

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

**Historisk årbog
fra
Roskilde
amt
1984-85**

Historisk Samfund for Roskilde amt

Bestyrelse:

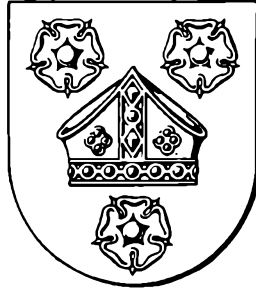
- Amtsdirektør Ernst Verwohlt, Strandengen 4, 4000 Roskilde (formand).
Museumsinspektør Frank Birkebæk, Klostervej 9, 4000 Roskilde (næstformand).
Afdelingsbibliotekar Lotte Fang, Vibevej 9, 4000 Roskilde (sekretær).
Direktionssekretær Nina Baggers, Roskilde Sparekasse, Stændertorvet,
4000 Roskilde (kasserer).
Direktør Viggo Nielsen, Frederiksborgvej 201, 4000 Roskilde.
Museumsinspektør Hans Stiesdal, Kirkegade 16, 4000 Roskilde.
Murer Henning Geertsen, Lærkevej 22, 4621 Gadstrup.
Lærer Børge Askholm, Bakkefløjen 15, Dåstrup, 4130 Viby Sj.
Grosserer Erik Hall, Frederiksborgvej 33, 4000 Roskilde.
Amtsrådsmedlem Kristian Nielsen, Elmevej 1, 4330 Hvalsø.
Museumsinspektør Helge Nielsen, Køge Museum, Nørregade 4, 4600 Køge.
Adjunkt Gorm Hansen, Skomagerkrogen 12, Himmelev, 4000 Roskilde.
Arkivar Hans Sode-Madsen, Tøxensvej 29, 4600 Køge.

Redaktion:

Amtsdirektør Ernst Verwohlt.

Ekspedition:

Direktionssekretær Nina Baggers, Roskilde Sparekasse, Stændertorvet,
4000 Roskilde (postbox 315).

**Historisk årbog
fra
Roskilde
amt
1984-85**

**Udgivet af
Historisk Samfund for Roskilde amt**

Nogle jubilæumsovervejelser

Af Ernst Verwohlt

Der er løbet meget vand – mere og mere forurennet – i stranden, siden Historisk Samfund på initiativ af højskoleforstander Th. Bredsdorff blev stiftet en kold martsdag i 1910.

Andetsteds i denne årbog er der åbnet plads for en mikro-analyse af Historisk Samfunds virke gennem årene, men der er nok også i forbindelse med et 75 års jubilæum anledning til at vurdere nogle fremtidslinier for *den samlede lokalhistoriske arbejdsmark*.

De *amtshistoriske samfund* blev oprettet i det første tiår efter århundredskiftet, og stort set var landet dækket omkring 1. verdenskrig. Disse foreninger kan ses som en manifestation af den stærke historiske interesse i slutningen af sidste århundrede, og de var en af de foreningsdannelser, som udsprang af den grundtvigske inspiration, formidlet af grundtvigske præster, højskolefolk, landsbylærere og historisk interesserede folk i byerne. De var udtryk for en slags historisk folkebevægelse. Selv om foreningernes oprindelige kerne nok var landsognene – deres idéverden var den politiske og socialt bevidste bondes – har vort historiske amtssamfund dog fra starten og indtil nu været præget af en stor medlemskreds fra Roskilde by og nærmeste omegn.

I årenes løb dukkede der endvidere i samfundets oprindelige geografiske område en anden type foreninger op i hovedstadsområdets omegnskommuner. Det var de *historisk-topografiske selskaber*, hvis medlemmer i overvejende grad var selvstændige og byfolk med en længerevarende uddannelse. Hvis amtssamfundene hovedsagelig havde deres oprindelige udgangspunkt i den grundtvigske folkelighed, kan man vel – meget groft karakteriseret – sige, at de historisk-topografiske selskaber repræsenterede det liberale borgerskab. Det var derfor en helt naturlig ting, at Historisk Samfund for Københavns amt efter den nye amtsstruktur i 1970 uden sværdslag ændrede navn til Historisk Samfund for *Roskilde amt* – dets reelle virkeområde lige fra starten.

Udviklingen inden for de sidste 10–15 år har endelig været præget af de mange *lokalhistoriske foreninger og arkiver*, der er vokset frem i alle amtets kommuner. Baggrunden for denne nye lokalhistoriske aktivitet, hvis virkefelt typisk er en tidligere sognekommune, nu sammenlagt med andre i en såkaldt storkommune, er nok værd at vurdere. Roskilde amt har i disse år oplevet en kraftig byudvikling med udflytning fra det indre hovedstads-

område. Mange af disse tilflyttere ønsker at finde en dimension bagud og et perspektiv fremad i det lokalsamfund, de nu bor i. Og her har de fælles interesse med mange af de »gamle« indbyggere i lokalsamfundet.

Disse strømninger og initiativer i dansk lokalhistorie suger tillige næring af mange rødder: interesse for nærmiljøet, ressourcebevidsthed, miljøbevaring, nostalgi, modstand mod centralisering, politisk engagement, fremmedgjorthed i et anonymt og industrialiseret samfund og modstand mod store enheder – lige fra storkommunen over multinationale selskaber til det europæiske fællesmarked. Det et kort sagt hele den grønne bølge inden for lokalhistorien.

Det må nok erkendes, at der organisatorisk er mange måder at nærme sig det *fælles mål*: gennem lokalhistorien at skildre fortiden, således at mennesker ved at mødes med denne kan tage stilling, vurdere, glædes, forarges – alt efter temperament, geografiske eller sociale skel. Om denne kulturformidling finder eller har fundet sted over kaffeborde med blødt brød, over snitter med hvidvin i rådhusets aula eller over en håndbajer siddende på gulvet, er principielt ligegyldigt.

Der er imidlertid ikke grund til at skjule, at de nye strømninger i form af de lokalhistoriske foreninger og arkiver på mange måder har præget de seneste års lokalhistorie. Det idémæssige grundlag kan måske kort beskrives som ønsket om at sikre så meget som muligt af lokalsamfundets truede kildemateriale, inden det går til grunde, samt at formidle de oplysninger, det rummer, til lokalsamfundets beboere. Indsamlingsarbejdet kan bredt formuleret betegnes som kilder til de folkelige bevægelsers historie, indsamling af fotografisk materiale og film samt erindringsstof, skriftligt eller på bånd. De lokalhistoriske arkiver og foreninger har – med en meget beskedne faglig bistand og med beskeden økonomisk støtte fra amt og kommuner – i disse år nået at redde en stor del af det lokalhistoriske materiale, som vort officielle arkivvæsen ikke har forpligtelse for. De to store indsamlingskampagner – af henholdsvis gamle lokalhistoriske fotografier og foreningsarkiver – som LARA (Lokalhistoriske arkiver i Roskilde amt) har stået for, har reddet uerstatteligt materiale for de forskere – professionelle eller amatører – der skal bruge det i fremtiden.

På baggrund af de udviklingslinier, der er forsøgt trukket lidt hårdt op i det foranstående, kunne man måske fristes til at stille følgende spørgsmål: er der overhovedet i dag *behov for et amtshistorisk samfund*? Er vi modne til en pensionstilværelse, ja står vi ligefrem i vejen for den græsrodsbevægelse eller grønne bølge, der trives i de små lokalsamfund? Har vi tilpasset os de ændrede samfundsmønstre, eller er vi ved at blive et historisk relikv, der afholder foredrag og udflugter og udsender et årsskrift, hvis forfattere efter-

hånden mere og mere er fagmænd og mindre og mindre amatører med en lokalhistorisk indsigt?

Jeg tror, at der er plads til os alle inden for det meget vide begreb, vi lidt udefinérbart kalder lokalhistorie, og det gælder både faghistorikere, amatørhistorikere, museer, amtssamfund, lokalhistoriske foreninger og arkiver. Vi har ikke i Roskilde amt haft spændinger mellem de nye arkiver og disses arkivsammenslutning og vort amtshistoriske samfund. Til gengæld ville det også være hyklerisk at påstå, at der trods forsøg fra amtssamfundets side har været etableret et mere intimt samarbejde. Den lokalhistoriske arbejdsmark er imidlertid stor nok til os alle, og der er så mange opgaver at tage fat på, at det er spild af gode kræfter at bruge dem på kompetencestridigheder. Det må fra Historisk Samfunds side betragtes som en vældig støtte, at de lokalhistoriske foreninger og arkiver samt museerne på stedet røgter opgaver, der længe har været forsømt, og at de er på pletten, når der er brug for dem. Men det er klart, at et samarbejde stiller krav til alle parter om *åbenhed og smidighed* i arbejdet.

Det er næppe frugtbart, at hver af implicerede parter – om jeg så må sige – tisser sit territorium af i sneen! Vi skal ikke afskære os fra hinanden og ikke grave grøfter mellem opgaveområderne, men i stedet i fællesskab prøve at fordele opgaverne på en sådan måde, at lokalhistorien stadig kan forblive en levende og inspirerende del af dagens kulturliv.

I Roskilde amt betaler for tiden ca. 3.200 borgere kontingent til Historisk Samfund, lokalhistoriske foreninger og museumsforeninger. Alle er enige om, at *publikationsvirksomheden* er et fælles vigtigt formål – det hjælper jo ikke meget, at der bliver indsamlet et væld af oplysninger, hvis de ikke bliver gjort tilgængelige for de interesserede! Ikke desto mindre har vi oplevet, at hver af de implicerede parter synes, at de udadtil bør vise deres ansigt ved at udgive egne publikationer. Historisk Samfund har siden 1910 udgivet sin fyldige historiske årbog, men i de senere år har de to museer i Roskilde og Køge tillige ment at burde udgive egne årlige publikationer, ligesom flere af de lokalhistoriske foreninger har udsendt reproducerede småhæfter. I en ulvetid med mangel på både offentlige tilskud og forfattere har jeg svært ved at se det hensigtsmæssige i denne publikationsform. Selv om Georg Brandes påstod, at Danmarks nationalkarakter er misundelse, håber jeg ikke, at disse bemærkninger bliver opfattet som et surt misundelsesbøvs, men snarere som et tilbud om et konstruktivt samarbejde. Mit bedste og måske lidt bizære jubilæumsønske for Historisk Samfund vil være, at vi opgiver i eget navn at udgive årbogen, men i stedet i fællesskab med både museer og de lokalhistoriske foreninger udgiver *en fælles historisk årbog for Roskilde amt*, således at fremtidens forskere på eet sted kan læse alle lokal-

historiske bidrag fra amtet samt beretninger om de enkelte foreningers og museers aktiviteter. Det vil kræve et *fælles redaktionsudvalg*, men det vil også for de enkelte medlemmer medføre, at de for et stort set uændret kontingent til den enkelte forening vil modtage et årligt lokalhistorisk arbejde på ca. 200–300 sider omspændende artikler fra hele amtet. De enkelte foreninger og museer kan drive egne aktiviteter, som de vil, men i fællesskab vil man løse en stor opgave, der vil vække berettiget opsigt landet over.

Man har i de seneste år i lokalhistoriske kredse ført en debat om den kendsgerning, at artiklerne i de amtshistoriske samfunds årbøger mere og mere bliver skrevet af fagmænd og mindre og mindre af amatører. Ja man har sågar betegnet forholdet mellem faghistorikere og amatørhistorikere som forholdet mellem »herremænd og bønder«! Man må jo nok erkende, at de tidlige amatører (»den pensionerede førstelærers og kulturbondens generation«) har haft dalende indflydelse på artiklerne i forhold til faghistorikere, arkæologer, etnologer og stednavneforskere. Disse grupper var fåtallige ved århundredskiftet, men er nu vokset i antal, og dette har naturligt givet sig udslag i de amtshistoriske samfund og deres skrifter. Man må vel heller ikke glemme, at vi som det er blevet sagt, er ved at blive en nation af studenter, hvor ca. 33% af en årgang bliver studenter i Danmark, og det er måske også fra denne generation, at vi skal finde fremtidens lokalhistoriske amatør – et *generations-skifte*, der mere bevidst opfatter nutiden og dens problemer som en historisk virkelighed og i højere grad end tidligere ønsker at inddrage de sidste hundrede års historie (arbejder- og industrihistorie, kvindehistorie etc.) i årbøgerne.

Såfremt det kunne lykkes at udgive en ny fælles historisk årbog for Roskilde amt med de antydede *tværfaglige og fælles lokalhistoriske intentioner*, vil den »gamle redacteur« af den nuværende årbog måske heller ikke føle sig så »ensom«, som han undertiden kan opfatte sig. Det vil være af afgørende betydning for lokalhistorien, at den fremtidige dialog mellem »herremænd og bønder« føres på en anden måde, at interessen for og arbejdet med lokalhistorie ikke skades af indbyrdes stridigheder, og at de forskellige forskerinteresser kan mødes som ligeberettigede partnere med hver sin opgave. Lad os mødes i en åben debat om nedsættelse af et *bredt redaktionsudvalg*, der i fremtiden udgiver en fælles historisk årbog for Roskilde amt for de amtshistoriske samfund, museerne og de lokalhistoriske foreninger og arkiver. I fællesskab kan opgaven løses!

Den *fremtidige* opgave for Historisk Samfund for Roskilde amt vil iøvrigt efter min opfattelse være at fungere som en slags »*paraplyorganisation*« for alle, der på en eller anden måde beskæftiger sig med lokalhistorie i Roskilde amt. Der er brug for en *strukturændring* – måske også et *generations-*

skifte, der giver bredde og engagement i aktiviteterne. Det kan forhåbentlig ikke være en gal flyvetanke, at Historisk Samfund, de lokalhistoriske foreninger og arkiver, museumsforeninger og Amtsmuseumsrådet sætter sig sammen omkring bordet i en arbejdsgruppe for at drøfte fremtidens opgaver. Udgangspunktet for Historisk Samfund for Roskilde amt må nok være et tilbud om i et bredt samarbejde at forestå udgivelsen af en *fælles årbog* for de lokalhistoriske aktiviteter i Roskilde amt samt at give et tilbud om at fungere som *samarbejdspartner og serviceorgan* til mange sider. Der er ikke noget behov for at sætte sig på hinanden, men der er et behov for fordomsfrit at drøfte, hvordan vi i fællesskab ud fra en samlet vurdering af de ringe økonomiske vilkår for lokalhistorisk aktivitet får mest muligt ud af de samlede ressourcer.

De foranstående bemærkninger kan måske ikke opfattes som en traditionel hyldest til et 75-års jubilæum, men jeg tror, at de er nødvendige for amtssamfundets fortsatte overlevelse og funktion.

Historisk Samfund blev for 75 år siden startet med det formål at vække og bevare den lokalhistoriske interesse hos befolkningen for derved at give den enkelte personlig oplevelse og være med til at skabe forståelse for historiens nødvendighed. Vi er nogle, der tror på, at mødet med fortiden rummer mulighed for personlig oplevelse og menneskelig forståelse, og at fordybelse i sin egen eller i sin egne historie kan være en støtte i menneskers forsøg på at forme deres tilværelse og derved deres egen identitet. Det er denne opgave, der berettiger Historisk Samfunds eksistens, men kun hvis vi forstår at bidrage til løsning af opgaven på en måde, der svarer til *nutidens krav*, kan vi gøre krav på anerkendelse.

Roskilde-smykker fra omkring 1000 til 1500-årene i Nationalmuseet

Af Fritze Lindahl

I årenes løb har Nationalmuseet modtaget en rig variation af jordfundne middelalderlige smykker fra Roskilde. De er fremkommet både på selve den gamle købstads område og i dens umiddelbare omegn. I forrige århundrede blev adskillige smykkegenstande indført i museets protokoller med proveniensen: fundet ved Roskilde, hvilket for de flestes vedkommende i dag vil sige inden for det nuværende byområde. Det drejede sig ikke alene om egentligt danefæ, altså genstande af guld og sølv, men også om stykker af uædelt metal, som blev afleveret til Museet for de nordiske Oldsager, fordi man fandt, at de måtte være af interesse. De er da også af en sådan kvalitet, at de i dag ville blive erklæret for danefæ.

Guldsmykker

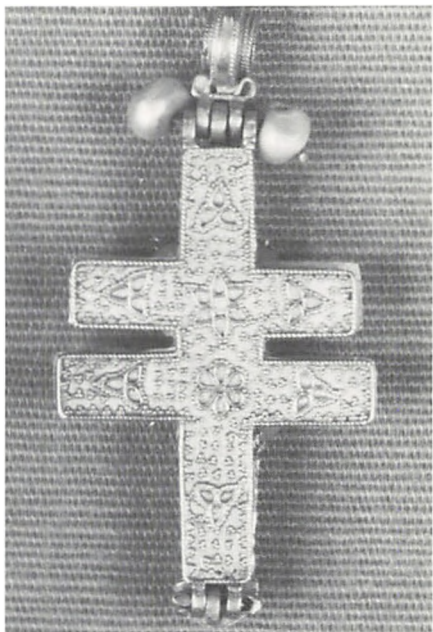
Det fornemste Roskilde-smykke har aldrig været i jorden. Det er det prægtige *guldrelikviekors* med perler og ædle stene, nr. 1 og fig. 1, der i 1805 blev fundet ved kløvning af Kristus-figuren fra domkirkens store korbuekrucifiks¹⁾. I hovedet på dette har det ligget skjult, måske i mere end 600 år.

Sammen med andet udrangeret inventar fra domkirken havde en kobbersmed på en auktion erhvervet trækrucifikset, som han kort efter huggede til brænde. Resterne af det således skændigt behandlede korbue- eller triumfkrucifiks: den i Nationalmuseet bevarede del af hovedet og et relief forestillende Kvinderne ved Graven, er grundigt undersøgt og publiceret af Ebbe Nyborg og Verner Thomsen i Nationalmuseets Arbejdsmark 1983²⁾ og skal derfor ikke omtales nærmere her. Relikviekorset kom i sin tid på Kunstammeret og er i dag anbragt i en montre sammen med Dagmarkorset og det store guldrelikviekors fra Orø. Roskildekorset hører således til de nationale klenodier.

Det er et såkaldt Jerusalemkors med to tværrarme. Det er ca. 6,0 cm højt, største bredde er 3,7 cm og det består af to halvdele, der foroven samles af et hængsel og forneden af en lille pal til at stikke igennem tre øskener. Korset er ophængt i en dobbeltkonisk guldfiligranperle, hvori der har sid-

Fig. 1. Roskildekorsets for- og bagside, nr. 1 og et tilsvarende kors i Civico Museo d'Arte e Storia, Brescia i Norditalien. Dette vises med venlig tilladelse fra det nævnte museum.

det en af blå silke og guldlamineret tråd flettet snor. Den skrøbelige snor er nu taget af korset og opbevares på magasin. 15 ædelstene og en perle er anbragt på korsets forside i fint påloddede fatninger, mens yderligere 6 perler er stukket på små guldpinde. Ædelstenene er 5 rubiner, hvoraf den største er den centrale, dobbeltkorsformede, 4 safirer, 4 topaser, 2 smaragder og 7 ægte perler. Korsets kanter er belagt med snoede filigrantråde. Bagsiden har granulation, der fortrinsvis er anbragt i klynger på tre små kugler omtrent på samme måde som granulationen på den senere i artiklen omtalte guldfingerring med perle, nr. 34, fig. 12. I korsets indre ses stadig den kostelige relikvie, den formodede splint af Kristi kors, der er årsagen til, at dette gemme er blevet så smukt udstyret og antagelig i korstogstiden er bragt til Danmark.

Roskildekorset er et fint eksempel på byzantinsk guldsmedekunst, hvad enten dets tilblivelsessted skal søges i selve Konstantinopel eller måske snarere i Norditalien, hvor Milano, Ravenna og Venedig modtog og formidlede byzantinsk påvirkning. Roskildekorset har et sidestykke i et næsten identisk relikviekors, som findes på Civico Museo d'Arte e Storia i Brescia i Norditalien³⁾. Dette dateres til 800- eller 900-årene, mens vi i Nationalmuseet hidtil har dateret Roskildekorset til 1100-årene, og årstallet for dets tilblivelse måske bør søges midt imellem.

Dækpladen til midterstykket af en *guldfibula* med palmetter og ranker i påloddet filigranarbejde i lighed med arbejdet på den kendte Frederiksborgfibula fra 1000-årene (i Nationalmuseet) blev i 1885 fundet i købmand H. Jacob Kornerups vænge, »vest for Roskilde«, nr. 2, fig. 2. Midt i pladen har siddet en nu forsvunden sten. Dette er således kun den øverste del af

Fig. 2. Dækplade til guldfibula fra 1000-årene, nr. 2.

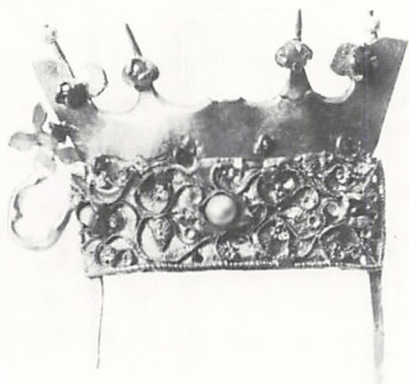

Fig. 3. Gulddiadem, formodentlig fra 1200-årene, nr. 3.

Fig. 4. Antonius-kors af forgyldt sølv, ca. 1500, nr. 4.

en fibula, et spænde, der brugtes til at lukke en kappe på brystet eller på skulderen. En fornem person, kvinde såvel som en mand, kan have tabt det kostbare guldstykke⁴⁾.

Et raffineret lille smykke, en *kron*e eller et *diadem*, 5,3 cm bredt, fremdroges i 1936 nogle skridt syd for Roskilde domkirkes sakristi, da der skulle anlægges en kloak ca. 1,0 m nede i jorden, nr. 3, fig. 3. Selve diademmet er besat med perler og rankeslyng i filigran, og herover er anbragt en glat krone med takker og liljer, prydet med små blegrøde granater og blå safirer samt perler. For neden på diademmet findes to stifter til fastgørelse af smykket. Dette skal formodentlig dateres til 1200-årene. Det lader sig næppe afgøre, om det lille diadem har prydet et billede af Jomfru Maria eller en anden helgeninde, eller om det stammer fra en grav og i så fald har tilhørt en ung kvinde⁵⁾.

I 1843 modtog museet fra Skt. Klare klostres grund et smykke, der ser ud som var det af guld, men som er af forgyldt sølv; det er et *Antonius-kors* i gennembrudt arbejde, nr. 4, fig. 4. Om den lille amulet fra o. 1500 skal betragtes som et vedhæng til en rosenkrans eller måske er et gildetegn for et medlem af Skt. Antonii-gildet vides ikke⁶⁾.

I Historisk årbog for Roskilde amt 1982⁷⁾ omtales »Roskildedyret«, den tidligmiddelalderlige dyreslyngsfibula, som omkring år 1900 blev fundet i arkitekt Bindseils have ved Bellevuestien, nr. 5, fig. 5. Det forbigås derfor her, medens forskellige andre amuletter, der formodentlig er ligeså gamle som »Roskildedyret« vil blive omtalt. De er blevet tabt rundt omkring i

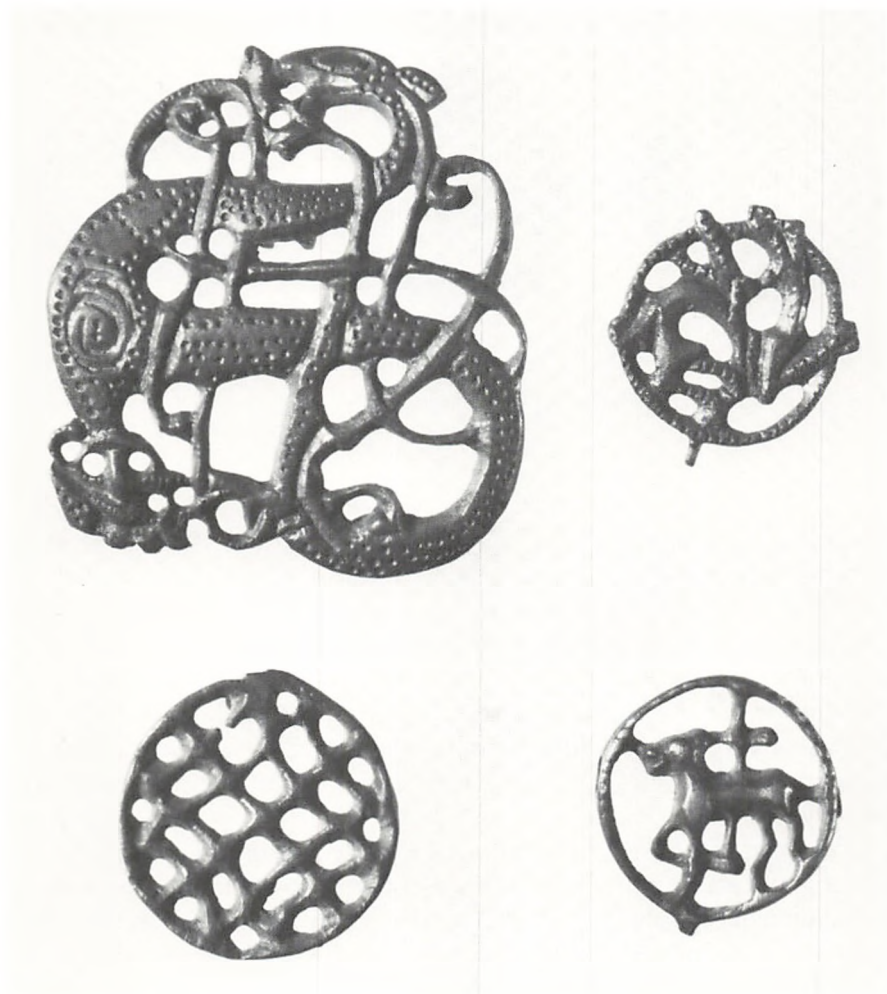

Fig. 5. Dyreslyngsfibler eller -spænder af bronze fra 1000-årene, nr. 5 og nr. 6. Bronzefibler med korsgitter, nr. 7 og med Gudslam, nr. 12.

staden eller medgivet borgerne i deres grave på kirkegårdene. Det er små bronzespænder med religiøse tegn, f.eks. kors, Agnus Dei (Gudslammet) eller sølvhængesmykker tildannet af danske mønter og kopier af udenlandske.

Først skal nævnes et lille, nyligt opdukket »Roskildedyr« med en diam. på 2,5 cm, meget mindre og enklere udformet end det på Bellevuestien fundne. Det er af bronze og anbragt i en ring med øsken samt rester af

Fig. 6. Fibler eller spænder af kobber og bronze med emaille eller rester deraf, fra 800-1000-årene, nr. 8, 9 og 10, med de tre former for emaille: celle-, grube- og nedsænket emaille.

nåleholder og krog, nr. 6, fig. 5. Det blev i november 1983 afleveret til Nationalmuseet af en finder, som havde fremdraget det af en mark nord-vest for Skt. Hans. Den lille amulet viser et dyr, der skuer tilbage over ryggen, er omgivet af ranker eller muligvis slanger og er af samme størrelse som den amulet med lammet som sindbillede på Kristus, en såkaldt Agnus Dei-amulet, der senere skal omtales. Den er antagelig jævn gammel med det store »Roskilledyr«, altså fra tiden mellem 1050 og 1100, og skal vel ligesom dette betragtes som et kristent symbol, der kunne beskytte sin ejer mod alt ondt.

Fra en mark i Himmelev indkom i 1931 et rundt bronzespænde, diam. 2,9 cm, med et gitter bestående af kors i gennembrudt arbejde, antagelig fra 1000-årene, nr. 7, fig. 5. På den anden side af Roskilde, i Sønderø ved Veddelev, har man i 1982 fundet et meget fint lille bronzespænde, diam. 2,4 cm, med en blomst i celleemaille og rester af forgyldning, der viser, at smykket har set ud, som om det var af guld, nr. 8, fig. 6. Blomsten står i lyseblå, gul og hvid emaille på en baggrund af mørkeblå gennemskinnelig emaille. Anbragt på en kant, loddet på bagsiden, findes rester af nåleholder og skede⁸⁾. *Veddelev-spændet*, som muligvis er af angelsaksisk oprindelse og foreløbig ikke kan dateres nærmere end til tiden mellem 800- og 1000-årene, har muligvis også været betragtet som en amulet. Et lignende spænde med en stjerne i celleemaille er for nyligt afleveret til Nationalmuseets 1. afdeling fra Bejsebakken i Aalborg, ligesom et tredje er indleveret til 2. afdeling fra Viby kirkegård på Fyn, hvor dette må antages at være en gravgave og medgivet den døde som en amulet.

Det samme gælder antagelig et bronzespænde, diam. 2,4 cm, med et

Fig. 7. Bronzeplakette med Gudslam på emaille-
ret baggrund, ca. 1200, nr. 11.

hulkors i spættet, grønlig emaille, nr. 9, fig. 6. Det blev fundet ved udgravning til Roskilde Avis' trykkeri, Algade 26, det vil sige på det sted, hvor Skt. Mikkels kirkegård lå⁹⁾. Dette smykke er udført i den anden form for emailleteknik, grubeemailen. Det tilhører en spændetype, som kaldes for *korsemaillefibler*, og som i forbindelse med den kristne mission vandt udbredelse i Nordeuropa. De kendes helt fra 700-årene, men vi må regne med, at det var i 1000-årene, at denne fibula kom i jorden. Det samme gælder et støbt bronzespænde, diam. 1,8 cm, med et nedsænket kors, hvori der kan spores rester af blågrøn emaille, nr. 10, fig. 6. Dette udmærker sig ved, at tornen er bevaret. I 1872 blev det købt til museet gennem justitsråd Bech i Slagelse, der angav, at det var fundet ved Roskilde.

Et udsøgt, emailletet stykke, ikke egentlig et smykke, men en lille *bronzemedaille*, der kan have været anbragt på et bronzekors, et relikvieskrin eller en anden kirkelig genstand, viser Gudslammet med spor af forgyldning og omgivet af hvid grubeemaille samt med en grøn glorie, nr. 11, fig. 7¹⁰⁾. Dette meget fine arbejde må dateres til omkring år 1200.

Gudslammet med korset, som lammet støtter med sin højre fod (Johannes Evangeliets 1. kap. 29) var middelalderen igennem et yndet motiv, og fra Roskilde stammer da også, foruden den omtalte medaille, en støbt bronzeamulet, som i 1886 blev fundet på Vor Frue Plads, nr. 12, fig. 5. Den er som det tidligere nævnte lille »Roskildedyr« helt i gennembrudt arbejde, og lammet er indsat i en riflet ring med ansats til øsken, nåleholder og krog. Øskenen sidder, som det er sædvanligt på amuletter fra den tidligere middelalder, neden under motivet, så at bæreren kan se dette retvendt, når han eller hun selv betragter den beskyttende genstand.

Georg Galster har i Nationalmuseets Arbejdsmark 1950¹¹⁾ beskrevet nogle middelalderlige hængesmykker, hvoraf flere er fundet i og ved Roskilde. Af *mønter, der er omdannet til hængesmykker*, nævner han en penning, slået for Knud den Hellige af Arkil, møntmester i Roskilde. Dette smykke blev i 1867 fundet i en kæmpehøj i Allerslev ved Lejre sammen med et andet penninghængesmykke og 522 mønter fra Erik Ejegod og Niels, nr. 13, fig. 8. Desuden nævner Galster en stor forgyldt kobberamulet, en såkaldt brakteat, med efterligning af en byzantinsk mønt fra kejserne Basilios II og Constantinos VIII (976–1025); de to herskere ses en face, men med nordiske kroner, der ligner dem, vi kender fra Valdemars-tiden, nr. 14, fig. 8. Dette tyder på, at brakteathængesmykket må være blevet til i Danmark i tiden 1150–1225. Det skal være fundet ved Roskilde og er blevet tilbyttet fra antikvitethandler M. Sørensen. Ved nedlægning af telefonkabler i 1949 fandt man i Algade, lidt øst for Stændertorvet, et hængesmykke med brystbilledet af en konge på den ene side og et kors samt en forvirret omskrift på den anden. Hver især er de to sider af hængesmykket efterligninger af mønter fra Knud den Hellige og Erik Ejegod, og det må således dateres til tiden o. 1100, nr. 15, fig. 8. Ud over de i Galsters artikel nævnte stykker skal her omtales to ensidige amuletter som opbevares i den kgl. Mønt- og Medaillesamling, nr. 16 og 17, fig. 8. De er begge forsynet med kors med små cirkler i vinklerne. Den ene er fundet i Jernbanegade, den anden i Roskilde Bypark. En tredje ensidig amulet med gengivelse af en bygning er fundet udenfor domkirken, nr. 18, fig. 8. Et defekt eksemplar af samme er fra et ikke nærmere angivet sted i Roskilde, nr. 19. Også denne amuletttype har Galster skrevet om og sammenlignet med Lund-mønter fra kong Niels, hvilket daterer den til 1. halvdel af 1100-årene og henfører den til Danmark, sandsynligvis Lund eller Roskilde. Endelig nævner Galster som værende fra Roskilde et lille brakteathængesmykke med profilbilledet af en kronet konge og indskriften: EN E (R)E X, der antagelig betyder Sven konge, nr. 20, fig. 8. Det er beslægtet med de små hulpenninge, der i 1150'erne sloges for Svend Grathe i Nørrejylland. Hvor i Roskilde hængesmykket er fundet vides ikke, da det kun er oplyst, at det i 1864 indkom til museet fra Frederik VII's efterladte samling. En anden amulet med et kongebillede, en efterligning af en Valdemar den Store mønt fra Ribe, nr. 21, fig. 8, findes ligesom flere af de nævnte stykker f.eks. nr. 23, fig. 8, i teologiprofessor J. Oskar Andersens efterladte samling i Den kgl. Møntsamling.

Kristne symboler på hængesmykker, såsom kors og Gudslammet, behøver ingen nærmere forklaring. Vanskeligere er det at forstå, hvorfor man har båret de mere eller mindre forvanskede billeder af byzantinske

Fig. 8. Amuletvedhæng af sølv og kobber fra 1000- og 1100-årene, nr. 13, 14, 20, 15, 16, 18, 21, 22, 23.

kejsere og danske konger. Den sandsynligste årsag er antagelig den, at man gennem væringerne, der havde tjent kejseren i Konstantinopel, eller gennem korsfarerne havde modtaget den fra antikken stammende forestilling om, at herskerbillederne kunne beskytte de mennesker, der bar dem, en idé, som tillige kunne benyttes til politisk propaganda¹²⁾.

Fig. 9. Vedhæng af forgyldt kobber fra 1200-årene, nr. 33.

Et hængesmykke af kobber med en indgraveret fugl, nr. 22, fig. 8, blev i 1884 tilbyttet museet fra cand. pharm. Marius Jensen, Vestergade 8, for doubletter af »Stenoldsager«. Det skal være fundet i Roskilde.

Ved dette bytte fik museet tillige nogle fine kamme, styli, nøgler og et par særprægede *bronzespænder*, hvoraf det ene er prydet med dragefugle, nr. 24, fig. 10, mens det andet er et *remspænde* med gitterværk, som antagelig er en nordisk efterligning af et romersk soldaterspænde, nr. 25, fig. 10. Opkøber Christensen har i 1923 leveret et *remspænde* med perlestav til museet. Dette skal formodentlig dateres til 1200- eller 1300-årene, nr. 26, fig. 10.

Et C-formet bronzespænde blev i 1911 fremdraget i Skomagergade sammen med forskellige andre genstande, bl.a. mønter fra 1300–1500-årene, nr. 27, fig. 10. Et lignende, men mindre C-formet spænde blev i 1931 fundet ved Hugo Matthiessens udgravning af Skt. Laurentii kirketomt på Stændertorvet¹³⁾, nr. 28, fig. 10.

Et rem- eller bæltespænde, der har været emailleret, fremkom ved 1979-udgravningen i Roskilde Bypark¹⁴⁾, nr. 29, fig. 10. Det er desværre blevet rensat så hårdhændet, at det idag kun har meget svage spor af emaille og er helt uden patina. Vi må dog regne med, at det i relief viste fantasidyr med en busket hale i sin tid har været forgyldt og omgivet af blå grubeemaille. Spændet tilhører en type spænder, der kan dateres til tiden 1200–1225, og som henføres til Limoges i Frankrig¹⁵⁾, hvorfra mange emaillearbejder kom til Norden. Men Limoges-arbejder, navnlig de mindre sager, er blevet efterlignet. De nævnte fund af emaillerede smykker fra Roskilde er

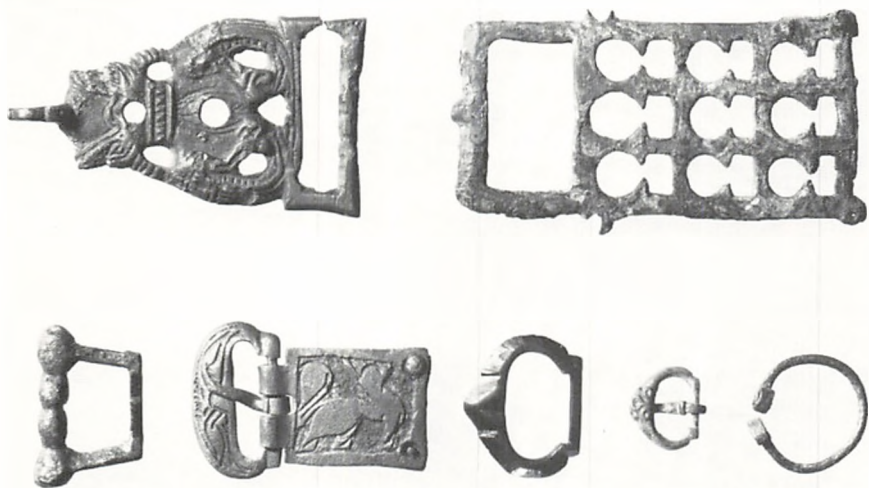

Fig. 10. Rem- og dragtspænder af bronze og sølv fra 1000-1200-årene, nr. 24, 25, 26, 29, 27, 28 og 30.

endnu ikke et tilstrækkeligt stort materiale til at begrunde, at en produktion har fundet sted her, men den iøvrigt ret ukomplicerede grubeemaille-proces kunne dog meget vel være blevet udført her.

Et hestesko-formet *dragtspænde* af bronze, diam. 2,3 cm, blev i 1944 fundet i en have på Skt. Agnesvej 7, nr. 30, fig. 10. Spændet er af en type, som var meget almindelig i den senere vikingetid og tidligere middelalder. Der er f.eks. fremkommet adskillige både i »Thule«- og PK-bankudgravningerne i Lund¹⁶). Disse spænder blev brugt til at sammenholde dragternes halsslids. Det samme brugte man i 1300-1400-årene *ringformede spænder* til, der karakteristisk for den tid, hvor religionen prægede dagliglivet, har støbte indskrifter med engelen Gabriels forkyndelseshilsen til Jomfru Maria: AVE MARIA GRACIA. To af denne slags spænder er fundet et ikke nærmere angivet sted i Roskilde, nr. 31, fig. 11, det samme er et tredje ringspænde, tildannet af en stor sølv mønt, en såkaldt »Groschen« slået for Venceslaus i Prag, nr. 32, fig. 11. Ringspænder kunne også bruges som bæltspænder.

Et romansk vedhæng af bronze, diam. 4,9 cm, dukkede op i 1941 ved udgravning af Skt. Jørgensvej. Det viser i gennembrudt arbejde en fugl omkranset af fletværk, nr. 33, fig. 9. Dette fine smykke, som bærer spor af forgyldning, har været anbragt på en hests seletøj¹⁷).

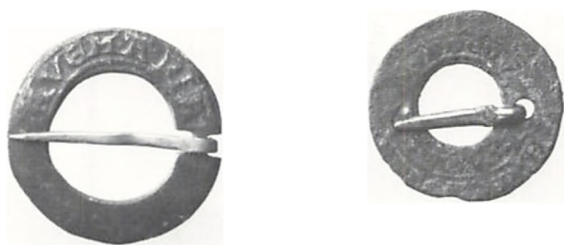

Fig. 11. Dragtspænde fra 1300-årene, nr. 31 og 32.

Fingerringe

Tretten fingerringe fra tiden o. 1000–1500-årene er indleveret til Nationalmuseet fra Roskilde og nærmeste omegn.

Den ældste er formodentlig den, der indkom til museet den 26. august 1983. Den er fundet midt i Roskilde, i »Latinerhaven« bag Rådhuset, og lå ifølge finderens udsagn oven på jorden, som skal være tilført andetsteds fra. Hvorfra ved vi ikke! Den lille ring (indvendig diam. 0,18–0,19 cm) er af lyst guld, 22 karat, og på een gang raffineret og ret primitivt forarbejdet, nr. 34, fig. 12. En stjerneformet roset med en perle smykker ringen. Rosetten har otte takker med små bitte guldperler (granulation). Perlen er anbragt i en indfatning, der er større end den lille perle. Ved modtagelsen var den klistret fast ved hjælp af jord. Selv om et eller flere lag perlestof er skallet af den, har den næppe været så stor, at den kunne fylde indfatningen ud. En mulighed for at perlen er sekundært anbragt, kan således ikke lades ude af betragtning. Den lille perle anses for at være en ferskvandsperle, idet den har et sølvskinnende gråviolet skær.¹⁸⁾ Sådanne perler kan undertiden stadig findes i danske åer, men forekommer hyppigere i norske og skotske elve. Ringskinnen er båndformet, og dens fladt udhamrede ender er loddet bag på indfatningens bagplade. Den tekniske udførelse og de talrige spidser med guldkugler er træk, som denne ring har fælles med en større ring, hvis »sten« er en plade med et ornament i fin celleemaille, der daterer ringen til 1000-årene. Denne indkom til museet i 1876 fra Fjenneslevmagle mellem Ringsted og Sorø og er en biskop værdig.¹⁹⁾ Den nyligt fundne ring, der er så lille, at den må have tilhørt en kvinde, kan muligvis oprindeligt have været prydet med emaille. Fingerringe med granulation anbragt i spidser omkring en indfatning er i Tjekkoslovakiet fundet i grave, der dateres fra slutningen af 800- til 1100-årene.²⁰⁾ Granulation er en meget yndet udsmykningsform, der anvendtes af de gamle ægyptere og babylonere såvel som af grækerne og især i hellenistisk tid vandt udbredelse. Fra Rom og Byzans, fra kejserriget i karolingisk og ottonsk tid samt

fra Norden i germansk jernalder, kendes overordentligt fine granulerede guldsmykker.²¹⁾ På Gotland, Øland og Bornholm er der tillige fundet adskillige fra vikingetid og nogle få fra middelalderen.²²⁾

Der er ingen grund til at mene, at Roskildefingerringen absolut må være udenlandsk arbejde. Den kan godt være udført i Danmark og måske endda i Roskilde af en guldsmed, som har lært kunsten at støbe de små guld-kugler og lodde dem på eller sammensmelte dem med et underlag. 1000-årene forekommer at være en sandsynlig datering.

En anden tidlig fingerring er den, der i 1896 blev fundet ved harvning på *Haraldsborg banke*, nr. 35, fig. 13. Den er båndformet, men således, at den er bredere fortil end bagtil. Korsformede ornament, indlagt med niello og rød emaille, pryder ringens forside, mens den smalle bagside er glat og brudt itu. Ifølge ornamentikken synes ringen at stamme fra 1100-årene, og det kan tænkes, at den smukt udførte og vægtige ring er tabt under en af de kampe om Danmarks trone, der i årene 1132–33 stod på Haraldsborg, som iøvrigt tilhørte Erik Ejegods søn Harald Kesje.²³⁾

Nogenlunde samtidig med Haraldsborg-ringen er formodentlig den fingerring af forgyldt kobber, som o. 1930 blev fundet i *Skt. Maria hospitals have*, nr. 36, fig. 13. Den er udvendig syvkantet og har med romanske, nielloindlagte majuskler, en indskrift: +S (liggende) MNVHT, fordelt over hele ringens yderside. Syv-, otte- og nikantede fingerringe var ikke ualmindelige i 1000- og 1100-årene og kendes med forskellige indskrifter, som menes at have amuletagtig karakter og at beskytte mod sygdom og død. Således findes i Bergen en syvkantet fingerring med en runeindskrift, som gengiver de fire evangelisters navne: Mattheus, Marcus, Lucas og Jo-

Fig. 12. Stjerneformet guldfingerring, formodentlig fra 1000-årene, nr. 34. Forstørret.

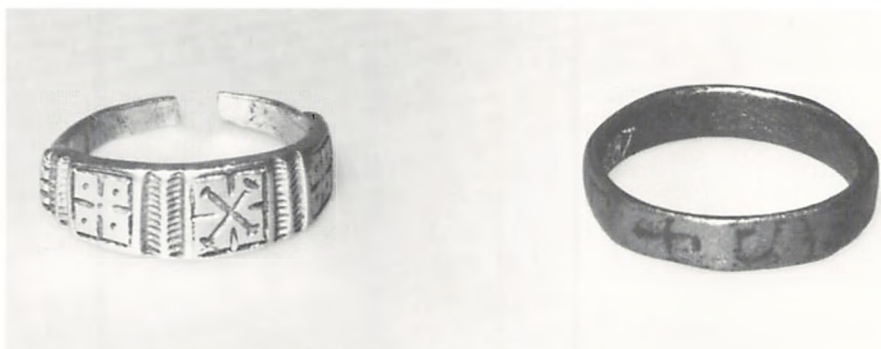

Fig. 13. Båndformede fingerringe af guld og kobber fra 1100-årene, nr. 35 og 36. Forstørrede.

hannes.²⁴⁾ Foruden Roskilderingen findes i Nationalmuseets ringsamling tillige en syvkantet bronzering med samme indskrift i indlagt guldtråd; den er fundet på Damhusvej 88 i Odense,²⁵⁾ og endnu en, temmelig slidt, med forgyldning i de graverede bogstaver, fundet på en mark ved Tolstrupgård i Almind sogn ved Viborg.²⁶⁾

Disse to sidstnævnte ringe har samme indskrift som Roskilderingen, men der kunne nævnes flere andre, hvis forvanskede indskrifter kan sammenlignes med de tre ringes. Det er et spørgsmål, om det liggende S skal stå for et S(anctus) og M'et drejet er et fortegnet K, således, at der i virkeligheden skal stå KNUHT og indskriften være en påkaldelse af Knud den Hellige eller den populære hertug Knud Lavard, som i 1171 blev erklæret for helgen ved den store kirkefest i Ringsted?

Et par fingerringe kan tænkes at have tilhørt *gejstlige*, de er begge glatte ringe, den ene med en amtetyst i en konisk indfatning og et par sammenlagte hænder på ringens bagside, nr. 37, fig. 14, den anden med en ajourindfattet hvid calcedon, nr. 38, fig. 14. Den førstnævnte er fundet på hotel Prindsens grund i Algade, den sidste »i nærheden af Gråbrødre kirke«.²⁷⁾ De må dateres til tiden 1200–1250. Det samme må en lignende ring, hvis indfatning blot er ottekantet, og hvis sten kun er en blå glasflus, vel en erstatning for den eftertragtede og kostbare safir. Den er fundet før 1945 »paa Svogerslev Mark«, nr. 39, fig. 14. Samme sted fandt man 1852 en guldfingerring med indfatning til en sten, som nu mangler, og på ringens yderside samme indskrift som på ringspændet nr. 31, fig. 11: AVE MARIA GRACIA, begyndelsesordene på englen Gabriels forkyndelse for Maria. Bogstaverne er romanske majuskler, der daterer ringen til 1200-årene, nr. 40, fig. 14.

Det kan ikke undre, at fingerringe med Kristus-fremstillinger, som var

Fig. 14. Guldfingerringe fra 1100-1200-årene med ametyst, kalcedon og glasflus, sidste rings indfatning er tom, nr. 37, 38, 39 og 40. Forstørrede.

så almindelige i middelalderens sidste århundreder, også er repræsenteret i Roskilde-fundene. En guldring med en plade, hvori et *Kristus-hoved* er blevet graveret, så at det står i ophøjet arbejde på en baggrund af sort emaille eller niello, blev i 1863 fundet i Gotterups Vænge, nr. 41, fig. 15. Hundrede år efter kom en anden lignende ring til Nationalmuseet fra Roskilde, hvorfra i staden vides ikke, nr. 42, fig. 15. Denne ring er ejendommeligt ved, at en påloddet snoning udfylder en rille mellem skinnens to vandrette bånd og tillige omfatter pladen. Lignende tovsnoninger kendes fra andre fingerringe og skal antageligt betragtes som et kærlighedssymbol, der kan hentyde såvel til den himmelske som til den jordiske kærlig-

Fig. 15. Guldfingerringe med Kristus-hoved, fra 1300-årene, nr. 41 og 42. Forstørrede.

hed. Billedet på de små plader viser et Kristus-hoved eller rettere et Kristus-ansigt på samme måde, som dette ifølge legender blev gengivet på »Veronikas Svededug«, det klæde, hvormed Den hellige Veronika skal have aftørret Frelserens ansigt på vejen til Golgatha. Billederne af dette ansigt blev ligesom relikvier tillagt undergørende kraft,²⁸⁾ og foruden træsnit med motivet har man antagelig kunnet købe de små plader på valfartssteder, hvor man havde et undergørende Kristus-hoved. Ikke alene fra Peterskirken i Rom med »det originale Veronika-billede«, kan det tænkes at man har hjemført pladerne, men også fra mange andre kirker, muligvis fra domkirken i Lübeck, i hvis sydlige sideskib der findes bevaret et sådant andagtsbillede fra midten af 1300-årene, mens vore hjemlige kalkmalerier med samme motiv med undtagelse af et i Søborg kirke er noget senere. Det må antages, at man har fået lokale guldsmede til at indsætte pladerne i fingerringe. Roskilde-ringene dateres til slutningen af 1300-årene eller begyndelsen af 1400-årene.

Ligeså ofte som fingerringe med Kristus-hoved forekommer ringe med billede af *korsfæstelsen*, diminutive gengivelser i relief af Kristus på korset med Maria og Johannes ved siderne. En sådan ring med korsfæstelsesgruppen i gennembrudt arbejde blev i 1935 fundet ved grundgravning til en udvidelse af Sparekassens bygning på Stændertorvet i Roskilde, nr. 43, fig. 16. Den må dateres til 1400-årene. Lidt senere er en anden fin korsfæstelsesring, hvor relieffet er indsat i en kasseformet indfatning, der virker som et lille alterskab. På ringens skuldre findes smukt modelleret løvværk, der bag på ringen forbindes ved hjælp af en påloddet lænke. Om

Fig. 16. Guldfingerringe med korsfæstelsen, 1400–1500-årene, nr. 43 og 44, med roset og tom indfatning, ca. 1500, nr. 45. Forstørrede.

denne ring vides kun, at den er fundet på »en Mark ved Roskilde«, nr. 44, fig. 16. Løvværket er typisk for ringe fra tiden omkring 1500 og lidt senere. Korsfæstelsesringe er fundet ved udgravning i Vadstena og har været båret af Birgittinernonneerne både her og i Maribo.²⁹⁾

En bred fingerring med løvværk og en seksbladet roset omkring en indfatning til en sten, der er tabt, blev i 1863 fundet på Algade ved nedlægning af gasrør, nr. 45, fig. 16. På bagsiden af ringen ses to hænder med et indskriftbånd, hvori der står: + r c + a m. Disse bogstaver må antageligt være initialer for to, som var forlovet eller bundet til hinanden ved fæste eller ægteskab.

Den sidste guldfingerring, der skal nævnes her, er lillebitte; dens indvendige diam. er kun 1,3 cm. Ringen er fundet i en have, »hvor fordum det

saa berømte St. Agnes Kloster i Roeskilde laa«, nr. 46, fig. 17. Den indkom til museet i 1832, og man tilføjede allerede dengang i protokollen en rørende historie om, at ringen, der kun kunne have været båret af et barn på 12–14 år, måtte være en nonnering. Man mindede om, hvordan prinsesse Agnes, Erik Plovpenningss datter, allerede i en meget ung alder blev nonne og af egne midler stiftede klosteret i året 1264, og året efter, i en alder af 15 år, blev udnævnt til priorinde i samme kloster. Den sortemailede ring har som ornament et lille hvid-emailleret *dødningehoved* med korslagte knogler. Lignende ringe kendes andetsteds fra, især fra England, hvor de kom på mode på dronning Elisabeth's tid, og det blev almindeligt, at folk til minde om sig selv testamenterede hinanden »sørgeringe«. ³⁰⁾ Den lille ring kan næppe være ældre end slutningen af 1500-årene, snarere senere, og har således ikke tilhørt en nonne; men da ringen med den barske prydelser under alle omstændigheder må have tilhørt et barn eller en meget ung kvinde, kan det tænkes, at dette »memento mori« først er skænket den unge person ved gravlæggelsen. Om denne ved vi ikke andet, end at ringen som nævnt er fundet i en have på det sted, hvor Skt. Agnes klosteret lå. Hvor længe dets kirkegård blev benyttet til begravelser er et spørgsmål.

De her omtalte, hovedsagelig middelalderlige smykker og fingerringe udgør et fint og varieret udvalg, selv om man må sige, at Roskilde-borgerne i det store og hele har passet godt på deres værdier og ikke været slemme til at tabe dem.

Det mest værdifulde stykke, det juvelbesatte relikviekors, har været ekstra godt beskyttet, da det var anbragt i hovedet på korbuekrucifikset, hvor man nær aldrig havde fundet det. Det lille gulddiadem med ædelstene, der fremkom lige udenfor domkirken, kan være tabt i forbindelse med konfiskationerne fra domkirken, der fandt sted i flere omgange og var mest omfattende under reformationen og i Frederik II's tid ³¹⁾. Begge disse kostelige stykker har således noget med domkirken at gøre og fortæller ikke direkte om byen og dens borgere.

Stjerneringen er fundet i »Latinerhaven« midt i Roskilde, således i nærheden af stedet, hvor kongsgården formodes at have ligget, men den lå i jord, der skal være tilført andetsteds fra. Denne tidlige og meget fornemme ring må have tilhørt en person fra højeste sociale lag. Det samme gælder guldfingerringen fra Haraldsborg banke. Den kan tænkes at have været Harald Kesjes eller en af hans kombattanter og er muligvis af engelsk oprindelse ³²⁾.

De enkle fingerringe med ametyst, kalcedon og glasflus er måske gledet bisper eller abbeder af hænde, idet kalcedonen og den blå glasflus må be-

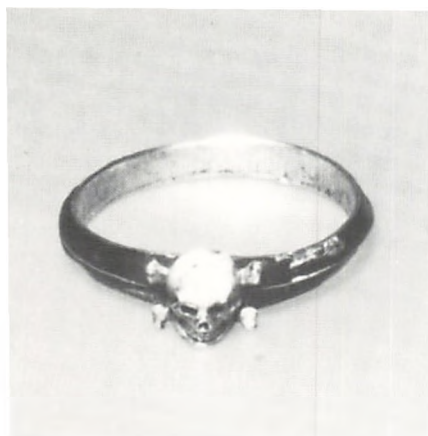

Fig. 17. Guldfingerring med dødningehoved, emaillet, ca. 1575, nr. 46. Forstørret.

Fig. 18. Kobberbeslag til bælte- eller remspænde, Limoges 1200-1250, nr. 47.

tragtes som erstatninger for ametyst eller safir, der var yndede stene i bisperinge. Disse tab er ikke så mærkværdige i betragtning af, hvor mange gejstlige, der færdedes i byen og dens omegn. Ej heller kan det undre, at der er tabt fire guldfingerringe med religiøse motiver, Kristus-hoved og korsfæstelsen; denne slags ringe blev båret af såvel gejstlige som verdslige.

De forskellige bronzefibler og -amuletter taler deres eget sprog om de trosforestillinger, der rådede på overgangen mellem hedenskab og kristendom i den tidlige middelalder. Det store dyr må antages at være et sindbillede på Kristus og er muligvis tillige blevet sat i forbindelse med den sejrende kongemagt³³).

Ved at bære amuletter med kors, Gudslam og kongebilleder har man utvivlsomt søgt beskyttelse mod sygdom og død. Fromhed afspejledes tillige i indskrifterne på de dragtspænder, man bar i 1300- og 1400-årene, hvor bønnen til Jomfru Maria: AVE MARIA GRACIA etc. vel især blev fremført af kvinder i barnsnød.

Mange af metalarbejderne kan udmærket være blevet til i Roskilde; vi kunne blot ønske, at fund fra værksteder oplyste os derom. Trods mange undersøgelser har det hidtil været meget småt med fund af den art, som den lundensiske jord så gavmildt har bragt for dagen. Til gengæld vidner møntamuletterne, de emaillede smykker, flere af spænderne og fingerringene om de udenlandske forbindelser, borgerne havde i den middelalderlige domkirke- og handelsby.

Efter afslutningen af denne artikel er som bekræftelse på de sidste linier

nogle detektorfundne genstande indkommet til Nationalmuseet. De er fundet på Flengemarken vest for Roskilde. Iblandt dem er et smukt emaileret kobberspænde med billede af en grif udsparet i metallet, nr. 47, fig. 18. Spændet er utvivlsomt udført i Limoges i Sydfrankrig i første halvdel af 1200-årene³⁵⁾ og er et yderligere vidnesbyrd om danskeres forbindelse med dette centrum for den ædle emaillekunst, hvorfra ikke alene helgen-skrin, bogbind, lysestager og andet kirkeinventar, men også prydelser til mennesker og heste kom til landet.

Noter:

- 1) *N. M. Petersen*: Kors fra Middelalderen. *Annaler for Nordisk Oldkyndighed 1842-43*, København 1842, s. 19 f.
V. Hermansen: Auktionen i Roskilde Domkirke i 1806. *Historisk Aarvog fra Københavns Amt 1934*, s. 341-72.
Danmarks Kirker: Københavns Amt, 1951, s. 1616 f.
Hans Wentzel: Das byzantinische Erbe der ottonischen Kaiser-Hypothesen über den Brutschatz der Theophano. *Aachener Kunstblätter*, Bd. 43, 1972, s. 42.
Fritze Lindahl: Dagmarkorset, Orø- og Roskildekorsset, Nationalmuseet 1980.
- 2) *Ebbe Nyborg og Verner Thomsen*: Roskilde domkirkes triumfkrucifiks. *Nationalmuseets Arbejdsmark 1983*, s. 187-209.
- 3) *M. Rosenberg*: Geschichte der Goldschmiedekunst auf technischer Grundlage. *Granulation*, 1917, s. 150.
Jochem Wolters: Die Granulation. München 1984, s. 164, 169 og 206.
- 4) *Roar Skovmand*: De danske Skattefund. *Aarbøger for nord. Oldk. og Hist.* 1942, s. 179 og fig. 43.
Hayo Vierck: Funktionale Beobachtungen zu königlichen und bischöflichen Hofkulturen in ihrer Mittlerolle gegen Norden, i *Archaeologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen an Siedlungen im deutschen Küstengebiet*, Weinheim 1984, s. 400 ff.
Hiltrud Westermann-Angerhausen: Fibel (Gewandspange) VI, i *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte*, L. 90, München 1984, sp. 756-758.
- 5) I Nationalmuseet findes et andet diademsmykke, et spænde fra o. 1325, som er fundet sammen med en fingerring i nærheden af Hellig Anders' kors ved Slagelse, D 1964.
- 6) *Johann Michael Fritz*: Goldschmiedekunst der Gotik in Mitteleuropa, München 1982, nr. 956 og 958 viser S. Antonius gildeskæder med T-vedhæng.
M. H. Gans: Juwelen en menschen, Amsterdam 1961, s. 23 og pl. 2-3 viser maleri af Jacoba af Bayern og hendes ægtefælle Frank van Borselen 1433, begge bærer halsringe med Antonius-kors (med små klokker), der betegnes som Antonius-orden. Denne orden blev stiftet 1382 af Albrecht af Bayern i anledning af kampe mod tyrkerne.
To T-vedhæng forekommer i skattefund fra 1600-årene fra Vrejlev, Børglum herred, se *J. Olrik*: Drikkehorn og Sølvtoj fra Middelalder og Renæssance i Nationalmuseets anden Afdeling, København 1909, s. 112 f.
- 7) *Fritze Lindahl*: Roskildeddyret - en dyreslyngsfibula. *Historisk årbog fra Roskilde amt 1982*, s. 37-48.
- 8) *Fritze Lindahl*: Et middelalderligt emaljespænde fra Veddelev. *Nyt fra Nationalmuseet nr. 20*, 1983, s. 14.
Vera I. Evison: An Enamelled Disc from Great Saxham. *Proc. of the Suffolk Society of Archaeology and History*, 34-1, 1977, s. 1-13.
The Golden Age of Anglo-Saxon Art 966-1066 ed. by Janet Backhouse, D. H. Turner, Leslie Webster. British Museum, London 1984, no. 92-93.
- 9) *Hugo Matthiessen*: St. Mikkel's Kirke i Roskilde. *Historisk Aarvog fra Københavns Amt 1920*, s. 76.
Volker Bierbrauer: Fibel (Gewandspange) IV, i *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte*, L. 20. München 1984, sp. 745 ff.
- 10) *Poul Nørlund*: An Early Group of Enamelled Reliquaries. *Acta Archaeologica IV*, København 1933, s. 30 og fig. 21.
- 11) *Georg Galster*: Nogle middelalderlige hængesmykker. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1950*, s. 43-48.
- 12) *Klaus Wessel*: Byzans, München 1979, s. 159.
- 13) *Danmarks Kirker*, Københavns Amt, 1944, s. 31-46.
- 14) *Ilse Fingerlin*: Gürtel des hohen und späten Mittelalters, München - Berlin 1971, s. 36-42.
- 15) *Ragnar Blomqvist og Anders W. Mårtensson*: Thule-grävningen 1961. *Archaeologica Lundensia II*, Lund 1963, s. 191 f.
- 16) *Anders W. Mårtensson*: Uppgrävt förlutet för PK-banken i Lund. *Arch. Lund. VII*, Lund 1976, s. 296 ff.
- 17) Vedrørende vedhæng til seletøj se *London Museum*, *Medieval Catalogue*, 1954: Reprinted 1967, s. 118 f.
- 18) Konserveringsberetning ved *Tove B. Jacobsen*:
Beskrivelse: Guldring med stjerneformet roset, i hvis midte der er anbragt en perle. Perlen har sidet forsænket i et hulrum og har formentlig været fastholdt af en fatning af guldblik. Rosetten er

dekoreret med guldkugler (granulering), der er anbragt i små mønstre. Selve ringen er en smule deformeret grundet metallens blødhed.

Ved ankomsten til konserveringsanstalten var perlen faldet ud af fatningen, hvilket gjorde det muligt at studere dem hver for sig. Der var ikke spor af kitningsmateriale i bunden af fatningen. Guldet vejer 4,6 g og ringen med perlen vejer 4,8 g.

Perlen passer tilsyneladende ikke i ringens fatning, idet perlen er for lille. Selv om enkelte lag af perlens ydre lag er skallet af, kan dette ikke alene være årsagen. Desuden er guldfatningen omkring perlen også noget defekt, idet en del af randen tydeligvis er knækket af. Tilsyneladende forklarer dette forhold heller ikke misforholdet mellem fatningens og perlens størrelse, hvilket muligvis kunne tyde på, at perlen er sekundær. (Ved fundet var perlen holdt fast i hulrummet af jord og snavs, som udfyldte rummet mellem perle og ring).

Perlen blev vist til hofjuveler Dragsted og dr. Knudsen fra Zoologisk Museum. De mente samstemmende, ud fra visuel betragtning, at det drejer sig om en ferskvandsperle. Dette er begrundet i perlens sølvskinnende grålig-violet farvede skær («orient»).

Dr. Knudsen mente desuden, at det drejer sig om en blisterperle (demi-perle), som muligvis stammer fra flodperlemuslingen *Margaritana Margaritifera*, som har været almindelig i Europas vandløb indtil forrige århundrede, incl. de jyske åer. En blisterperle er en halvruddet perle, som er skåret fra indersiden af muslingens skal. Den vil derfor vise perlens indre struktur, som både er koncentrisk og radial.

Perlens kemiske sammensætning: Perlen består af calciumcarbonat (i form af aragonit), vand og det organiske stof concholin.

Perlens fysiske egenskaber: Vægtfylden for flodperler er 2,66–2,78. Dette adskiller dem fra saltvandsperler med vf. 2,71 og snegleperler med vf. 2,85. Det har imidlertid ikke været muligt at foretage denne måling til verificering af den visuelle bestemmelse, fordi perlen er for nedbrudt, især i det indre. Concholyinet er næsten forsvundet og har efterladt kalkskelettet i form af radialt placerede plader.

Metallets sammensætning: Guldet er meget blødt og temmelig gulligt i farven. Da der ikke må tages prøver af metallet, måtte der anvendes en non-destruktiv metode til bestemmelsen. Man nøjedes med en vægtfyldemåling, som imidlertid medfører en fejlmargen på 1–3% med hensyn til guldindholdet. Resultatet blev et guldindhold på mindst 90%, hvilket svarer til mindst 22 karat.

Metallets sammensætning: Metallet er tilsyneladende ret primitivt forarbejdet, idet selve ringen og rosettens bund er udhamret i henholdsvis tynd guldplade og guldblik over en matrice. De små guldperler, der dekorerer rosetten, er lavet ved granulationsteknik og loddet på underlaget enten med borax som flusmiddel, eller ved at guldperlerne består af en lavere smeltende legering end underlaget, som opvarmes, hvorved kuglerne smelter sammen med underlaget, se *A. Oldenberg: Metallteknik under vikingetid og medeltid*, Stockholm 1966, s. 183 f.

19) D1169a.

20) *Alexander Ruttkay: Stredoveké umelecké remeslo*. Tatran 1979, s. 31, fig. 11.

21) *Wilhelm Holmqvist: Övergångstidens metallkonst*. Stockholm 1963, s. 72–145.

A. Oldenberg 1966, s. 175 ff.

Jochem Wolters: Die Granulation. München 1984, s. 164 ff.

22) *Carl R. af Ugglas: Gotländska silverskatter från Valdemartågets tid*. Stockholm 1936.

23) *Fritze Lindahl: Haraldsborg-skatten. Strejflys over Danmarks bygningskultur, festskrift til Harald Langberg*. København 1979, s. 226, fig. 12.

24) *Norges innskrifter med de yngre runer*. Bergen VI, 1980, ved *Aslak Liestø*, s. 69.

25) D13210.

26) D35/1963.

27) *Fritze Lindahl: Middelalderlige Ribe-ringe*. Mark og Montre 1966, s. 29 og fig. 3–4.

28) *Sixten Ringbom: Bild och avlat I, Veronikabilden*. ICO 1983, 3, s. 8–18.

29) *Poul Nørlund: En Nonnering fra Maribo*. Lolland-Falsters historiske Aarbøger 1934, s. 5 ff.

30) *Charles Oman: British Rings 800–1914*. London 1974, s. 71 ff.

31) *Danmarks Kirker: Københavns Amt 3. bd*. s. 1664 ff.

32) *Anne Ward, John Cherry, Charlotte Gere, Barbara Cartlidge: The Ring*, London 1981, s. 60 f.

33) *Fritze Lindahl: Roskildedyret*, se note 7.

34) *Nils Engberg: Roskilde som tidlig kongesæde, by og handelsplads*, se note 4, s. 30 ff.

35) *Ilse Fingerlin: sammesteds*, s 36 ff.

Katalog

Smykker:

- 1) *Roskildekorset* af guld med perler og ædle stene, fundet i domkirkens korbuckrucifiks, NM II inv.nr. 10376 (krucifikset inv. nr. MCXXII). Afleveret til Det kgl. Kunstkammer 1806.
H.: 5,0 cm, B.: 3,7 cm. T.: 1,0 cm. – Vægt: 16,5 g.
- 2) *Gulddæklade* til rund fibula, fundet vest for Roskilde i købmand H. Jacob Kornerups vænge. NM II inv.nr. D 2026. Afleveret til museet som danefæ 1885.
Tv.: 4,8 cm. – Vægt: 11,1 g.
- 3) *Gulddiadem* med perler og ædle stene, fundet nogle skridt syd for domkirkens kapitelhus (sakristi). NM II inv.nr. D 12911. Afleveret til museet som danefæ 1936.
H.: 4,7 cm. B.: 5,3 cm. – Vægt: 10 g.
- 4) *Forgylt sølvhængesmykke* med Antoniuskors, fundet på Skt. Klare klosters grund. NM II inv.nr. 7240. Afleveres til museet 1943.
Tv.: 2,1 cm, med øsken 2,7 cm. – Vægt: 3,84 g.
- 5) *Dyreslyngsfibula* af bronze, fundet på arkitekt Bindseils grund ved Bellevuestien, matr. nr. 387 d. MN II inv.nr. D 4698. Afleveret til museet år 1900.
H.: 5,3 cm. B.: 5,0 cm.
- 6) *Bronzespænde* med dyrefigur, fundet på mark nordvest for Skt. Hans hospital. NM II inv.nr. D 1599/1983. Afleveret til museet som danefæ 1983.
Tv.: 2,3 cm.
- 7) *Bronzespænde* med kors i gennembrudt arbejde, fundet på Hans Hansens mark i Himmelev, Søomme herred. NM II D 12133. Afleveret til museet 1931 fra Roskilde Museum mod galvanokopi.
Tv.: 2,9 cm.
- 8) *Bronzespænde med celleemaille*, fundet ved Sønderø, Veddelev, Himmelev sogn, Søomme herred. NM II D 159/1982. Afleveret til museet som danefæ 1982.
Tv.: 2,3 cm.
- 9) *Bronzespænde med hjulkors i emaille*, fundet Algade 26, Skt. Mikkels kirkes grund. NM II D 11652. Afleveret til museet som gave fra prokurist Markussen 1931.
Tv.: 2,4 cm.
- 10) *Bronzespænde med nedsænket kors*, hvori rester af blågrøn emaille, »fundet ved Roskilde«. NM II D 761. Købt »ved Justitsraad Beck i Slagelse« 1872.
Tv.: 2,0 cm.
- 11) *Bronzeplakette med Gudslam* på baggrund med grubeemaille, fundet i »bogbinder Lønholdts have« 1866. NM II D 2268. Afleveret til museet 1887 ved køb fra fru Verdier.
Tv.: 4,8 cm.
- 12) *Bronzeamulet med Gudslam* i gennembrudt arbejde, fundet 1886 på Vor Frue plads ved det sydvestre hjørne udenfor kirkemuren. NM II D 5894 b.
Tv.: 2,4 cm.
- 13) *Amulet tildannet af sølv mønt fra Knud den Hellige*, slået i Roskilde af møntmesteren Arkil, fundet med Svend Eskildsen-amulet samt 522 mønter fra Erik Ejegod og Niels i en kæmpehøj i Allerslev, Volborg herred. D 289. Afleveret til museet 1867 som danefæ.
Tv.: 1,4 cm, med øsken H.: 2,8 cm.
- 14) *Forgylt kobberbrakteat-hængesmykke*: efterligning af byzantinsk mønt fra kejserne Basilios II og Konstantinos VIII (976–1025), fundet »ved Roskilde«. NM II D 61. Afleveret til museet 1867 ved bytte med antikvitethandler M. Sørensen.
Tv.: 4 cm, med øsken og ring H.: 5,5 cm.
- 15) *Amulethængesmykke af sølv*, med øsken til ophæng, nålholder og krog, efterligning af mønter fra Knud den Hellige og Erik Ejegod, fundet 1959 i Algade, lidt øst for Stændertorvet. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, F.P. 2241. Afleveret til museet som danefæ 1949.
Tv.: 2,4 cm. – Vægt: 2,35 g.
- 16) *Amulet af messing med kors*, i hvert korsfelt en cirkel, hul til ophængning, fundet i Roskilde, Smedegade, nu Jernbanegade. Møntsamlingen F.P. 1597. Afleveret 1925–26.
Tv.: 2 cm. – Vægt: 0,7 g.
- 17) *Amulet med kors*, som nr. 16, fundet i Roskilde Bypark 1979. Møntsamlingen F.P. 3707. Ikke afbildet.
Vægt: 0,8 g.

Forsvundne stednavne i Roskilde amt

Af Bent Jørgensen

Roskilde amt er lige så lidt som andre dele af landet gået ram forbi, når det gælder tab af tidligere kendte bebyggelser. Langt fra alle måske særligt blomstrende, men alle en del af et bebyggelsesmønster, som ikke er mere.

Når det gælder hvad der er forsvundet i og siden middelalderen, er det som oftest lokaliteternes navn, der er nøglen til nærmere oplysning, og under alle omstændigheder giver navnene ved deres betydning hvert deres lille, lokalt forankrede information.

I det følgende gennemgås med udgangspunkt i det overleverede navnestof, hvad der kendes af forsvundne stednavne i den *østlige del* af det nuværende Roskilde amt. Det klassiske amt svarer stort set til de fire gamle herreder Sømme, Tune, Volborg og Ramsø. I denne rækkefølge optræder de normalt i den topografiske litteratur, således frem for alt Trap Danmark, 5. udgave (Københavns amt, Kbh. 1960), men den følges ikke her, idet de to østlige *hede-herreder* gennemgås først. Det er hensigten i en senere artikel i årbogen på tilsvarende måde at gennemgå de to *skov-herreder* Volborg og Ramsø samt Bjæverskov herred, opr. Præstø amt (fig. 1).

I Trap Danmark, 5. udg., nævnes helt kort under de enkelte sogne forsvundne bebyggelses navne i disse, men, som det vil fremgå af den følgende gennemgang, kan der nu 25 år senere tilføjes ikke så lidt supplerende materiale, ligesom Trap's oplysninger på en række punkter må korrigeres.

Som anført er det det forsvundne *navnestof*, der danner undersøgelsens basis. Heraf følger, at der ikke altid og nødvendigvis er tale om i egentlig forstand forsvundne *enbeder*. Det gælder specielt de forholdsvis få eksempler på, at gårde i landsbyer har båret eget navn. Medtaget er endvidere navnestof, som efter en meget strikt vurdering ikke er fuldstændig forsvundet, men som i tidens løb har fået sit område væsentligt indskrænket eller ændret, jfr. f.eks. Asserup, Bistrup, Slæggerup, Trustrup.

Gennemgangen tilstræber at være komplet. Undtaget er dog navnestof, som kun har eksisteret i de seneste århundreder samt navnestoffet inden for selve den middelalderlige købstad Roskilde (og i den følgende del Køge). Gader, torve, porte, institutioner m.v. udgør et spændende, men helt anderledes navneområde end de landbebyggelser, der er hovedemnet for den følgende undersøgelse.

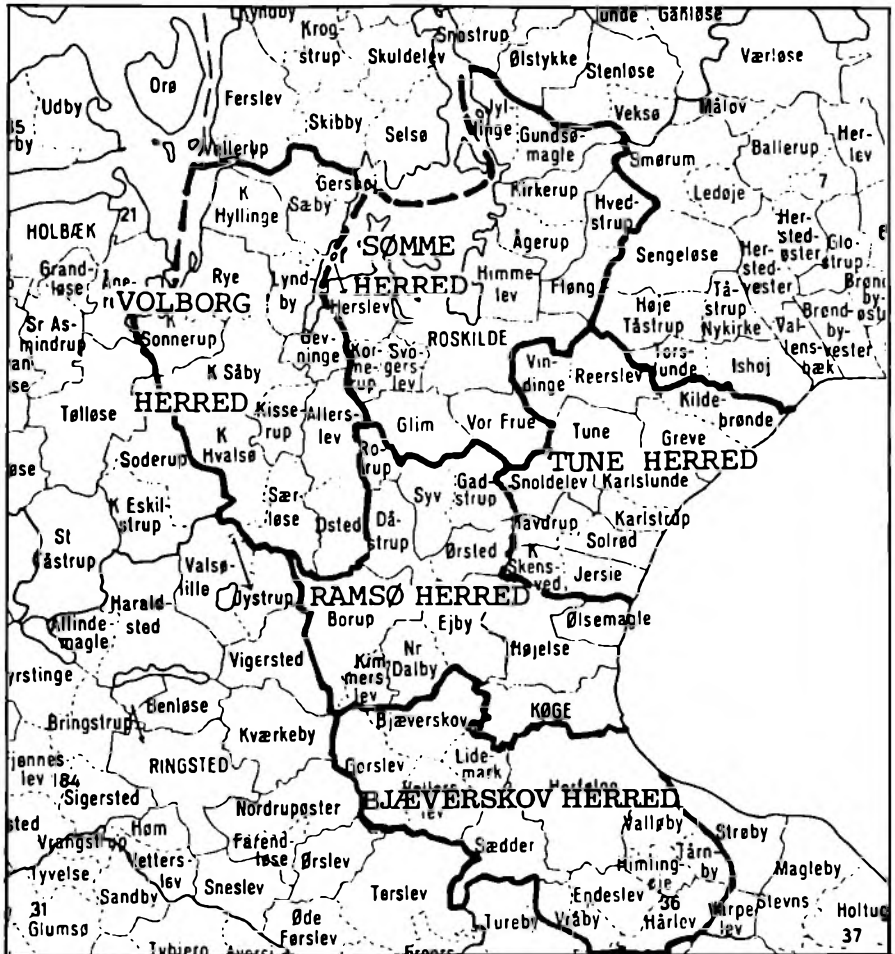

FIG. 1

I. Sømme herred

Sømme.

Sømme herred, som på alle sider omgiver Roskilde, kaldes helt siden 1085 ved dette navn (21/5 1085 (12. årh.) Semaherathi). Dets tingsted er med sikkerhed kendt i en omtale 9/4 1455, hvoraf det fremgår, at beliggenheden er sydvest for domkirken ved den nuværende gade Bondetinget. At Roskilde er hjemsted for herredstinget også i 1300-tallet bekræftes, som fremhævet af Ingrid Nielsen 1980, ved, at akter fremstået af tings-

handlinger i datoformlen lokaliseres til Roskilde, og endelig omtales i 1585 16/10 (KancBr) tingets flytning fra Roskilde til Bistrup. I navnet Sømme (herred) indgår en indbyggerbetegnelse gl. *sāhēmar, hvis første led er subst. gl. sǣ 'sø'. Denne indbyggerbetegnelse kan ikke være dannet af to sammensatte navneord, da noget ord gl. *hēmi (nominativ flertal *hēmar, genitiv flertal *hēma) ikke kendes¹⁾. Det må være dannet til et stednavn af den velkendte type på gl. -hēm 'hjem, bebyggelse' (nu: -um, -m). Et sådant stednavn, gl. *Sām, *Sēm kendes adskillige steder i Danmark (Sem, Seem, Siem, Siim) men ikke med sikkerhed i Sømme herred. En mulig mindelse herom foreligger dog i det navn »Sæms Mark«, som Resen anfører på sit Roskildekort 1674 i byens sydvestlige udkant. Resen anfører til navnets forklaring, at det er »antiquissimorum Danorum Samorum Campus« (dvs. 'de ældste danskeres, samernes mark').

Dette kan endnu ikke bekræfte antagelsen af en forsvundet bebyggelse, for der findes i Danmark tre herreder, hvis navne indeholder det gammel-danske subst. hēm, uden at der i (eller nær ved) disse findes bebyggelser med det pågældende navn. Hvor der ud over disse findes nu ukendte navne på gl. -hēm, ved man, at der er tale om nedlagte bebyggelser. Når man ikke uden videre har været tilbøjelig til at regne med forsvundne bebyggelser ved de tre herredsnavne Fleskum (ved Ålborg), Stevns (Saxo: Stethiumense promontorium; VJb 1231 (ca. 1300) Stethyumsheret, se DS XVI p. 57f.) og Sømme, skyldes det, at ordet hēm i meget gammel tid har kunnet anvendes i betydningen 'bygd'. Det velkendte eksempel er nuværende Böhmen (ca. 100 efter Kr. Boihaemi), men også oprindeligt det norske landskab Trondheim, der først fra 1100-tallet begynder at fortrænge den nuværende bys oprindelige navn Nidaros. Hvad Fleskum angår, tyder dog dets ældste forekomst på, at det har betegnet en bebyggelse (Jørgensen 1980 p. 45 f.). Tilsvarende kan ikke gøres gældende for så vidt angår Stevns, der altid betegner enten herredet eller klinten. Oprindelsen til navnet Stevns er velafklaret. Dets forled er subst. gl. *stæth(i) 'ambolt', der må sigte til ligheden med selve klintens form: fornedet udhulet, foroven frit udhængende. Ligeså rimeligt det er at antage, at herredet/bygden har taget navn efter sit uden sammenligning mest markante topografiske træk, ligeså rimeligt og bedre i overensstemmelse med kendt dansk hēm-navneskik er det at antage, at en bebyggelse har været kaldt 'bebyggelsen på, ved den amboltlignende klint'. Et hypotetisk navn til en hypotetisk bebyggelse som med sin deraf følgende beliggenhed må have været ekstremt udsat for at forsvinde (nemlig i havet) lige siden hēm-navnenes dannelsesperiode engang i tiden forud for vikingetiden. At en (forsvunden) bebyggelse *Stevn(s) ikke kan påvises, er ikke i sig selv noget

bindende argument for, at der foreligger bygdebetydningen i det pågældende navn.

Der er derfor god grund til for Sømme herreds vedkommende at lede efter en forsvunden bebyggelse *Sēm, og da herredet, centreret omkring dets ting, har været ene om at bære navnet frem gennem hele den historisk kendte tid, vil der ikke kunne anvises en mere følgerigtig lokalisering end netop til området i nærheden af den kendte tingplads.

Kan man altså ikke som efterlyst af Frank Birkebæk 1979 p. 86 anvise noget gammelt, forsvundet lev-navn på Roskildes plads, kan man trods alt med gode grunde foreslå et stort set jævn gammelt *hēm-navn* på samme sted. Arthur Fang 1945 p. 14 berører tanken om en forsvunden bebyggelse ved herredstinget og foreslår, at denne har haft navn efter herredet. En sådan udvikling har dog ingen paralleller, men det er helt almindeligt, at herreder har navn efter en bebyggelse.

Den *sø*, gl. *sǣ*, som Sømme har navn efter, er Roskilde Fjord, idet ordet her bruges i betydningen 'hav', jfr. 'til søs, sømand m.fl.' og jfr. sognebyen Sæby ved fjordens vestside.

Falkedale, Roskilde.

I tiden mellem 15/2 1329 og 29/7 1489 nævnes en række gange hovedgården Falkedale, jfr. Trap⁵ p. 1046. Den har ligget øst for købstaden i det forsvundne Skt. Peders sogn, uvist hvor. Navnet må være sammensat med den i middelalderen indlånte fuglebetegnelse *falk* (jfr. KLNIV 142ff.). Efterleddet er øjensynlig flertal af subst. *dal*, der vel kan give et fingerpeg om hovedgårdens beliggenhed. Navnet er trods sin tilsyneladende klarhed dog problematisk på flere måder. Falken er først sent i middelalderen mere alment erkendt som en særlig fugleart, og falkejagt er ikke påvist i Danmark før end i 1500-tallet, og *dal*, der er meget sjældent i bebyggelsesnavne, anvendes normalt ikke i flertal. Intet i den danske navneskat tyder dog på, at der skulle være tale om et opkaldelsesnavn. Tyskland, der i så fald måtte være et sådant navns hjemsted, kender ingen prominente lokaliteter tilsvarende benævnt, og fra Skåne og Holland, hvis opkaldesskikke er velbelyst (Göran Hallberg 1976, p. 53ff. og Rob Rentenaar 1984), kendes heller ikke tilsvarende.

Lodenstoft, Roskilde.

I 1286, ca. 24/6, overdrager Roskildeborgeren Niels Hermansen sin gård »Lothenstoft« med tilhørende jord i Skt. Mortens sogn til Clare klo-

ster i Roskilde. Navnets forled er det svagt belagte mandsnavn glda. Lothin (DgP I 856); efterleddet er *toft*, hvorom nedenfor under Gederup. Efter dokumentets påskrift at dømme har gården (og sognet) ligget uden for Roskilde mod nord (»ad aquilonem«), jfr. Ingrid Nielsen 1980 p. 136f.

Nørregård, se under Vindebode nedenfor.

Pilegård, Roskilde.

Den en enkelt gang under 1371 (Alfred Otto 1933 p. 87) nævnte gård »Pilegarth« lå i Roskilde i Skt. Ibs sogn nord for indhegningen »Humlæhawæ«. Det kan ikke afgøres, om der er tale om en bygård, hvad der er meget muligt, eller om en almindelig bondegård. Forleddet er træbetegnelsen *pil*; efterleddet subst. *gård*.

Strandgården, Roskilde.

I de tre dokumenter 11/8 1486, 23/8 1486 og 21/3 1487 hvor bispens fjerding i Roskilde afgrænses, jfr. Ingrid Nielsen 1980 p. 151f., nævnes som det ene yderpunkt »strandhen oc strandgordhen« (her efter 11/8 1486). Der er således tale om en gård, uvist af hvilken art, ved Roskilde Fjord, snarest enligt beliggende og i al fald næppe organisk sammenhørende med Vindebode.

Vindebode, Roskilde.

Vindebode nævnes en række gange i tiden mellem 15/4 1291 og 29/10 1490. At Vindebode ikke er omtalt som forsvundet i Trap⁵ har sin årsag i, at Trap⁵ (p. 1044) betragter Vindebo Huse i Sankt Jørgensbjerg som en fortsættelse af den middelalderlige bebyggelse. Dette er imidlertid ikke korrekt. Vindebo Huse (således på ældre Generalstabskort) er identisk med 1774 »Windelboe-Huuset« (Pontoppidans Atlas), matrikelkort 1794 »Vendelboe Huuset«, hvis første beboer er Hans Wendelboe, der med sit tilnavn angives at stamme fra Vendsyssel. En bedre grund til ikke i nærværende sammenhæng at beskæftige sig med Vindebode kunne være, at Vindebode i flere af de middelalderlige kilder øjensynlig betragtes som en del af Roskilde. Det gælder således det ældste belæg²⁾, hvor en borger i Roskilde ved navn Jon Lange siges at bo i »Windebothæ«. På tilsvarende måde gælder det 28/9 1350, 1456 18/5 og 14/7, hvor en gård både omtales

som liggende i Roskilde og i Vindebode og vel endelig nogle belæg fra 1480'erne, hvori afgrænsningen af bispens fjerding beskrives. At der imidlertid er tale om en bebyggelse, som må opfattes som fysisk adskilt fra selve bispestaden, fremgår dog klart af den dokumenterede beliggenhed omkring Skt. Ibs kirke, jfr. omtalen hos Olaf Olsen 1962 og Nils Engberg 1981. Det fremgår af både Olaf Olsens undersøgelser og af de seneste udgravninger omkring 1980, at der er tale om en bebyggelse med handel som erhverv. At den udelukkende har været en sæsonbetonet markedsplads, således som Nils Engberg tolker de arkæologiske resultater (Nils Engberg 1981 p. 32), bekræftes ikke af de skriftlige kilder. Olaf Olsen har allerede i 1962 hævdet, at opførelsen af frådstenskirken i Vindebode (dvs. Skt. Ibs kirke) forudsætter en stabil og evnestærk befolkning i sognet, og selv om der 31/7 1317 omtales en grund uden huse (»fundum sine domibus«) i Vindebode og 1379 og 1413 blot grunde, er det gennemgående træk i kilderne, at det er gårde som omtales. Og ordet for gård, latin curia, betegner med sikkerhed datidens permanente bebyggelse, ikke nødvendigvis bondegård men lige så ofte det veletablerede købstadshus.

Dokumentet 15/4 1291 omtaler som nævnt Jon Lange i Vindebode. Han er ikke en hvem som helst men en, trods det formelagtige i beskrivelsen, forudseende og forstandig (»prouido et discreto«) mand, hvem Kristine Hvide fra Trälleborg i Skåne betror at skøde sin gård beliggende nær Skt. Ibs kirke til Clare kloster i Roskilde. Hendes gård må med den givne beliggenhedsangivelse findes i Vindebode, og her må også Jon Lange have haft sin faste bopæl. Muligvis på hendes egen gård, men derom melder dokumentet i al fald intet. 1302 omtales en gård i Vindebode, 1337 nævnes en beboet grund, 1397 to gårde, 1435 og igen 1456 omtales den samme gård, »Nørregardh«, beliggende nordligst i Vindebode i Roskilde og i 1435 bolig for fogeden på Haraldsborg, og 1490 nævnes en grund stødende op til en gård i Vindebode.

Men selv om de skriftlige kilder klart peger på permanent bebyggelse, omend også den forsvandt, ligger der i selve navnet en klar antydning af, at således har forholdet ikke altid været. Efterleddet *bod*, glda. *bōth*, her i flertal, betegner netop oprindeligt den primitive, midlertidige bebyggelse, således som den findes f.eks. ved de kendte sæsonmarkeder ved Falsterbo (egentlig 'falstringernes boder'). Der er dog intet selvmodsigende i, at bebyggelser med et sådant efterled har kunnet udvikle sig til etablerede og mere permanente foreteelser, jfr. f.eks. de nuværende sjællandske sognebyer Nødebo og Karlebo, der begge indeholder subst. *bod*.

Forleddet sættes i almindelighed i forbindelse med folkenavnet 'vender', glda. *windær*, i genitiv flertal *winda*, en tolkning som er sprogligt uangri-

belig, og som de mere teoretiske muligheder 1) genitiv flertal af subst. vind, 2) genitiv ental af det tvivlsomme mandsnavn Windi og 3) genitiv ental af konstruerede stednavne afledt af roden i verbet vinde 'sno' ikke med rimelighed kan konkurrere med.

Navnet Vindebode findes yderligere to steder på Sjælland. Det indgår i det nuværende Vindbyholt, Roholte sogn, Fakse herred (29/6 1387 (1400) Windebotheholt) og i et forsvundet »Windebothe« i Hvidovre sogn, Sokkelund herred, nævnt en enkelt gang i Roskildebispens jordebog (ca. 1376, udg. p. 95). Om der bag denne tredobbelte sjællandske forekomst ligger et eller andet moment af en fælles struktur i vendernes tilstedeværelse, lader sig næppe afgøre, men det er tankevækkende, at på Lolland-Falster, hvor vendernes tilstedeværelse ligefrem afsatte sig spor i slaviske stednavne (Kr. Hald Vore Stednavne² p. 225ff.), findes der ikke noget tilsvarende som antyder mere flygtig bebyggelse.

Flenge, Roskilde domkirkes landdistrikt.

Det noget besynderlige nutidige ejerlavnavn Eng- og Flengemarken sydvest for Roskilde indeholder mindelse om en forsvundet bebyggelse, som har været meget lidt beagtet i den historiske og topografiske litteratur (jfr. dog Ingrid Nielsen 1980 p. 140), selv om dens navn er velbelagt siden 1200-tallet. Dette skyldes, at de overleverede former med større eller mindre sikkerhed har været henført til navnet Fløng. Både den sproglige form og den godshistoriske udvikling gør det imidlertid utvivlsomt, at der er tale om en oprindelig bebyggelse. Dens nøjagtige beliggenhed er ikke kendt, men et marknavn »Gade Kiers Aas« (1682), der vist nok svarer til »Gade Støkk« på matrikelkort 1803, giver rimeligvis et fingerpeg. I så fald mod midten af området, lige syd for Kristiansdal og omtrent midt mellem Holbæk landevej og Holbæk motorvej.

I betragtning af den tavshed, der har været omkring den forsvundne bebyggelse, opføres her de middelalderlige former, hvori den findes omtalt:

13/8	1257	Flæthinge
8/11	1321	(to dok.) Flæthyngæ, Flæthingæ
29/9	1347	Flæthinge
30/11	1347	Flæingæ
13/12	1347	Flædingæ
9/9	1348	Flæthingæ
23/6	1350	Flæthinge

Herefter er der et spring frem til 1504 »Flædingemarck« (DmR 3 rk I 339) og derefter ingen problemer med identifikationen med Flengemarken.

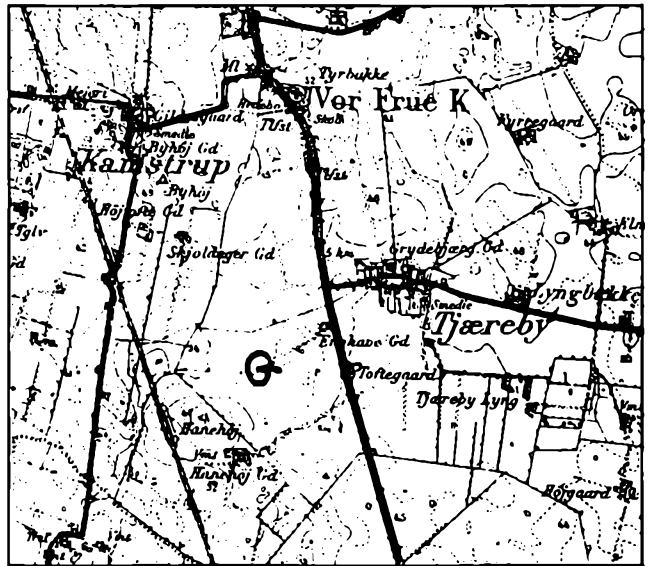
At der er tale om en oprindelig bebyggelse fremgår eksplicit kun af det ældste dokument, hvor der for Flenge sammen med andre bebyggelser opregnes gods »in villis.....« (dvs. 'i byerne.....'). De øvrige kildesteder nøjes med at opregne jord i (Svogerslev og) Flenge; i dokumentet 30/11 1347 for første gang i formen »in campo F.«, der er den direkte latinske modsvarighed til den fra 1504 og altid siden brugte danske form Flengemark(en). At denne formulering snarest dækker over et bebyggelsestomt ejerlav har sine gode paralleller ved sammenligning med den måde Visby og Slæggerup omtales på, jfr. nedenfor.

Selve navnet er af gammel oprindelse, dannet med den velkendte afledningsendelse -ing(e) til et gl. *flat- eller *flath-. Den første mulighed, der vil gøre førsteleddet direkte identisk med vort nuværende adjektiv *flad*, forudsætter en tidlig svækkelse af det gammeldanske -t- til -th-. En sådan svækkelse er ikke ualmindelig i 1200-tallet (Kr. Hald 1960 p. 158) og har i selve dokumentet 13/8 1257 muligvis en parallel i stednavnet »Gotherslef«, en form som vist nok vedrører Gørslev, s., Bjæverskov herred, hvis forled er mansnavnet gl. *Gōtar* (Søndergaard 1972 p. 69). Den anden mulighed, som vil indebære samme betydning, henter sine paralleller lidt længere væk, nemlig fra det norske dialektord *fla(d)e* 'flad eng el. ager' og det ældre tyske subst. *Fladen* 'flad kage'. Et sådant ord vil i 1200-tallets dansk regelmæssigt være skrevet med -th-, et -th- som ligeså regelmæssigt senere helt vil forsvinde, jfr. at mens gl. *bita* bliver til nudansk *bide*, bliver gl. *bitha* til nudansk *bie*. -ing(e)-afledningerne danner på dansk både indbyggersnavne (jfr. Lis Weise 1983) og stedsbetegnende navne, og det kan derfor ikke med sikkerhed afgøres, om Flenge betyder '(stedet for) det flade områdes beboere', 'de flade beboeres område' eller blot 'det flade område'.

Gederup, Vor Frue sogn.

På udskiftningskortet fra 1798 over Tjæreby findes sydvest for byen en mark med navnet »Gederstofterne«. Der er to gode grunde til at regne med, at dette navn dækker over en forsvunden bebyggelse. For det første er efterleddet *toft*, specielt på Øerne, nært knyttet til begrebet bebyggelse, hvilket fremgår af de middelalderlige landskabslove, hvor ordet anvendes og har betydningen 'det af fællesskabet undtagne, til bebyggelse m.m. beregnede areal, der tilkom hver gårdejer i byen'. For det andet har forleddet en form, der ikke er identisk med noget hverken kendt eller hypotetisk tostavellesord. Det må repræsentere en nedslidt sammensætning, og det er da sandsynligst, at dennes andet led har begyndt med r-, og at det sidste -s sætter hele sammensætningen i genitiv, knyttende denne til efterleddet 'tofterne'.

Fig. 2. Ved »G« sydvest for Tjæreby findes den lokalitet, som matrikelkortet 1798 kalder Gederstofterne. Udsnit af Gst 1:40.000 (A 3226) 1945.

At et 'r' kan være ene om at repræsentere det almindelige efterled -(t)rup, som er udviklet af det gammeldanske subst. thorp 'udflytterbebyggelse', findes der adskillige eksempler på. Det forsvundne Bilstrup ved Vangede, Gentofte s., genfindes i markbogen 1682 som »Bister Boels Aas« (Lumholt 1967 p. 42). Det forsvundne Tibberup, Herlev s., indgår i marknavnet »Tibber Mose« (kort 1771, Lumholt 1967 p. 43). Slæggerup, Ågerup s., jfr. nedenfor, omtales 1520 og 1523 som »Slegers marck« og »S[le]gerss marc«. Den gamle bebyggelse Asserup, Glim s., jfr. nedenfor, er nu kun kendt gennem en mølle, der kaldes Assersmølle.

Desværre kan marknavnet ikke forfølges længere tilbage i tiden, da Tjæreby ejerlavs markbog for 1682 mangler, men det er alligevel ikke for dristigt at regne med en nedlagt bebyggelse med et navn, som i gammeldansk normalform vil være enten *Gētarthorp eller *Gēathorp med dyrebetegnelsen *ged* enten i genitiv ental eller flertal. Begge muligheder vil udvikle sig til *Gederup.

En sjællandsk bebyggelse af dette navn har faktisk eksisteret, men kan det være denne? Normalt henføres den til Bjæverskov herred og sogn, hvor den da også er opført i Danmarks Stednavne XVI (p. 29). Den nævnes i alt tre gange i dokumenter dateret ca. 1/11 1279, 20/7 1282 og 31/10 1414. Alle gange i relation til Sorø klostres godsmængde, og i alle tilfældene kendes dokumenterne kun i afskrift i den såkaldte Sorø Klosters gavebog fra ca. 1440. Der er derfor heller ingen særlig grund til at hæfte sig

ved, at håndskriftet ved 1279-formen over linien tilføjer »prouincie Biæuerskowsherrit«; da håndskriftet blev til, var godset i Gederup overgået fra Sorø klostets eje til Roskilde domkirke. Det skete ved transaktionen 31/10 1414, og her nævnes Gederup efter gods, som med sikkerhed lå i Bjæverskov sogn, og det kan være på grundlag heraf, tilføjjelsen er gjort. Sorø kloster erhvervede i 1279 Gederup, fordi det lå op til (»propter contiguitatem«) andre af klosterets ejendomme, og fra bekræftelser på Sorø klostets besiddelser 1186–97 (Dipl Dan 1 rk III 140) og 23/11 1198 (Dipl Dan 1 rk III 241) vides, at klosteret besad gods i nabosognet Vindinge. Ved mageskiftet i 1414 kom Gederup som en del af Spanager len, hvis hovedbesiddelser lå nær hovedgården Spanager i Ejby sogn, Ramsø h., til Roskilde domkirke. Men Gederup optræder ikke senere sammen med denne godsmængde, der kendes i 1505 (DaMag 4 rk IV 317-19), og hvis identifikation med Gederstofterne, der i så fald må repræsentere en indflytning til Tjæreby, iøvrigt kan opretholdes, vil det forklare kapitlets ejerskab til den ene af Tjæreby's 13 gårde (DmR 3 rk I 214).

Bistrup og Bis(trup)gård, Skt. Jørgensbjerg sogn.

Sognebyen og hovedgårdens navn Bistrup er på sit oprindelige sted nu helt fortrængt af Skt. Hans hospital. Navnet er ældst dokumenteret 24/1 1277 i formen »Biscopsthorp«, der klart bekræfter, at forleddet er subst. *biskop*; efterleddet er *torp* 'udflytterbebyggelse'. Hovedgården (slottet) og ladegården kaldes undertiden i 1500- og 1600-tallet ved bortfald af det mellemste led for Bisgård.

Haraldsborg, Skt. Jørgensbjerg sogn.

Det nu helt forsvundne voldsted Haraldsborg ved den indre Roskilde Fjords østside omtales tidligst i forbindelse med kampene mellem Erik Emune og Harald Kesja i 1130'erne, og det er i sammenhæng med disse begivenheder, den danske annalistik omtaler *castrum Harald* ('Haraldsborg'), se Erik Kromann, Danmarks middelalderlige Annaler, Kbh. 1980 passim. Saxo omtaler nok begivenhederne men ikke navnet hverken i latiniseret eller dansk form, og 23/10 1295 (1305) »Haraldzburgh« er det ældste egentlige belæg på navnet. Under Grevens fejde ødelagdes Haraldsborg, i følge Vilhelm la Cour 1972 p. 231 ikke borgen, der allerede da var forsvundet, men gården med tilhørende bygninger, og siden da har kun traditionen og en vandmølle båret navnet igennem til nutiden.

Navnets forled er ubestrideligt mandnavnet Harald, og der er ingen

særlig grund til at betvivle den tradition, som sætter navnet i forbindelse med Harald Kesja; efterleddet er subst. *borg* 'befæstet slot'.

Sigerstrup, Skt. Jørgensbjerg sogn.

Denne bebyggelse nævnes første gang 11/6 1310 som »Sighærstorp«. Sidste gang den omtales er i 1542 ifølge et kortfattet referat i Agnete klostres brevregistratur fra 1575 (ÆDA IV 290), hvor klosteret igen (dvs. tilbage) »eschede oc begerrede Syerstrup oc Sierstrup fang«. Udgavens register har henført disse former til Sejstrup i Odsherred, men det er uforeneligt med, at æskningen (påkravet) foregår på Sømme herreds ting. Af et dokument fra 9/7 1421 fremgår det, at Sigerstrup har ligget i det daværende Bistrup sogn, det nuværende Skt. Jørgensbjerg sogns vestlige del, men hvor i sognet er der ingen mindelser om i samtidigt eller senere navnestof. Navnets forled er mandsnavnet Sejer, glda. Sighar; efterleddet er *torp* 'udflytterbebyggelse'.

Ømgård, Skt. Jørgensbjerg sogn.

I domkirkens fadebursregnskaber 1522–24 (DmR 3 rk I p. 242) anføres »Jep Leerbek i Øm Gardh«. Registret til udgaven anser dette navn for at vedrøre Øm i Syv, senere Glim sogn, men der er intet belæg herfor. Tværtimod peger opregningen mellem Lerbæk og Boserup klart mod det daværende Bistrup sogn, og landsbyen Øm findes da også samlet andetsteds i fadebursregnskaberne.

Gården optræder i fadebursregnskabet med en ansat ydelse på 6 pd. byg og rug samt en halv tønde smør, men den har rent faktisk intet ydet.

Den er rimeligvis lagt øde i løbet af 1500-tallet. Dens navn optræder derimod utvivlsomt i 1600-tallets lensjordebøger, hvor der kendes en »Øms Jord, Ømbs Jord«, hvoraf Boserupgårdens bruger og nogle mænd i Svogerslev betaler lejeafgift for brug. Den nævnes endnu i skødet 12/11 1661 (KronSk p. 113ff.) til Københavns magistrat på Roskildegårds len.

I markbogen 1682 forekommer navnet intetsteds, hverken under Boserup, Svogerslev eller Øm eller iøvrigt i de involverede sogne (Skt. Jørgensbjerg, Svogerslev, Syv). Derimod betaler Boserupmanden samt flere Svogerslevmænd (herunder også fra to magistratsgårde) leje af jord i Kongemarken i Skt. Jørgensbjerg sogns sydvestlige del midt mellem Svogerslev og Boserup. Det er utvivlsomt i dette område, den forsvundne gård skal findes, men nogen nærmere indkredsning er ikke mulig.

Markbogens jordbeskrivelse for Øm, der i sin helhed er i Københavns magistrats eje, viser ingen unormale forhold, og af udensogns lodsejere/brugere anføres alene præsten i Glim med et stykke jord. Principperne for

markbøgernes tilblivelse udelukker, at et stykke 'Øms jord' med benyttere fra Boserup og Svogerslev kan have befundet sig inden for grænserne af Øm ejerlav.

Det er derimod ikke noget afgørende argument, at Øm ligger i nogen afstand både fra Svogerslev og fra Boserup, jfr. f.eks. at mænd fra Trællerup lejede eng i Kongemarken, og at Hulegård i Allerslev sogn havde eng i Slæggerups Mark øst for Roskilde.

Navnets oprindelse lader sig ikke med sikkerhed fastslå. Ligheden med Øm i Syv, senere Glim sogn er påfaldende, specielt i betragtning af det meget ringe antal navne på Sjælland på -(u)m. Kr. Hald 1942 anfører i alt 12, hvoraf de 10 går tilbage til en sammensat form på glda. hēm 'bebyggelse, hjem' (heriblandt landsbynavnet Øm), mens to indeholder dativ flertals-endelsen -um. Det er kun lidet sandsynligt, at der blandt så få navne skulle opstå to identiske, også selv om der er tale om et meget almindeligt ord, subst. *ø*, som forled. Den anden mulighed, som savner enhver begrundelse, er at antage, at Ømgård skulle være opkaldt efter landsbyen Øm.

Åse, Skt. Jørgensbjerg sogn.

I Roskildegård lensjordebog 1555-56 og lensregnskab 1581 samt i lensjordebogen for 1583 for Bisgård anføres en bebyggelse kaldet »Aaße, Aasse«. Bebyggelsen nævnes ikke siden, men dens navn genfindes på matrikelkort 1771 over Bistrup i formen »Aads« og senere i 1700- og 1800-tallet i former som »Aase Marken, Aasemark«, der omfatter det areal, som nu hører til Parcelgården. Navnet er en bøjningsform af subst. *ås* 'højderyg'.

Kvindenæs, Herslev sogn.

I 1364 (31/10) og to gange i 1380 omtales en gård Kvindenæs med tilliggende (fang). Navnet er i Trap⁵ p. 1113 med et 'vistnok' henført til Herslev sogn, og begrundelsen må være, at Kvindenæs dels nævnes mellem Kattinge og Herslev (i 1364) dels sammen med Nebbe (i 1380). Det er ikke muligt at komme en lokalisering nærmere, når bortses fra at navnets efterled, subst. *næs*, bestemt (men ikke nødvendigvis) tyder på beliggenhed ud til vand. Forleddet er genitiv flertal af subst. *kone*; den form som i nutidens dansk har udviklet sig til det selvstændige ord *kvinde*.

Nebbe, Herslev sogn.

Det forsvundne Nebbe slot ved Kattinge Storesø er veloplyst. Jeg skal derfor indskrænke mig til at henvise til omtalen i Trap⁵ p. 1112f. med hen-

visninger. Navnet er identisk med subst. glda. *næbbi, m. eller *næbba, f., der er afledt af subst. *næb*. I stednavne er det ikke ualmindeligt og anvendes om fremspringende pynter, næs.

Skinkerup, Herslev sogn.

I markbogen 1682 optræder i Kattinge Herslevvang marknavnet »Schincherup Agre, Schincherop Agere«. Navnet kan med sikkerhed sammenføres med 1785-matrikelkortets »Snokkerup«, ca. 1 km. nord for Kattinge. Navnene tyder afgjort på forsvunden bebyggelse med efterledet *torp* 'udflytterbebyggelse', men den vaklende overlevering gør en tolkning af forledet problematisk. Subst. *skinke*, der har afløst subst. *bøste*, er først i 1500-tallet indlånt i dansk og kan ikke komme på tale som forled i et *torp*-navn, og 1785-formen, der må betragtes som forskrevet, yder ingen hjælp til tolkningen.

Nedregård og Blidtvej, Svogerslev sogn.

To gårde i Svogerslev omtales i middelalderen ved eget navn. Den ene, der omtales i Trap⁵ p. 1117, kaldes 13/11 1346 »Næthrægaarth«, 1/12 1424 »Næthrægarth«. Dens navn betyder simpelthen 'den nedre gård'. Den anden omtales 4/4 1459 som »Bliit wædher«. Navnet er som type enestående i middelalderen, men betydningsmæssigt volder det ingen problemer. Det er sammensat af tillægsordet *blid* i intetkønsformen svarende til nudansk *blidt* og subst. *vej*.

Asserup, Glim sogn.

Assersmølle ved Kornerup Å vestligst i Glim sogn er nu ene om at repræsentere bebyggelsesnavnet Asserup (ca. 1376 »Assethorp«). Bebyggelsen som bestod af to gårde foruden møllen opløstes ved udflytning i slutningen af 1700-tallet og udgør de to vestligste gårde i Ny Glim-bebyggelsen langs Ledreborgallé. Navnets første led er det sjældne mandnavn glda. Assi (DgP I 73); efterledet *torp* betyder 'udflytterbebyggelse'.

Slæggerup, Ågerup sogn.

Slæggerup betegner nu et lille ejerlav med bebyggelse i Ågerup sogns sydligste del, men navnet har i 1500- til 1700-tallet kun betegnet området samt fra 1600-tallets slutning et beskedent vogterhus. Om dette også har eksisteret i 1500-tallet vides ikke, men selv om det vel er sandsynligt, fremgår det ikke af de mange belæg. Da Trap⁵ (p. 1123), der ikke registrerer be-

byggelsen som nedlagt, først kender navnet fra 1574, skal samtlige 1500-tals-belæg her anføres:

- 1504 (DmR 3 rk I 339) Slægerops march
- 1519 (DmR 3 rk I 358) Slegervp̄z marck
- 1520 (DmR 3 rk I 365) Slegers marck
- 1522-24 (DmR 3 rk I 225) pratum Slegerss
- 29/7 1523 (DmR 3 rk I 280) S[le]gerss marc
- 1567 (Kirkehistoriske Samlinger 2 rk V 408) Slegers marck
- 1568 (Roskilde kapitels jordebog p. 179) Slægerups marck
- 25/5 1574 (KancBr) Sleggerups Mark
- 29/4 1578 (KancBr) Slegerups Mark

Den konsekvente tilføjelse af ordet mark eller eng (pratum) udgør en nøje parallel til den måde, de nedlagte bebyggelser Flenge og Visby omtales på. Navnets forled må sammenstilles med et oldislandsk ord *sleggja*, f. 'stor hammer', der i vestnordisk tillige kan anvendes som tilnavn. Ordet eller tilnavnet er ikke kendt ellers i dansk; efterleddet er *torp* 'udflytterbebyggelse'.

Nørregård, Jyllinge sogn.

En af gårdene i Jyllinge omtales ved navn en enkelt gang i 1500-tallet, nemlig i Roskildegård lensjordebog 1555-56, hvor der nævnes en »nørre gaard«.

II. Tune herred

Pårup, Greve sogn.

Kærnen i den nuværende hovedgård Gjeddesdal udgøres af den lille landsby Pårup, der oprindeligt synes at have været en enestegård med to brugere. Den føres i Trap⁵ p. 1174 tilbage til 1607, men optræder dog allerede nogle gange i 1500-tallet. Tidligst i fadeburslenets tiendelister 1522-24 (DmR 3 rk I 252), hvor formerne »Porwp, Porop« dækker over henholdsvis to og en bruger med samme sammenlagte ydelse. 5/4 1566 (Reg. 2383) nævnes »Porop« atter og ligeledes 1/4 1596 (DaMag 3 rk I 211) og Mandtal 1607, hvor to brugere anføres. Den i 1672 oprettede hovedgård antog samme år navnet Gjeddesdal efter Margrethe Gjedde, gift med Holger Vind, som samlede hovedgården.

Det oprindelige navn indeholder tilnavnet På, gl. Pā, egentlig identisk med subst. gl. pā 'påfugl'; efterleddet er *torp* 'udflytterbebyggelse'. Om Trustrup og Torslundelille, som ligeledes indgik i hovedgården, se nedenfor.

Tordrup, den fjerde bebyggelse som indgik i hovedgården, lå ifølge markbogen 1682 en halv fjerding vej (= 1/8 mil = ca 1 km.) nordøst for Gjeddesdal, eller med andre ord i det område, som nu tilhører den fraskilte gård Benzonsdal. Tordrup, der nævnes tidligst 1504 (DmR 3 rk I 336) »Toderopp«, 1505–11 (DmR 3 rk I 351) »Torderop«, hørte til Torslunde sogn i Lille herred, senere Smørum herred, men selve arealet hørte helt indtil 1949 til Tune herred. Dens navn indeholder som forled mandnavnet Tord, glda. Thōrth (DgP I 1406ff.); efterleddet er *torp* 'udflytterbebyggelse'.

Røgerup, Torslunde sogn.

Lidt nord for Kappelgårde i Kildebrønde sogn nær Lille Vejleå findes i markbogen 1682 agrene »Røgerop Aas«, matrikelkort 1804 »Store og smaae Royesagre«. Navnet bæres endvidere siden 1700-tallet af et hus, Videnskabernes Selskabs originalkort 1764 »Røierupshuus«, matrikelkort 1806 »Røgerup Huus«. Huset, som er nedrevet i slutningen af 1800-tallet, lå østligst i Benzonsdals ejerlav og altså ligesom selve hovedgården i Torslunde sogn men i Tune herred. Marknavnet vidner vel om en forsvunden bebyggelse, som huset muligvis er en rest af, men navnets fravær i kilder ældre end markbogen gør det umuligt at bedømme det nærmere. Det kan være af samme oprindelse som Røgerup i Horns herred, 28/3 1315 »Rykæthorp«, lensregnskab 1559 »Røgerup«, hvis forled i Danmarks Stednavne bd. II p. 141 sammenstilles med tilnavnet til »Johanni Ryke« 15/8 1404. Dette kan dog ikke være rigtigt, da -y- her står for -i-, jfr. DgP II 882, og forleddet er snarest en afledning til den rod *hruk-, som tillige indgår i subst. *røgle*, jfr. Gunnerøgle ndf., og dermed beslægtet med subst. ældre-nydansk *røg* 'hob' (Kalkar III 650) og vestjysk subst. *røge* 'dyngte af tørv' (jfr. Feilbergs ordbog III 122); efterleddet er *torp* 'udflytterbebyggelse'.

Vejlegård, Kildebrønde sogn.

I Pontoppidans Atlas (VI p. 103, 1774) anføres om Hundige i Kildebrønde sogn, at denne by skal have navn efter Kong Hundige, som boede på »Vellegaard«, hvorefter der endnu findes en gammel stenbro til Hundige by. Mens kong Hundige er udtryk for en ren, oldsagnsbaseret konstruktion, er Vellegaard-traditionen utvivlsomt korrekt. Den vedrører kun i kraft af Pontoppidan Hundige, men skal dog kort omtales her. Direkte berørt er derimod Hundiges naboby Ishøj (Lille, senere Smørum herred), på hvis jord der lidt nedenfor Hundige og op til Lille Vejleå findes en mark som i markbogen 1682 kaldes »Veille gaarß Aaß«, på matrikelkortet 1798 »Weilegaard«. Lokaliteten må være identisk med det voldsted, J. B.

Becker i Orion II p. 121 (1851) har påvist sydøst for Ishøj nær Lille Vejleå (Trap⁵ p. 999), og det er utvivlsomt samme Vejlegård, hvis mølle nævnes som »Væthlæ garthz mølle« 9/5 1376 og »Væthlægarths molendinum« 8/11 1382 samt i et helt summarisk og udateret brevudtog skrevet 1476 (ÆDA I 49). Alle steder omtales møllen sammen med gods i Brøndbyvester og Ringebæk (Brøndbyvester s., se DSÅ 5 p. 354), og selv om nogen eksakt lokalisering ikke gives, bør den dog søges i nærheden heraf, og der er i hvert fald ikke noget som helst øvrigt navnestof eller andre argumenter, som berettiger til med registret til Dipl Dan 4 rk I at henføre den til Sømme herred.

Hemmestrup, Reerslev sogn.

Videnskabernes Selskabs kort 1766 og 1777 viser ved Kohusene i Reerslev sogn navnet Hemmestrup, Hemstrup. Der er ikke andre belæg herfor, og navnet må uden tvivl bero på en fejl.

Torslundelille, Reerslev sogn.

Lige øst for Barfredshøj påvises endnu i dette århundrede en bebyggelsestomt, der må være de sørgelige rester af landsbyen Torslundelille. Denne velbelagte landsbys dokumenterede historie kan føres tilbage til formen 2/6 1330 »Thoorslunth lilæ« og afsluttes i 1714, hvor dens seks gårde efter kongelig bevilling lægges under Gjeddesdals hovedgårds takst. Navnet der er modstillet Torslunde(magle), sogneby i Lille, nu Smørum herred, indeholder som første led gudenavnet *Thor*; efterleddet er *lund* 'lille skov'.

Trustrup, Reerslev sogn.

Ved oprettelsen af Gjeddesdal i 1672 indgik som nævnt ovenfor under Pårup og Tordrup en bebyggelse Trustrup, der i følge markbogen 1682 havde været øde siden 1658. Den lå »Vdi Reerslef Sogen En halffierding Weyß fra Giedesdahl«, og den var i 1682 udlagt til eng »Vndtagen Noget lidet som er bevilget Thuinde hus Mend Som paa pladsen er beboende for till Siun til Engen«. Det må være dette rudiment af den oprindelige gård, som i KronSk 14/12 1731 kaldes »Trudstruphuuset« og på Videnskabernes Selskabs kort (1766) optræder som »Trustrupshuuse« lidt nord for Reerslev by. Tæt øst for dette eller disse huse findes Trustrupmarken, Truelstrup Mark eller Truelsmarken, som arealet benævnes fra 1760-erne og frem til nutiden.

Markbogens afstandsangivelse (en halv fjerding vej = 1/8 mil = ca. 1 km., jfr. ovenfor under Tordrup) svarer ikke til denne beliggenhed men indicerer en lokalisering meget nærmere Gjeddesdal og Benzonsdal, som

overtager arealet ved udskillelsen i 1730, og da de ældre former peger på to forskellige oprindelser for navnet, nemlig som forled henholdsvis Tru(i)ð, glda. Thrūgot 1508, 1520 »Trwetstorp, Truitstrup« (DmR 3 rk I 350, 362) og Troels, glda. Thrūgils ca. 1376 »Thruulstorp, Truulstorp« (DmR 3 rk I 94, 98), er det nødvendigt at overveje, om der skulle foreligge to forsvundne bebyggelser.

Ingen af de kilder, hvori man måtte forvente begge navne(former) nævnt, nemlig 1600-tallets mandtal og matrikler, har imidlertid mere end et navn, og heller ikke markbogens marknavne antyder noget om endnu et opgivet Trustrup. Tværtimod anfører markbogen blandt Torslundelilles marknavne i denne bys Østervang et »Toerdriß aaf«, der som forled indeholder bebyggelsesnavnet Tordrup og dermed godtgør, at disse to bebyggelses jorder har grænset til hinanden. Da Stærkinde syd for Reerslev ydermere i sin østlige vang har en Pårups Eng, må et forsvundet Trustrup i overensstemmelse med markbogens afstandsangivelse anses for at være udelukket, og denne må altså være forkert og sandsynligvis påvirket af hvad der er anført om Tordrup. Der har som almindeligt antaget kun eksisteret ét Trustrup i Reerslev sogn, og det oprindelige forled må i overensstemmelse med formerne fra ca. 1376 være mandsnavnet Troels, glda. Thrūgils.

At disse vedrører nærværende og samme navn er iøvrigt ikke umiddelbart indlysende, idet to af formerne er opført under Sengeløse s., Lille herred. De nævnes imidlertid begge gange lige efter Kallerup, der ligger nord for den nuværende Trustrupmark, og forholdet må forklares således, at Sengeløse sogn tidligere har omfattet både Kallerup, der nu ligger i Høje Tåstrup sogn, og Trustrup. Den ene gang Trustrup nævnes på p. 98 i udgaven af Roskildebispens jordebog er det henført til Tune herred.

Formerne i Roskildebispens jordebog er muligvis ikke de ældste belæg på navnet. 3/4 1323 overlader en Roskildeboger, Anna, enke efter Jens, alt sit gods i »Thruelsthorp« til Jens Mortensen, og det kan ikke udelukkes, at det er Trustrup i Reerslev sogn, der sigtes til.

Som ældste form anfører Trap⁵ p. 1177 et belæg fra 1260 »Trugilstrup«, jfr. Dipl Dan 2 rk I 325 og 497, alene kendt i Antvorskov klostres brevudtog 1607 (ÆDA IV). Når navnet her henføres til Reerslev sogn, skyldes det udelukkende, at navnet følger efter omtalen af to gårde i »Rethesløff«. Men hele brevudtogets godsmængde, der hører til en nu forsvundet hovedgård i Gyrstinge sogn, Alsted herred, er centreret i Sorø og Holbæk amter, og de ovennævnte to gårde må ligge i Reerslev sogn, Løve herred, hvor Antvorskov kloster med sikkerhed havde besiddelser. Det nævnte Trugilstrup kan ikke med nogen ret henføres til Tune herred.

Navnets udvikling fra Truulstorp til Trustrup er ikke uden paralleller, idet -l- foran -s- ofte er forsvundet (1290 Snaldstorp, nu Snostrup, s., Ølstykke h.; 1463 Kolstrup, nu Kåstrup, Tømmerup s., Ars h. med flere eksempler, Kr. Hald Vore Stednavne, 2. udg. p. 148 og John Kousgård Sørensen 1958 p. 38). Det synes dog tydeligt, at forleddet i al fald i begyndelsen af 1500-tallet har været opfattet som mandsnavnet Tru(i)d. At former med -l- dukker op igen i det 19. århundrede kan næppe skyldes overvintrede dialektalformer, men må bero på en tilfældigvis rigtig restitution.

Visby, Vindinge sogn.

Den forsvundne bebyggelse Visby i Vindinge sogn har ligget i området Lillevang, nordvest for sognebyen, hvor endnu markbogen 1682 og matrikelkortet 1800 (1805) anfører navnene Gadehullet, Gadestykket, Lillevangstøfter og Ødetoftås.

Den nævnes som bebyggelse 13/8 1257 i formen »Wesby« og 1/2 1328 som »Wæsby«, hvor Henrik Klausen pantsætter sit gods deri til Strange Jensen fra Svogerslev. Navnet nævnes endvidere som tilnavn (eller adresse?) 25/4 1340 »Heynone Vesby« og 4/10 1344 »Heynonis Wesby«, idet seglpåskriften 25/4 1340 (Dipl Dan 3 rk I nr. 27) »S' Hinrici Wesby« så godt som sikrer identiteten med ovennævnte Henrik Klausen.

I Roskilde kapitels jordebog 1568 (p. 33 med noter p. 208f., 215) nævnes »Wesby wang«, der da med sikkerhed ikke længere dækkede over nogen eksisterende bebyggelse. Det fremgår af denne jordebog, at »Wesby wang« lå i Sømme herred, og tilsvarende fremgår af Kancelliets Brevbøger 8/10 1575 »Vesby Mark i Sømme H.«. Hvornår overførelsen til Vindinge sogn og dermed Tune herred har fundet sted vides ikke, men markbogen 1682 for Vindinge sogn omtaler »Wißbye« som øde, nu liggende til Vindinge sogn i Tune herred. Den middelalderlige bebyggelse har således som formodet af Ingrid Nielsen 1980 p. 140 efter al sandsynlighed været landdistrikt til et af Roskildes bysogne.

Bevidstheden om en forsvunden bebyggelse på stedet holdt sig næsten til vore dage. Den omtales endnu i dette århundrede (Danske Sagn Ny række IV 100) som »Vedsby«, men den gengivne tradition om at svenskerne skulle have brændt den af, har intet på sig.

Navnet sættes af Kr. Hald (Vore Stednavne, 2. udg. 1965 p. 106) sikkert med rette i forbindelse med det i 1085 (21/5) nævnte »Winnincgawe«, der opfattes som navnet på selve den forsvundne bebyggelse. Denne har efter Halds opfattelse heddet *Vi eller *Vindingevi. At der må være tale om en bebyggelse fremgår af hele 1085-dokumentets sammenhæng, men at antage

at det skulle være den senere Visby støder på den vanskelighed, at bebyggelsen angives at ligge i Tune herred, hvad der i al fald ikke stemmer med 1500-tallets forhold. At forleddet i Visby anses for at være et stednavn og ikke blot det tilsvarende subst. gl. **wī* (eller mere korrekt **wæ*, jfr. Brøndum-Nielsen GG I p. 165) hænger sammen med, at navne på *-by* normalt ikke har forleddet i genitivsform, med mindre der er tale om et personnavn eller en personbetegnelse. Som almindeligt substantiv indgår ordet uden *-s* i f.eks. Viby på Fyn (Viby på Sjælland er af anden oprindelse), mens det omvendt vides, at Visby på Gotland oprindeligt blot har heddet Vi. Sammensætninger med *-s-* kan dog forekomme i denne type *-by-*navne, jfr. Vadsby i Sengeløse sogn, som er sammensat med subst. *vad*, men almindeligt er det ikke.

Kan navnets tolkning således ikke føres helt igennem, står det dog klart, at det har relation til en hedensk helligdom.

Gunnerøgle, Karlslunde eller Karlstrup sogn.

I et originalt tingsvidne fra 12/8 1512 omtales et fiskerleje »Gwnne-røgell«, som fogeden på Vallø får bekræftelse på altid har betalt en årlig afgift (åresild) og leje af boder til Vallø gods i Bjæverskov herred. Fiskerlejets beliggenhed i herredet fremgår ikke, men sagforholdet, vel i selve dette brev, er kort refereret blandt Valløbrevene i Adelige Brevkister (p. 137) som »Item i same eske [F I] findes windne paa then aaresiild for Kaxtorp«. Om »for Kaxtorp« skal forstås som 'af Karlstrup godsmængde', jfr. Bjerggård ndf., eller om det betyder 'udfor, nedenfor Karlstrup' fremgår ikke. Vallø havde i Tune herred kun gods med adgang til Køge Bugt i nabosognene Karlslunde og Karlstrup samt Dride Mølle i Skensved Ås udløb, og det ejede forstrandsretten på hele strækningen fra »Klyntthe hulæ« til »Dridhe Mølle« (jfr. 21/10 1512). Mens Dride Møllens beliggenhed er velkendt, kendes »Klyntthe hulæ« ikke andre steder fra. På den aktuelle strækning kan der dog kun være tale om området ved den senere Klinte-gård sydøst for Mosede. Her omtales i KancBr 18/8 1584 »Mossit Klint« som det sted, der fra Køge Kro i nord afgrænser kongens bortforleuede ålefiskeri, og her må altså Vallø og kongens forstrand være mødtes; jfr. KLNIV 327ff. og XVII 292ff. om fiskeret og strandret. Om stedet skriver lærer Mortensen i denne årbogs årgang 1939 p. 266, at »Nord for Hulebækkens Udløb, hvor der fra ældgammel Tid har været et kendt Landingssted, hæver »Klinten« sig til 10 m«. Med hvilken ret et sådant gammelt landingssted påstås, fremgår ikke, men at der meget vel kan være tale om Gunnerøgle, peger de godshistoriske forudsætninger på. Hertil kom-

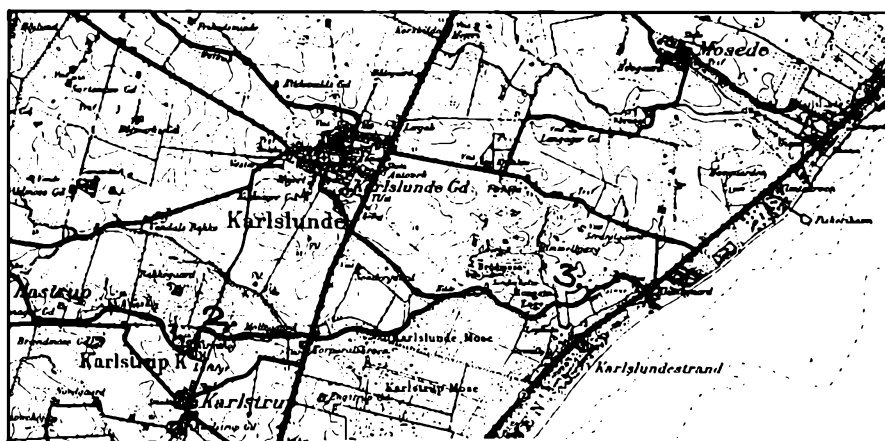

Fig. 3. Karlslunde og Karlstrup med Møllebæk og Hulbæk, som forener sig ved Karlslunde Mose, før de løber ud i Køge Bugt ved Klintegård. På kortet er afsat 1. Hovgård(ene), 2. Bjergegårdsagre, 3. Gun(d)tunger. Formindsket udsnit af Gst 1:40.000 (A 3228) 1942.

mer, at fiskerlejets navn kan sættes i forbindelse med markbogen 1682 »Gund Tonger«, matrikelkortet 1795 »Guntong« i Karlslunde sogn lige nord for Hulebæk ikke langt fra dennes udløb i Køge Bugt. Marknavnets forled bliver da som i fiskerlejets navn det almindelige gammeldanske mandsnavn Gunni (DgP I 413ff.). Efterleddet i det yngre marknavn er subst. *tange*, i fiskerlejets navn subst. *røgle*, der almindeligt anvendes om mindre, langstrakte forhøjninger, jfr. Lumholt 1967 p. 29.

Bjergegård, Karlstrup sogn.

I Trap⁵ p. 1184 omtales en forsvunden gård, Bjergegård, alene omtalt i to dokumenter fra 1383, begge meget kort resumeret i fortegnelsen over Vallø-brevene, aftrykt i Adelige Brevkister. Det må være disse korte omtaler, der har medført henføringen til Karlslunde sogn, for selv melder de to 1383-dokumenter (19/4 og 29/9 1383; kun kendt i afskrift fra 1833) intet herom. Nærmest kommer 29/9 1383, der indsnævrer mulighederne til Tune herred for Bjergegårds vedkommende, hvorefter der anføres (på latin) 'alt mit gods i Karlslunde'. Det er dog 19/4 1383 som er klarest i godsopregningen, thi her anføres (på latin) 'Bjergegård, hvortil ligger et bol jord med et møllested, dernæst (latin: item) i Karlslunde en øre skyld med en fjerding jord, tre gårde i Strøby til hvilke der ligger et bol jord'. Det latinske »item«, der også ofte oversættes 'ligeledes', angiver som normalt i

opremsninger, at nu begynder næste punkt. Som godset er opregnet, synes det at omfatte en hovedgård, omend af meget beskedne størrelse.

Selve hovedgården, Bjerpegård, skal identificeres med det *voldsted*, som er dokumenteret lige nord for Karlstrup kirke. Det er arkæologisk dateret til at være opgivet i 1300-tallet. Det ligger ved den nuværende Møllebæk med et møllested umiddelbart indtil, og hvad der endegyldigt afgør identifikationen: det ligger op til et areal, der i markbogen 1682 hedder »Bierregaards agre«, på matrikelkortet 1804 »Bierregaards Agre«. Omkring selve voldstedet findes desuden marknavnene »Hougaarene« (1682), »Haugaard« (1804) og »Laegaards Hyllich« (1682), »Lade Gaards Hulkier« (Udskiftningsberetning 1791).

I Skalk 1982:2 p. 11ff. er udgravningen af borganlægget udførligt omtalt af Ulla Fraes Rasmussen. Der kan således nu for en sjælden gangs skyld føjes omend beskedne historiske kendsgerninger til en hidtil alene arkæologisk kendt lokalitet.

Engstrup, Karlstrup sogn.

Engstrup Mose, omtalt 1715 (Franziska Carlsen 1878 p. 71), og nu Engstrupgård synes at vidne om en ældre torp-bebyggelse, men der er overhovedet ikke ældre antydninger heraf, og navnet er vel af anden, nu ukendt oprindelse, måske egentlig et persontilnavn.

De fire fiskerlejer.

I fire tingsvidner fra 4/11 1501, 18/6, 14/7 og 25/7 1502 udstedt på henholdsvis Tune, Volborg, Ramsø og Lille herreders ting søger Axel Brahe på Haraldsborg oplyst, hvem der på biskop Oluf Mortensens tid (biskop 1461–85) modtog told og leje af boder i fiskerlejerne »Mosyde leydæ, Hylle leydæ, Nawbecke leyde, Hwndighe leydhæ« (her citeret efter 4/11 1501). To af disse kan uden videre kombineres med de velkendte byer Hundige, Kildebrønde sogn og Mosede, Greve og Karlslunde sogn, begge Tune herred.

De to øvrige henføres af Repertoriums register med tvivl til Tune herred, og det ene, Nagbæks leje, lokaliseres i den seneste omtale af navnet (DSÅ 5 p. 122) til Tune herred med »Uvis beliggenhed i herredet«. Denne præcisering skyldes, at Nagbæk tillige omtales 11/11 1401 og 12/11 1401 (Glda Dipl) og i sidstnævnte dokument udtrykkelig er henført til Tune herred.

Med denne ekstra oplysning, som Repertoriums 1. række ikke har

kendt, da dokumentet ikke findes omtalt dér, muliggøres en nøjagtigere lokalisering.

Det kan ikke være nogen tilfældighed, at Axel Brahe søger sine rettigheder bekræftet på de fire nævnte herreders ting. Mindst ét af fiskerlejerne må ligge i eller tangere hvert af de nævnte herreder. Da Hundige, Mosede og Nagbæk alle kan henføres til Tune herred, må to af disse befinde sig ved herredets grænser, og da Hundige ligger op til Lille Vejleå, der danner grænsen til Lille herred, må det være navnet Hundige leje, som begrundet tingsvidnet af Lille herred. Følgelig må Nagbæks leje søges i den anden ende af Tune herred, hvor grænsen middelalderen igennem går mellem Jersie sogn og Ølseagle sogn, hvorved tingsvidnet af Ramsø herred får sin begrundelse. Det må deraf sluttes, at Nagbæk er et ældre navn ved udløbet i Køge Bugt af Skensved Å, som iøvrigt tillige i ældre tid har været kaldt Dride (glda. *Dritia*), jfr. DSÅ 1 p. 323f. Endelig følger, at Hylle leje ikke har befundet sig ved Køge Bugt, men skal søges i Volborg herred.

Det vides ikke, hvilken begrundelse Axel Brahe har for i 1501–02 at søge sine rettigheders eksistens tilbage i biskop Oluf Mortensens tid bekræftet, men en del af grunden kunne være, at Vallø gods faktisk i 1461 fik sin ret til Dride Mølle i Skensved Ås udløb fastslået ved herredsting (22/1) og landsting (11/2). Vallø lader ved denne lejlighed tage tingsvidne på både Ramsø og Tune herreders ting, en bekræftelse på at åen danner herredsgrænsen. Med Valløs ejerskab til møllen i åens udløb og til forstrandsretten (jfr. Gunnerøgle ovf.) må et fiskerleje med anden ejer her være egnet konfliktstof, men overleverede sager nævner dog intet direkte herom, og det forklarer heller ikke Axel Brahes generelle interesse for gamle rettigheder.

Møllen og senere broen over åen ved denne (Matr. 1664 Dride Broen; nu: Drift(s)bro) antages i DSÅ 1 p. 323f. at indeholde et gammelt navn på Skensved Å, glda. *Dritia*. En tiltalende tolkning som dog indebærer det problem, at vandløbet tilsyneladende har haft endnu et gammelt navn, Nagbæk. Problemet behøver dog kun at være tilsyneladende, idet Nagbæk kunne betegne et af de mindre vandløb, som fra Jersie gennem Gammelose og Jersie Mose ved Driftsbro forener sig til udløb i Køge Bugt.

Der er ikke mindelser i de omgivende sognes mark- og naturnavnestof om hverken navnet Dride eller Nagbæk, da Navrbjerg ved Skensved Å i Kirke Skensved sogn efter markbogsformerne »Nafuerbiergsmarch, Nauuerbierig Aaß« at dømme indeholder subst. naver 'bor'. Nagbæk derimod indeholder i følge DSÅ 5 p. 122 som første led subst. *nag*, glda. *nagh 'gnavning, gnavet fordybning'; efterleddet *bæk* betegner normalt 'lille vandløb, mindre end en aa' (ODS).

Goderslef.

Under denne form nævnes (ca. 1376) i Roskildebispens jordebog (DmR 3 rk I 96) en bebyggelse, som i registret til samme rubriceres som forsvunden bebyggelse i Tune herred. Bebyggelsen kan imidlertid følges via sit tilhørsforhold til Kappeløv embedsmandslen, og navneformen må derfor med sikkerhed henføres til Gørslev, sogneby i Bjæverskov herred.

Noter:

- 1) Ivar Lundahl har i NoB 1937 p. 33ff. foreslået at forklare to 1200-talsnavne »Balluma hall« og »Ballumma syo« i Ballingslöv ejerlav, Stoby s., Skåne som indbyggerbetegnelser på -hēmi (-hēmar) til bynavnet, der 23/1 1202-41 skrives »Balluncslef«. Forklaringen er nølende anført af Kr. Hald 1942 p. 17 note 1 og atter i KLMN VII 381. Den er velegnet til at forklare det udydende -a, mens -u-formen er påfaldende tidlig (Brøndum-Nielsen GG I 222). Den afgørende indvending er dog, at indbyggernavne på -hēmi (-hēmar) overhovedet ikke ellers er belagt i det nordiske sprogområde. De af John Kousgård Sørensen 1956 p. 61 anførte eksempler Gram og Sømme med henvisning til Kr. Hald 1942 p. 68 og 92, er netop af Kr. Hald anset for indbyggerbetegnelser afledt af de til grund liggende stednavne Gram og *Sēm; jfr. specielt hvad Sømme angår Kr. Hald i Nudansk Ordbog 1953 og alle følgende udgaver. Om afledningen, se NoB 1937 p. 40ff., specielt p. 41 om danske herredsnavne.
- 2) Den i Trap⁵ p. 1044 anførte form fra 1243 skal henføres til 'omtrent 1311', jfr. Dipl Dan 2 rk VI 388.

Litteraturhenvisninger og forkortelser:

- Adelige Brevkister = A. Thiset, Danske adelige Brevkister. Registranter fra det 15.-17. Aarhundrede. Kbh. 1897.
- Frank Birkebæk 1979 = Det ældste Roskilde, i: 13 bidrag til Roskilde by og egn's historie, p. 79-92; Roskilde 1979.
- Brøndum-Nielsen GG = Johs Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik I-VIII. Kbh. 1928-73 (2. udg. af bd. I-II Kbh. 1950-57).
- Franziska Carlsen 1878 = Efterretninger om Gammelkjøgegaard og Omegn I-II. Kbh. 1876-78.
- DaMag = Danske Magazin 1. rk. ff. Kbh. 1745ff.
- Danmarks Stednavne = Danmarks Stednavne, udgivet af Stednavneudvalget/Institut for Navneforskning bd. 1 ff. Kbh. 1922ff.
- Danske Sagn = Evald Tang Kristensen, Danske Sagn som de har lydt i Folkemunde I-VI 1892-1901 og Danske Sagn ny række I-VI 1928-36.
- DgP = Danmarks gamle Personnavne I-II, udg. af Gunnar Knudsen, Marius Kristensen og Rikard Hornby. Kbh. 1936-64.
- Dipl Dan = Diplomatarium Danicum, udg. af Franz Blatt m.fl. Kbh. 1938ff.
- DmR = Danmarks middelalderlige Regnskaber. 3 rk I = Roskildekirkens Jordebøger og Regnskaber, udg. af C. A. Christensen. Kbh. 1956.
- DS = Danmarks Stednavne, se ovf.
- DSÅ = John Kousgård Sørensen, Danske sø- og ånavne 1ff. Kbh. 1968ff.
- Nils Engberg 1981 = Roskilde som tidlig kongesæde, by og handelsplads, i: Historisk årbog for Roskilde amt 1981 p. 3-46. Roskilde 1981.
- Arthur Fang 1945 = Roskilde. Fra Byen og dens Historie I. Roskilde 1945.
- Feilbergs ordbog = H. F. Feilberg, Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål I-IV. Kbh. 1886-1914. glda. = gammeldansk; det danske sprog i middelalderen. I konstruerede ordformer (angivet med *) repræsenterende sprogtilstanden ca. år 1200.
- Glda Dipl = Gammeldanske Diplomer. Gruppe A, den middelalderlige overlevering, 1. række bind I-IV, 2. række bind I-IV. Duplikeret til brug for Ordbog over det ældre danske Sprog. Kbh. 1959-69.
- Kr. Hald 1942 = Kristian Hald, De danske Stednavne paa -um. Kbh. 1942.

- Kr. Hald 1960 = Kristian Hald, Dansk sprogstof i sjællandske diplomer fra det 13. århundrede, i: *Ti Afhandlinger*. Kbh. 1960.
- Kr. Hald 1965 = Kristian Hald, *Vore Stednavne*, 2. udg. Kbh. 1965.
- Göran Hallberg 1976 = *Kring några skånska namnmiljöer - indelningsverk, herrgårdskultur och uppkallelse efter utomskånska förebilder*, i: *Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift 1976*. Lund 1976.
- Jørgensen 1980 = Bent Jørgensen, *Stednavne og administrationshistorie*. Kbh. 1980.
- Kalkar = O. Kalkar, *Ordbog til det ældre danske sprog I-V*. Kbh. 1881-1918.
- KancBr = Kancelliets Brevbøger 1551ff., udg. af C. F. Bricka m.fl. Kbh. 1885ff.
- Kirkehistoriske Samlinger = *Kirkehistoriske Samlinger* 1. rk. ff. Kbh. 1849ff.
- KLNM = *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder I-XXII*. Kbh. 1956-78.
- KronSk = *Kronens Skøder I ff.*, udg. af L. Laursen m.fl. Kbh. 1892ff.
- Vilhelm la Cour 1972 = *Danske borganlæg til midten af det trettende århundrede I-II*. Kbh. 1972.
- Lumholt 1967 = Ib Lumholt, *Ordforrådet i Sokkelund herreds marknavne*. Kbh. 1967.
- Matr. = matrikel.
- Ingrid Nielsen 1980 = Roskilde, i: *Ti Byer. Diskussionsoplæg til mødet på Skarrildhus maj 1980* p. 129-58. 1980.
- NoB = *Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning* Iff. Uppsala 1913ff.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog I-XXVIII*. Kbh. 1918-56.
- Olaf Olsen 1962 = *Sankt Ibs Kirke i Vindebode*, i: *Fra Københavns Amt 1962*, p. 61-87. Roskilde 1962.
- Alfred Otto 1933 = *Liber daticus Roskildensis*, udg. af Alfred Otto. Roskilde 1933.
- Pontoppidans Atlas = Erich Pontoppidan, *Den danske Atlas I-VIII*. Kbh. 1763-81.
- Reg. = *Regesta Diplomatica Historiæ Danicæ*. Kbh. 1847-1907.
- Rob Rentenaar 1984 = *Vernoemingsnamen. Een onderzoek naar de rol van de vernoeming in de nederlandse toponymie*. Amsterdam 1984.
- Repertorium = *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis*, 1 rk I-IV, udg. af Kr. Erslev. Kbh. 1894-1912; 2 rk I-IX, udg. af William Christensen. Kbh. 1928-39.
- RJb = *Roskildebispens jordebog* = DmR 3. rk I, se DmR.
- Roskilde Kapitels jordebog 1568, udg. af J. O. Arhning. Kbh. 1965.
- Søndergaard 1972 = Bent Søndergaard, *Indledende studier over den nordiske stednavnetype lev (löv)*. Kbh. 1972.
- John Kousgård Sørensen 1956 = *Nogle indbyggernavne på -inge*, i: *Festskrift til Peter Skautrup*, p. 61-65. Århus 1956.
- John Kousgård Sørensen 1958 = *Danske bebyggelsesnavne på -sted*. Kbh. 1958.
- Trap⁵ = J. P. Trap, *Danmark*, 5. udg. ved Povl Engelstoft m.fl., bind II, 3. Københavns amt. Kbh. 1960.
- VJb = *Kong Valdemars Jordebog*, udg. af Svend Aakjær. Kbh. 1926-45.
- Weise 1983 = Lis Weise, *Danske indbyggernavne på -inge*. Kbh. 1983.
- ÆDA = *De ældste danske Archivregistraturer I-V*, udg. af T. A. Becker m.fl. Kbh. 1854-1910.

Våben og bispestav

*Hvide-ættens heraldik og slægtens betydning
for det middelalderlige Roskilde.*

Af Ernst Verwohlt

Der er historisk sus, saft, kraft og drama over den sjællandske stormandsæt, vi betegner med slægtsnavnet Hvide efter dens stamfader Skjalm Hvide.

Denne mægtige slægt, der var indgiftet i kongeslægten og havde store godsbesiddelser på Sjælland, frembragte en mængde af rigets mest ansete mænd. På det *verdslige* område besatte slægten betydelige rigsembetsmandsstillinger som kansler, kammermester, drost og gælker, og på det *kirkelige* område blev ikke mindre end 10 af slægten biskopper – fem af disse endda ærkebiskopper. Ved Roskilde Domkirke besatte seks af slægtens medlemmer bispestolen i en ubrudt række fra 1158–1277, ligesom tre af slægten i samme periode var domprovster ved kirken. Kvinderne i slægten prægede også tiden, idet de blev indgiftede i andre stormandslægter, og to af dem nåede at blive dronninger i Sverige.

Hvide-slægten brugte ikke selv tilnavnet Hvide, der kun var Skjalm Hvides personlige tilnavn. Den yngre Hvide-slægt, hvis stamfar – den berømte Marsk Stig (Andersen Hvide) – gennem kvindelinjer var i slægt med Skjalm Hvide, antog først under Frederik I slægtsnavnet Hvide, men uddøde i mandslinjen 1567 med Otte Stigsen Hvide. Slægten burde derfor snarere betegnes som *Skjalm-slægten*, men Hvidenavnet er dog så almindelig kendt, at det af traditionsmæssige grunde er fastholdt.

Slægten som magtbegreb i middelalderen

Historien er altid præget af den tid, den skrives i, og er altid under revision. I den nationale historieskrivning omkring århundredskiftet blev konger, kirkefyrster og stormænd fremstillet som nationens ypperste, selv om de til tider kunne have interessante svagheder. Under dem stod folket, der skulle »styres«. Erik Arup og Hal Koch pillede ved myterne, og især efter sidste verdenskrig er »klassekamp« blevet temaet – det fortiede flertals historie.

Hvis man – også heraldisk – skal forstå den periode af den danske højmiddelalder, som vi her beskæftiger os med, må der efter min personlige opfattelse anlægges en ny synsvinkel. Selvfølgelig var der »klasser« i middelalderen, men de dikterede ikke situationen. Samfundet var derimod sammensat af *slægter* – tænk bare på Island i »sagatiden«!

Enkelt udtrykt er 1100- og 1200-tallet i Danmark præget ikke alene af den normalt omtalte kamp mellem kongemagt og kirke, der også havde en europæisk baggrund, men måske mere af *slægtskampe* mellem ikke alene forskellige grene af kongeslægten, men også af magtfulde stormandsslægter. Den mægtige jyske *Trugotslægt*, der talte repræsentanter som ærkebiskopperne Asser og Eskil samt historieskriveren Svend Aggesen, havde gennem generationer indtaget den fremskudte plads i et vist samvirke med den sjællandske *Bodilslægt* med tilknytning til Næstved. Det er denne magtstilling, som Hviderne ved sin førstemand Absalon overtager omkring 1170 under Valdemar den Store, som på det tidspunkt var hans og slægtens eneste reelle mulighed for at nå magten i landet.

Men parterne var jo ingenlunde bundet til een front fra fødsel til død. Det var en magtkamp mellem aristokratiske slægter, der suverænt udnyttede idéerne efter behov. Kun ved at anskue tingene ud fra denne synsvinkel er det muligt at forstå, hvorledes Hvideslægten under de første Valdemarer var kongens støtte i genrejsningen efter borgerkrigens ulykker, men at de senere som kongemagtens modstandere var med til at styrte landet ud i en uforsonlig og bitter kamp mellem kongemagt og kirke – den kirke, i hvilken Hviderne havde taget magten.

Uden at gå så langt som Palle Lauring, der mere end antyder, at Absalon har drømt om, at kronen skulle gå over til Hviderne¹⁾, er det en kendsgerning, at springet fra de mægtige høvdingeklasse i 1100-tallet og de endnu på kong Valdemars tid overlevende grene af kongehuset ikke kan have været stort. De ledende høvdingeætter var så socialt højt placeret, at de kunne blive indgiftet i kongeslægten.

Ærkebiskop Assers faster Bodil var således gift med kong Erik Ejegod, og da de 1102 drog på pilgrimsrejse til Det hellige Land, overlod de deres søn Knud Lavard i Skjalm Hvides varetægt. Asser Rigs hustru Inge var datterdatter af Knud den Hellige, og det har nok været disse relationer, der var baggrunden for, at kong Valdemar blev opfostret hos Asser Rig og fru Inge sammen med deres egne sønner Absalon og Esbern Snare. Jacob Sunesen var gift med Estrid, der formentlig var en illegitim datter af kong Valdemar. De godsrige Sunesønner kunne endnu i 1208 føre deres egen af kongemagten uafhængige udenrigspolitik, idet de – omend forgæves i slaget ved Lena – forsøgte at indsætte deres svoger, den svenske kongætling Sverker, som konge i Sverige.

Hvorom alting er, må det i hvert tilfælde betragtes som en kendsgerning, at Absalon og Valdemar i disse år bygger *ættekirker* omkap. I Sorø bygger Absalon en ættekirke for Hviderne, hvortil han flytter stamfaderen Skjalm Hvides ben og reserverer sig den fornemste gravplads ved alte-

Fig. 1. Skjoldefrisen i Sorø kirke. De ældste våbener fra 1200-tallet fundet under hvidtekalken. Foto: Nationalmuseet.

ret som sin kirkes – Hvidernes kirkes største mand. I *Ringsted* bygger Valdemar sin ættekirke, hvor hans far Knud Lavard gravlægges foran alteret som helgen og den nye kongeslægts stamfader.

Heraldikken blev i denne forbindelse også taget i anvendelse i begge kirker for at vise de to slægters herkomst og selvfølelse. I Sorø kirke fremviser Hvideslægten sin magtfulde i den berømte skjoldefrise, der strækker sig hele højkirken rundt (fig. 1), og i Ringsted kirke findes i koret kalkmalerier af de første Valdemarer – alle med våbenskjolde med Valdemarernes slægtsvåben, der først senere kan betegnes som det egentlige rigsvåben: de 3 blå løver i gult felt strøet med søblade (fig. 2).

Roskilde Domkirke som Hvidernes bispekirke

I Roskildes middelalderlige bispegård residerede Hvideætten som katolske kirkefyrster i ubrudt rækkefølge fra 1158 til 1277, og det er ikke for meget sagt, at slægtens virke har haft helt afgørende betydning for, at Roskilde blev et kirkeligt og verdsligt centrum i højmiddelalderens Danmark.

Fig. 2. Valdemarernes våbenfrise i Sankt Bends Kirke i Ringsted. På rad ses her fra venstre Valdemar den Store, hans sønner, Knud 6. og Valdemar Sejr, og dennes sidste søn Valdemar den Unge, alle med Valdemarernes slægtsvåben – det senere rigsvåben. Foto: Nationalmuseet.

Hvidernes bisperække i Roskilde ser således ud:

Absalon	1158–1191
Peder Sunesen	1191–1214
Peder Jakobsen	1215–1225
Niels Stigsen	1226–1249
Jacob Erlandsen	1249–1254
Peder Bang	1254–1277

Den senere ærkebiskop i Lund Anders Sunesen og Toke Stigsen, der var broder til biskop Niels Stigsen, samt den senere ærkebiskop Jens Grand var endvidere i 11- og 1200-tallet *domprovster* ved kirken.

Den store teglstenskirke, som afløste Svend Nordmans frådstenskirke i Roskilde, blev påbegyndt i 1170'erne og var reelt afsluttet ca. 1275. Opførelsen skete altså netop i den periode, hvor Hviderne i rækkefølge beklædte bispestolen i Roskilde, og Roskilde Domkirke kan derfor med fuld ret betegnes som »*Hvidernes bispekirke*«. Hviderne har udadtil ønsket at vise, at den var kongemagten fuldt jævnbyrdig – om ikke mægtigere. Som modstykke til kong Valdemars teglstenskirke i Ringsted opfører Hviderne klosterkirken i Sorø som Hvideættens *ættekirke* og teglstenskirken i Roskilde som slægtens *bispekirke*.

Da Absalon tiltrådte 1158 som Roskilde-biskop, synes han straks at have givet sig i kast med de storslåede byggeplaner, men de blev først sat i værk i 1170'erne, da man en snes meter øst for den gamle frådstenskirkes apsis påbegyndte apsis til den nye teglstenskirke. Pillerne i denne apsis ligner til forveksling pillerne i Sorø-kirken. Ved Absalons afgang som biskop 1191 var man ikke nået langt, men under hans nevø og efterfølger biskop Peder Sunesen skred arbejdet frem samtidig med, at de oprindelige planer for en romansk kirke blev ændret i overensstemmelse med de nye signaler fra Frankrig – den gotiske arkitekturs hjemland. Først da koret var halv-færdigt, begyndte man at nedbryde den gamle frådstenskirke, som forsvandt etapevis efterhånden som Hvidernes nye domkirke voksede vestpå fag for fag. I en lang periode består kirken altså af to umage dele – en voksende, gotisk nybygning af tegl i øst og en langt mindre, romansk frådstenskirke under gradvis nedrivning mod vest (fig. 3).

Peder Sunesens efterfølgere på »Hvide-bispestolen« Peder Jakobsen og Niels Stigsen fortsatte ufortrødent byggeriet, og da den sidste Hvide i biskopsædet Peder Bang døde i 1277, stod hele kirkebygningen færdig – også det søndre tårn. Biskop Peder Bang var iøvrigt en »dobbelt Hvide«, idet han var brodersøn af kammermester Tyge Pust og Jacob Erlandsens søstersøn. Det var ikke mærkeligt, at han kæmpede sammen med Jacob Erlandsen i dennes uforsonlige kamp mod kong Kristoffer den Første.

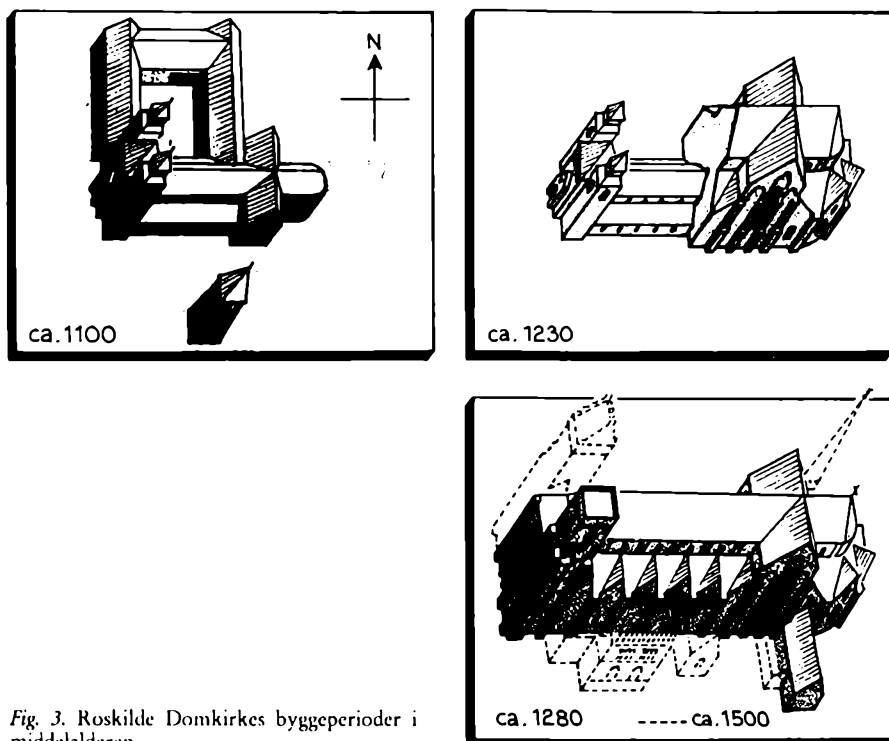

Fig. 3. Roskilde Domkirkes byggeperioder i middelalderen.

Trods de seneste års bitre kirkestrid med kongemagten havde Hvide-ætten fuldført sit værk – Hviderne havde opført deres egen bispekirke! Øst for Domkirken lå *Bispegården* forenet med Domkirken ved Absalonsbuen, der dog er opført efter Absalon (ca. 1210–20), og ved *Bistrup* (Bispens torp) uden for Roskilde (det nuværende Skt. Hans) havde man tilmed opført Hvidernes egen borg, hvor Roskilde-biskopperne ofte opholdt sig. Det er ikke urimeligt at opfatte hele dette byggeri som et led i den store magtkamp, der nok formelt er Romerkirkens kamp for magt i landet, men egentlig er en uslukkelig fejde mellem Kongeslægten og Hvide-slægten – en gammel nordisk ættefejde i sagastil!

Hvide-slægten havde på andre måder afgørende indflydelse på det middelalderlige Roskilde. Til den gamle Vor Frue Kirke i Roskilde var der ca. 1158 knyttet *Vor Frue Kloster*. Dette kloster blev af Absalon 1176 grundlagt påny med store gaver, og – som en parallel til kongeslægstens helgen Knud Lavard i Ringsted – overførte man til Vor Frue Kirke som Hvidernes »helgen« en Hvide-ætling, nemlig den hellige Margrethe af Højelse,

der var blevet dræbt af sin mand, og ved hvis første grav på åben mark der var sket store jærtegn.

Biskop Niels Stigsen støttede på afgørende måde opførelsen af *Gråbrødre Kloster* i Roskilde, og en anden Hvideætling grevinde Ingerd af Regenstein, der var broderdatter til Anders og Peder Sunesen, blev en af klosterets rige velgørere, ligesom hun var den egentlige stifter af *Sct. Clara Kloster* i Roskilde. Jo – Hviderne satte unægtelig deres præg på Roskilde i hele den periode, hvor de besatte bispestolen.

Hvideslægtens grundvåbener

Hvide-slægtens våben er formentlig Danmarks ældste adelige våben. Det har hidtil været den herskende opfattelse, at slægtens grundvåben er et fem gange tværdelt skjold. Hvis man skal opnå en mere generel forståelse af Hvide-ættens heraldik og genealogi, er det væsentlig at forstå, at højmiddelalderens opfattelse af *mands- og kvindeliner* og deres betydning for våbenføring var en helt anden end den agnatiske opfattelse, som senere sejrede, og som Thiset har baseret sine stamtavler på i Danmarks Adels Årbog. Hvide-slægten bør ikke opfattes som en agnatisk sammenhørende familie, men snarere som en gruppe i hinanden indgiftede stormandsslægter, af hvilke kun de færreste førte fast slægtsnavn, men hvor manden ved indgåelse af giftermål ofte antog hustruens måske »mægtigere« slægtsvåben eller kombinerede det med sit eget fædrene våben i en ny kombination. Genealogernes forsøg på at opdele slægten under betegnelser som for eksempel Galen, Litle, Saltensee og Rani er fra et heraldisk synspunkt irrelevant.

Det er et spændende nordisk heraldisk særpræg, at slægtsvåben i højmiddelalderen kan være enten et fra fædrene side *nedarvet* våben eller et fra mødrene side *antaget* våben. Ved en vurdering af Hvide-heraldikken må man derfor hele tiden være opmærksom på og tillægge det betydning, at nordisk højmiddelalder har en så speciel og vekslende brug af våbenmærker, at personer undertiden optog det mødrene navn, men beholdt det fædrene våben, og at slægter ind imellem ombyttede dets egne slægtsvåben med det mødrene⁴⁾. Midt i nutidens kønsrolledebat kan det være ganske forfriskende at konstatere, at slægten i de danske middelalderlige landskabslove ikke er en agnatisk afgrænset, sluttet eller organiseret gruppe; den består såvel af fædrene som mødrene frænder, og de to grupper er i det væsentlige ligestillede – også heraldisk set.

Ud fra et sådant slægtsbegreb bliver det langt lettere at få hold på Hvide-ættens heraldik og genealogi, og det hele bliver langt mere forståeligt, så-

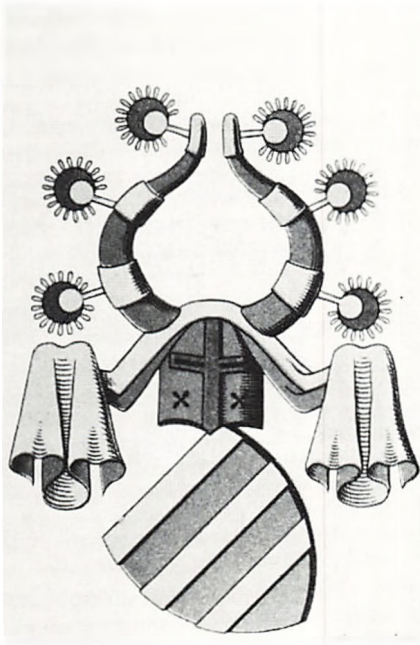

Fig. 4. Bjælkevåbenet.

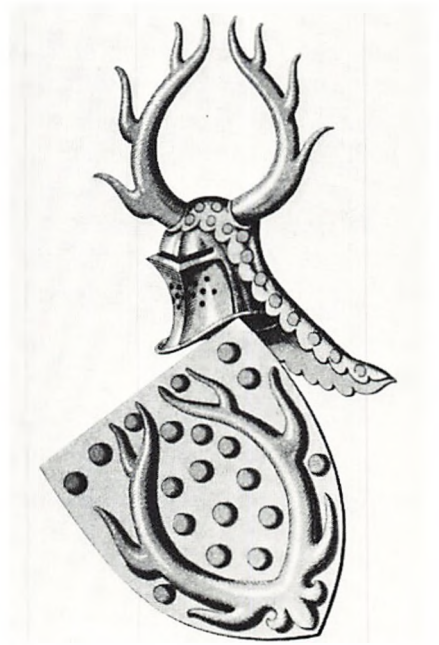

Fig. 5. Hjorteviervåbenet.

Fig. 6. Kombination af hjorteviervåbenet og bjælkevåbenet.

fremt man – hvad der vil blive forsøgt i det følgende – tager sit generelle udgangspunkt i *to grundvåbener*, idet efterkommerne af Skjalm Hvide i slutningen af 1100-tallet – som det vil fremgå af de senere viste slægtstavler – antog henholdsvis et »bjælkevåben« og et »horteviervåben«. De to grene af Hvide-slægten fører således normalt hver sit våben, men ved indbyrdes giftermål, brisering (variationer) eller ved antagelse af et mødrene våben kan der ske »spring«, eller de to våbener kan *kombineres* på flere forskellige måder i et senere nedarvet tredje grundvåben. Herefter kan der opstilles 3 *grundvåbener* for Hvide-slægten:

- I. »Bjælkevåbenet«: Tre-seks gange tværdelt (eller evt. skrådelt) af blå og gult (hvidt) (fig. 4).
- II. »Horteviervåbenet«: Gul hjortepande med to vier i blå; feltet sommetider bestrøet med gule kugler (fig. 5).
- III. *Kombination af I og II*: Lodret delt, 1. felt en gul hjortevie i rødt, 2. felt tre-seks gange tværdelt af gult og blå (fig. 6).

Bjælkevåbenet

Betegnelsen »bjælkevåben« om Hvide-slægtens mest kendte våbenmærke er valgt af bevidst generaliserende og praktiske grunde. Som det vil fremgå af det følgende har de slægtsgrene, der fører dette våben (især Sunesønnerne og Erlandssønnerne) foretaget *våbenbriseringer*, således at våbenet, der normalt optræder som fem gange tværdelt, tillige kan optræde som tre gange tværdelt, fire gange tværdelt (= 2 bjælker) og seks gange tværdelt (= 3 bjælker). Våbenet består i sine ældst kendte seglgengivelser af 3 bjælker eller 3 skråbjælker, således i Jacob Sunesen af Møns segl fra 1225 og marsken Johannes Ebbesens segl fra 1224 (fig. 7 og 8). Våbenet kan også

Fig. 7. Jacob Sunesen af Møns segl fra 1225.

Fig. 8. Marsk Johannes Ebbesens segl fra 1224.

Fig. 9. Miniature i angelsaksisk håndskrift visende danske vikingers landgang i England 869. Bemærk «bjælkevåbenerne» (øverst) og måske det skjulte «hjørteviervåben» i midten! Foto: The Piermont Morgan Library, New York.

være skrådelt, og der kan ske tinkturforandringer, således at metallet guld erstattes af sølv, ligesom det kan briseres med pålagte våbenfigurer.

Bjælkevåbenet optræder allerede i forskellige gengivelser fra midten af 1100-tallet. I et engelsk middelalderhåndskrift fra omkring midten af 1100-tallet (fig. 9), som giver en fremstilling af den engelske helgenkonge *Sankt Edmunds* levned og martyrium⁵⁾, forestiller således en af miniaturerne danske vikinger, der under førerskab af Lodbrogssønnerne i år 869 går i land i England for at angribe Kong Edmunds lejr. Selv om billedet ikke kan tillægges historisk kildeværdi, er det dog alligevel tankevækkende, at en munk, der ved midten af 1100-tallet skal gengive danskere, udstyrer dem med bjælkevåbener, og at der på dette togt ifølge den irske årbog »Three Fragment« deltog en Lodbrogssøn Ivar Benløs og hans broder med navnet Olaf Hvide!

Fra 1100-tallets slutning har vi i *Vellek kirke*, Viborg amt, bevaret et kalkmaleri med krigere udstyret med bjælkevåbener, og i *Malt kirke*, Ribe amt, findes en døbefont fra 1100-tallets slutning, der viser krigere med mandelformede skjolde, smykket med skråbjælker. En turneringsfrise af tin fra *Lund* fra ca. 1200 viser også en turneringsdeltager med et skråbjælkevåben (fig. 10). Det har ikke været muligt at bringe disse tidlige eksempler i direkte relation til Hvide-slægten, og forklaringen kan måske være den meget enkle, at bjælkevåbenet i midten af 1100-tallet simpelthen har fungeret som et »tilfældigt« våbenmærke – som et generelt »symbol« for et våben.

Mere grund under fødderne får vi snarere, når vi betragter en af figurgrupperne fra alterforsatsen i det berømte *Gyldne Alter i Ølst* fra begyn-

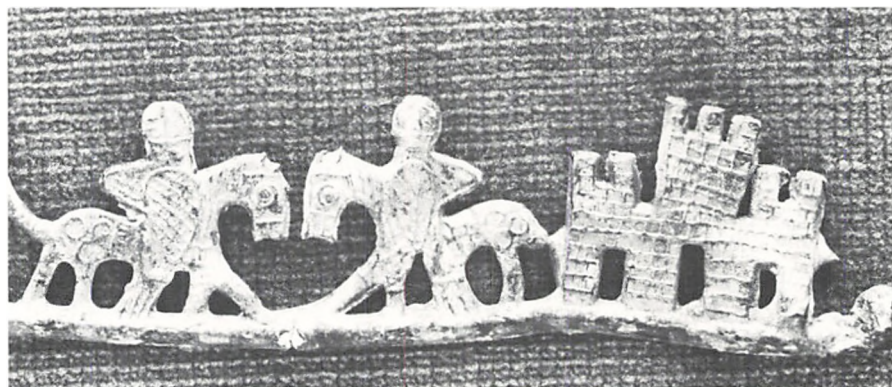

Fig. 10. Turneringsfrise af tin fra Lund – 1200-tallet. Turneringsdeltageren til venstre fører et skråbjælkevåben; den anden et våben, der meget minder om det midterste våben i miniaturen fig. 8.

Fig. 11. Figurgruppe fra det gyldne alter i Ølst (begyndelsen af 1200-tallet). To krigere ved Kristi grav med bjælkevåbener.

delsen af 1200-tallet. Motivet viser blandt nytestamentlige scener to krigere »ved Kristi grav« med bjælkevåbener på skjoldene (fig. 11).

Nu ved vi, at adskillige af Hvide-slægtens mænd deltog i korstogene til Jerusalem. I korstoget 1191-92 deltog således Absalons søstersøn Alexander og Stig Tokesens søn Aage Stigsen. Johannes Sunesen døde 1202 ved den hellige grav på en pilgrimsfærd til Jerusalem, og marsken Johannes Ebbesen besøgte 1227 sin farbrors grav i Jerusalem, ligesom han selv døde 1232 i Akka i det hellige land. Marsk Johannes førte, som vi kender fra hans tidlige segl 1224, bjælkevåbenet med tre skråbjælker, og det er vel sandsynlig, at motivet fra det gyldne alter i Ølst simpelthen skal gengive en faktisk tildragelse i Hvide-slægtens historie – marsk Johannes på besøg ved farbroderens grav i Jerusalem, hvorfra man i disse år underrettede kong Valdemar om, at der skete jærtegn på det sted, hvor Johannes Sunesen var begravet, selv om det fremspirende helgenry atter visnede hen. Der er i denne forbindelse grund til at bemærke det på hovedet stillede »sørgeskjold«, der måske kan tolkes som afdøde Johannes Sunesens bjælkevåben.

Hvide-slægten er en sjællandsk slægt, så det kan være vanskeligt at fore-

stille sig, hvordan denne gengivelse pludselig optræder i en jysk kirke. Hertil er at sige, at de gyldne alters forsker Poul Nørlund ikke afviser, at altrene kan have en sjællandsk oprindelse, og at Århusbiskoppen Skjalm Vognsen, der var en Hvide-ætling gennem Ingerdsonnerne fra Pedersborg, og som ejede store jordegodser på Århus-egnen, hvor Ølst kirke ligger, enten selv eller ved sine slægtninge kan have skænket kirken dette minde om sine Hvide-forfædre⁷⁾. Iøvrigt er de »jyske Hvider« et område, som tiltrækker nærmere forskning.

På endnu sikrere historisk grund er vi, når vi betragter den gengivelse af det skæbnesvangre *slag ved Bornhoved* i 1227, som findes i et håndskrift af »Den sachsiske Verdenskrønike« fra omkring 1250 (fig. 12). Efter at Valdemar Sejr ved hjælp blandt andet af Hvide-slægten, herunder marsken Johannes Ebbesen, jfr. de ældste danske adelige segl fra traktaten af 4. juli 1224, var blevet løskøbt fra sit fangenskab efter den skæbnesvangre jagt-udflugt på Lyø, forsøgte han at opnå revanche over for sine tyske vasaller. Slaget ved Bornhoved, der satte punktum for Valdemarernes stormagts-politik i Tyskland, er gengivet i dette næste samtidige billede. I slaget mod grev Henrik af Schwerin og hans allierede nordtyske grever blev tre danske biskopper taget til fange. Kong Valdemar selv slap bort, men havde mistet det ene øje. På dette billede er danskerne gengivet med bjælkevåbener, heraf et tydeligt skråbjælkevåben, som uden at overfortolke alt for meget måske kan henføres til marsken Johannes Ebbesen.

Fig. 12. Slaget ved Bornhoved 1227. Miniature i et håndskrift af den sachsiske verdenskrønike. Danskerne til højre er gengivet med bjælkevåbener.

Bjælkevåbenets forekomst i Hvide-slægten

Efter dette lille strejftog i grænseområdet mellem før-heraldisk og heraldisk tid er der forsøgt opstillet en oversigt over bjælkevåbenets forekomst i Hvide-slægten (fig. 13).

Som kilder er anvendt bevarede adelige og gejstlige segl, en kritisk vurdering af den nu mere eller mindre ødelagte skjoldefrise i Sorø kirke samt ældre og yngre genealogisk litteratur⁸). Tinkurer (farver) er hovedsagelig påvist på grundlag af de under kalken fundne »gamle« våben i Sorøfrisen samt kalkmalerier i danske og skånske kirker. Hertil kommer, at man ved et nærmere studium af danske middelaldersegl kan konstatere, at metal i reglen gengives i ophøjet relief eller mønstret ved krydsmarkering eller damaskering.

Oversigten viser, at bjælkevåbenet reelt alene er nedarvet i Ebbe Skjalmsens efterslægt (på både fædrene og mødrene side). At våbenet også i varianter kan påvises i Toke Skjalmsens efterslægt i en enkelt generation er mere at betragte som undtagelsen, der bekræfter hovedreglen.

Våbenet er nedarvet på *mødrene side* i hele 5 tilfælde:

- 1) Erlandsønnerne, der gennem 2 kvindelinier nedstammer fra Sune Ebbesen.
- 2) Drosten Jon Jonsen Litles efterslægt. Han nedstammer gennem en kvindelinie fra Ebbe Sunesen.
- 3) Eskil Snubbe og kammermesteren Tyge Pust har antaget bjælkevåbenet gennem kvindelinier, men har briseret dette ved at føre våbenet henholdsvis med to bjælker og tre gange delt. De to våbener kan ikke påvises i efterslægt.
- 4) Peder Nielsen af Tåsinge har antaget sin hustrus fra Stigsønnerne nedarvede våben.

Hvide-slægtens bjælkevåben er det tidligst kendte nordiske eksempel på, at et slægtsvåben i højmiddelalderen ikke havde et en gang for alle fastsat indhold, men at det var noget, som man havde som generelt udgangspunkt for sin individualisering – et tema med variationer. Disse variationer, der i heraldisk terminologi kaldes *brisurer*, kan meget smukt belyses gennem variationer i bjælkevåbenet.

Der kan påvises adskillige eksempler på brisurer i form af *tinkurændringer*. Den blå farve fastholdes i alle variationer, men man briserer ved at bytte enten metallet (guld eller sølv) eller ved at ændre rækkefølgen for farve og metal. Eksempler på det sidste er bl.a. drosten Offe Nielsen og ærkebiskop Peder Jensen, som sætter metallet øverst i bjælkevåbenet. Et andet smukt eksempel herpå er Lage Pedersens to børn, hvor sønnen Esge

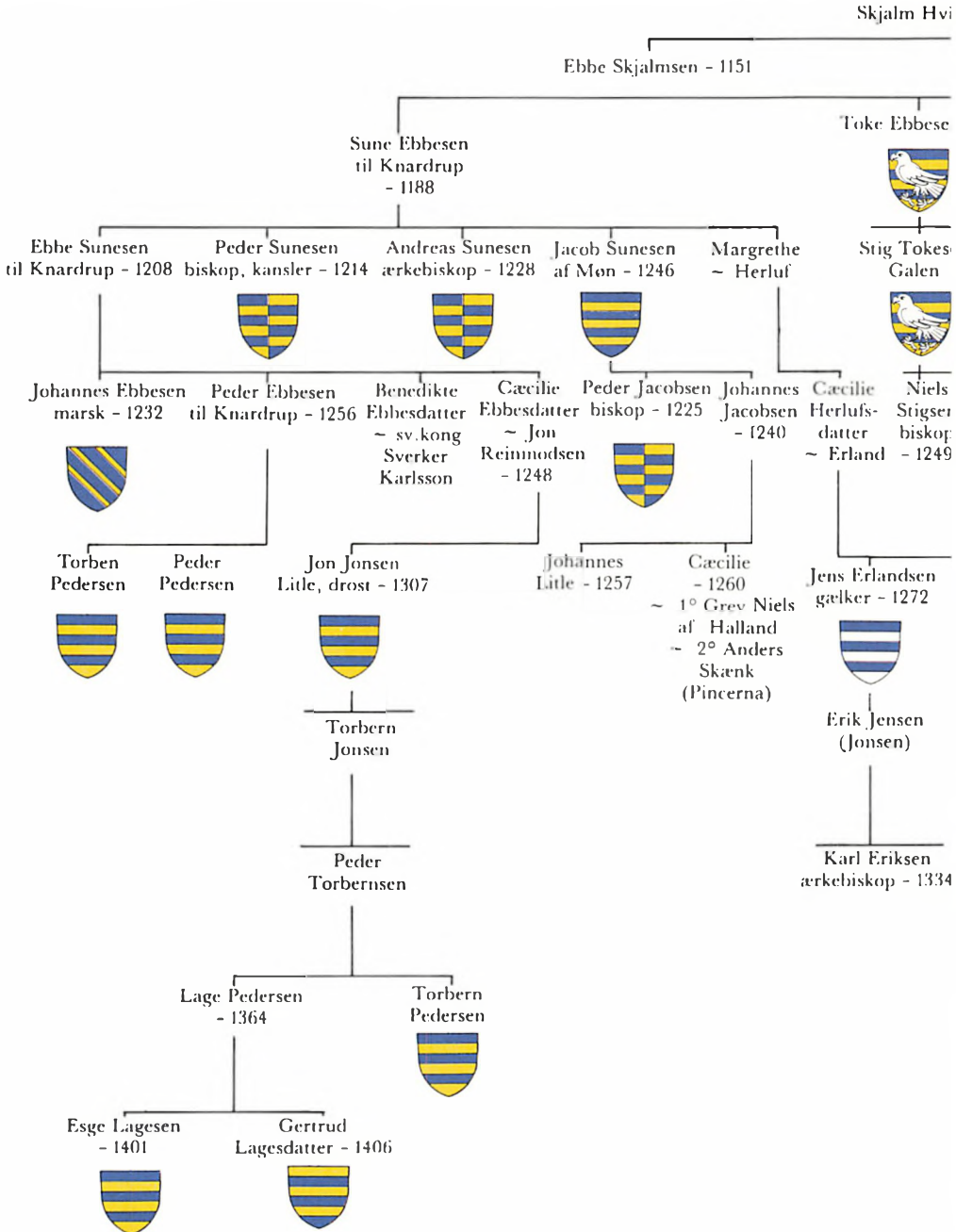
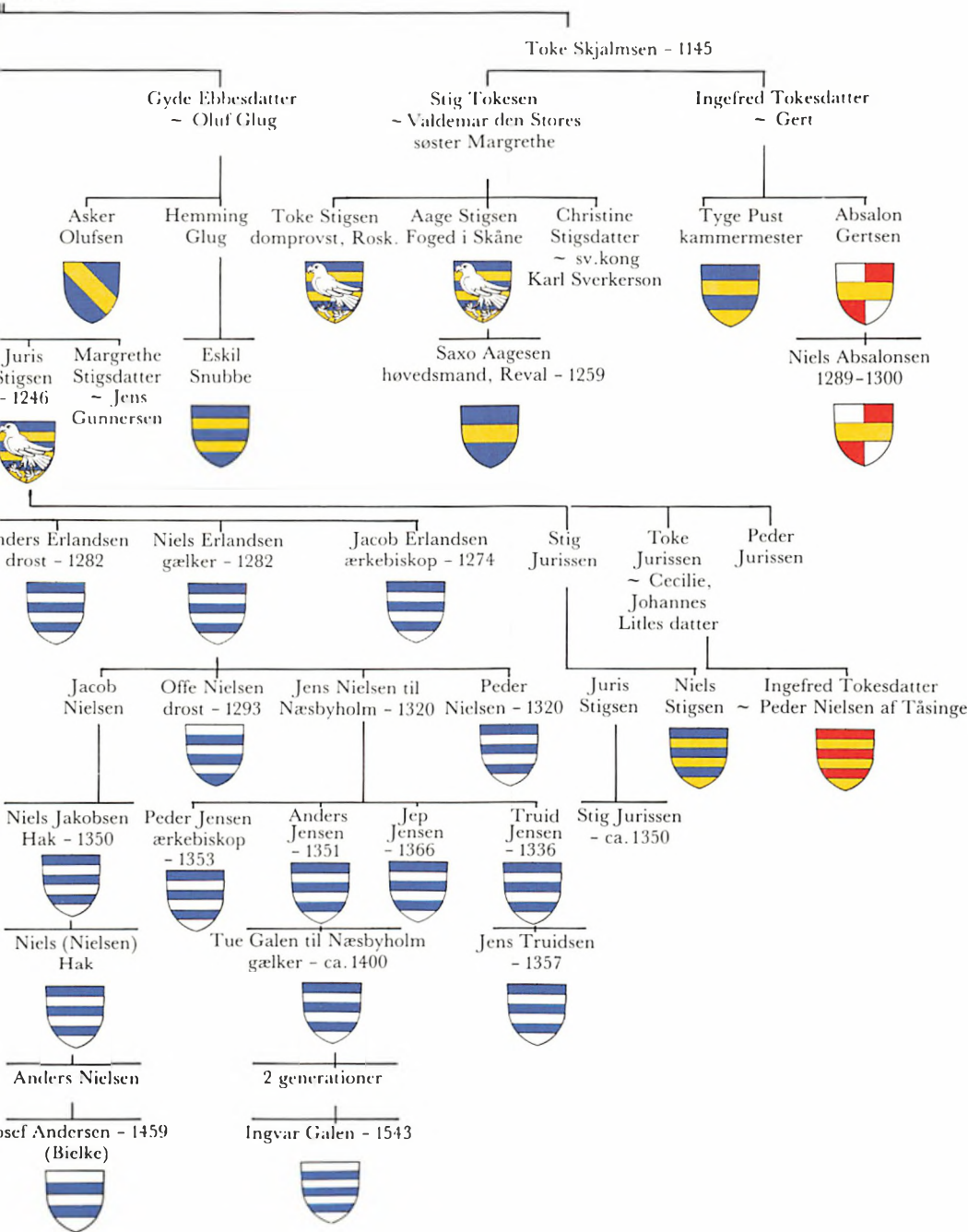

Fig. 13. Bjælkevåbenets forekomst i Hvide-slægten. Våbentegninger af Jan Rancke.

- ca. 1113

Lagesen fører farven øverst, medens datteren briserer ved at føre metallet øverst.

For så vidt angår bjælkevåbenets almindelige tinkturer har Thiset antaget, at de har været blå på sølv med den begrundelse, at Tue Galen omkring ca. 1400 førte disse tinkturer⁹⁾. Denne teori kan ikke akcepteres. Den gode abbed i Sorø Henrik Tornekrannds i 1515 og professor Kornerup ved restaureringen af våbenfrisen i Sorø kirke i 1871–73 har ganske vist hver for sig ulykkeligvis gjort deres bedste for at ødelægge den oprindelige frise fra 1300-tallet. Ikke desto mindre kan det ikke bestrides, at de ældste bjælkevåbener fra slutningen af 1200-tallet og 1300-tallet, der ved Kornerups afbankning af den nyere kalk blev fundet under denne, alle viser våbenet blå på gult, der således har været det oprindelige våben.

Når Erlandsønnerne fører våbenet blå på sølv må det derfor opfattes som en *brisering* af det våben, de havde nedarvet på mødrene side.

En variant kan også påvises i det våben, som Peder Nielsen af Tåsinge fører. Han var gift med en Hvide, hvis våben han antog, dog således at det briseres med tre røde bjælker i gult skjold.

En anden form for brisurer, som kan påvises i bjælkevåbenet, er *figurændringer* i form af antallet af delinger. Grundvåbenet må siges at være fem gange delt, men tidligt forekommer det som tidligere nævnt seks gange tværdelt eller som tre bjælker (Jacob Sunesen af Møn og Johannes Ebbesen). Det findes også som tre gange tværdelt (kammermester Tyge Pust). Fire gange tværdelt eller to bjælker findes i Eskil Snubbes våben. Variationen henholdsvis to blå eller tre blå bjælker i hvidt felt optræder i 1400-tallet i Erlandsønnernes efterslægt i henholdsvis Josef Andersens og Ingvar Galens våbener. Slægten *Bielke*, der fører de to blå bjælker, nedstammer fra Josef Andersen. Dennes efterslægt fører dog i de næste to generationer såvel to som tre bjælker i våbenet.

I tre tilfælde er våbenet *kløvet* i to halvdele med tre bjælker, vekselvis blå og gult. Det drejer sig i alle tre tilfælde om brisurer, hvilket da også har forledt Morten Pedersen til i sit skrift fra 1589 at tegne våbenet som belagt med en bispestav, hvilket der ikke er belæg for i Sorø-frisen.

Specielle variationer som en enkelt gul skråbjælke i blå kan påvises på spindesiden i Asker Olufsens våben og som en gul bjælke i Saxo Aagesens våben. Den ene gule bjælke findes også som tværbjælke lagt på et firdelt skjold i Absalon Gertsen og hans søns våben. Det er det samme våben som slægten *Hvitting* fører i 1300-tallet, men det har ikke været muligt at påvise den genealogiske sammenhæng, selv om der utvivlsomt er en sådan. Johannes og Niels Hvittings skjolde i Sorø-frisen har samme våbenmærke, og Johannes Hvitting er utvivlsomt den Johannes Hvitting »af Nyløsa«,

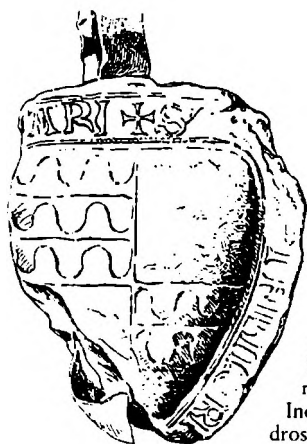

Fig. 14. Firdelt våben fra Valdemar Sejrs udløsningstraktat 1224. Indehaver ukendt, eventuelt drosten Ostrad Fracke.

Fig. 15. Toke Ebbesens våben i Sorø-frisen.

som i et gavebrev til Sorø kloster i 1332 anmoder om at blive begravet blandt sine forfædre i Sorø Kloster⁹⁾. Den jyske adelsslægt *Puder* fører et skjold, kvadreret i rødt og hvidt og belagt med en gul bjælke, men et eventuelt slægtsskab med Hvide-ætten kan ikke påvises. Det firdelte skjold kendes iøvrigt fra udløsningstraktaten fra 1224 (fig. 14). Det er ikke muligt at henføre dette segl til en bestemt af underskriverne, selv om man har formodet, at det kunne tilhøre drosten Ostrad Fracke, der ikke synes at have tilknytning til Hvideslægten.

I højkoret i Sorø kirke har Kornerup helt frit tildelt *Esbern Snare* et firdelt våben af blå og rødt (!), belagt med en ørnklo. Dette våben, der ganske vist også kendes i Morten Pedersøns beskrivelse, kan ikke tillægges nogen som helst heraldisk kildeværdi. Kornerup har formentlig draget en falsk analogi fra det våben, der i Sorø kirke er optaget som ført af Esbern Snares tredje svigerfader, den svenske hertug Guttorm.

En særlig brisureform kan påvises i Toke Ebbesens og Stig Tokesens efterslægt, idet bjælkevåbenet som *tillæg* er belagt med en ubestemmelig fugl, formentlig en falk (fig. 15).

Henry Petersen har ment, at denne brisure ikke kan være oprindelig, fordi »en fuglefigur lagt på et med bjælker delt skjold er uden lige i middelalderens heraldik og en absurditet, særlig hvad selve farvegivningen angår«¹⁰⁾.

Hertil er at sige, at både Toke Ebbesens, Stig Galens og Toke Stigsens våbener og indskrifterne er gamle og fundet dybt under kalken. Henry Petersen har heller ikke ret i, at det skulle være helt usædvanligt i middel-

Skjalms Hvide

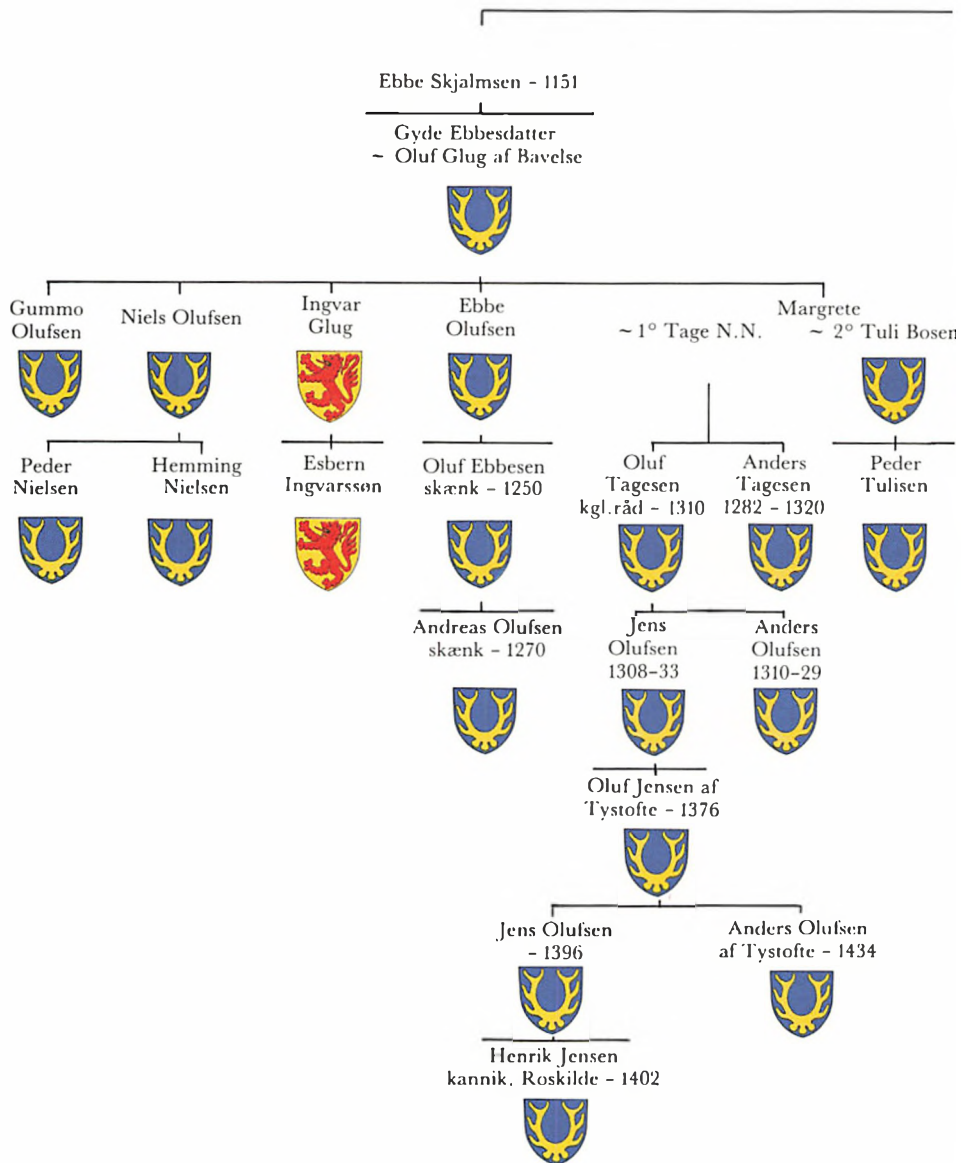
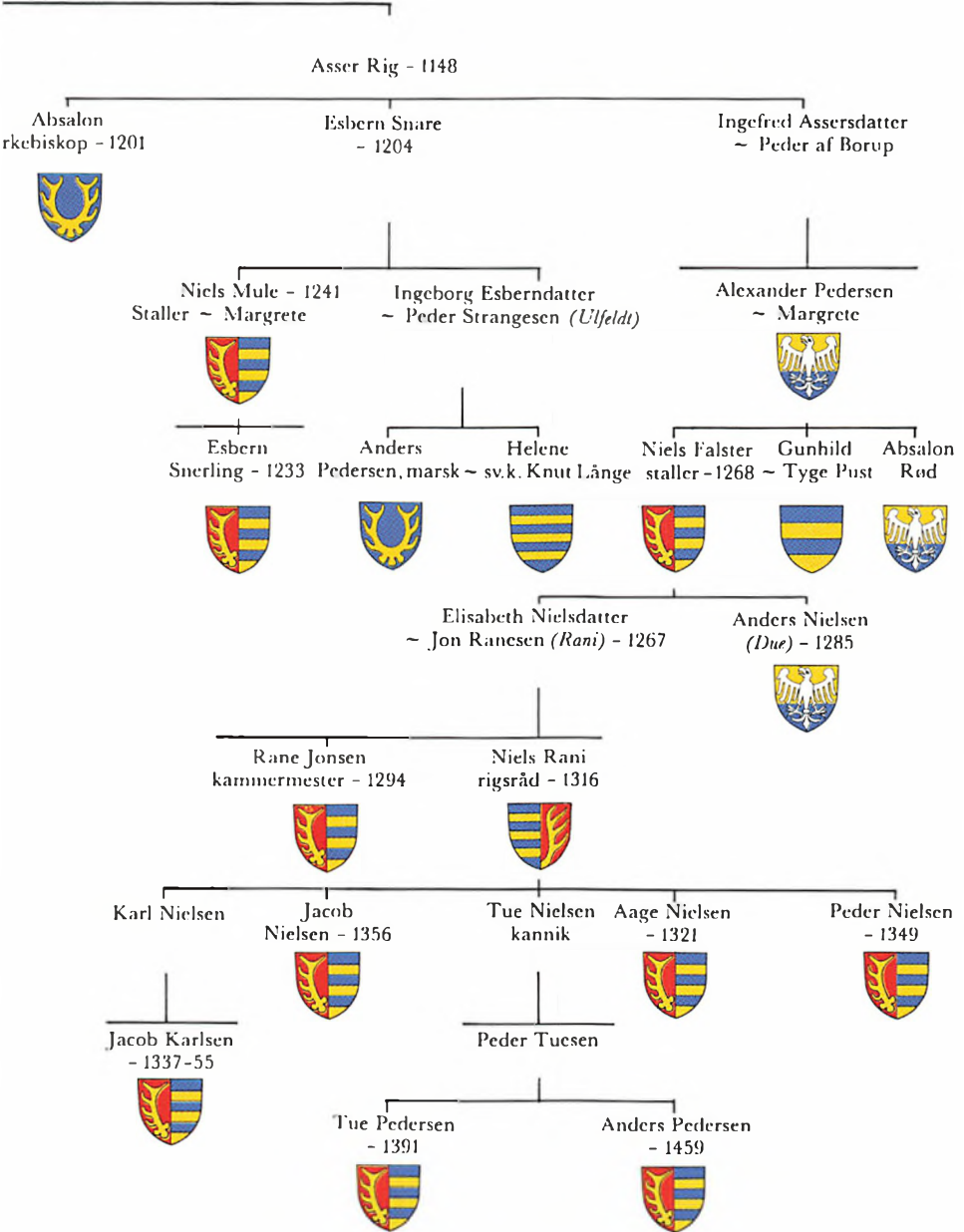

Fig. 16. Hjorteviervåbenets forekomst i Hvide-slægten. Våbentegninger af Jan Raneke.

a. - 1113

alderen at belægge et bjælkevåben med en almindelig figur. Gode eksempler på det modsatte er fx. Luxemburgs våben, hvor en kronet løve er lagt på et bjælkevåben, og slægten de Valence i England, hvor 6 bjælker er belagt med merletter eller løver. Som et yderligere klart eksempel kan også nævnes den svenske Folkungeæts våben, hvor tre skråbjælker er belagt med en løve.

Jeg må derfor i modsætning til Henry Petersen mene, at bjælkevåbenet belagt med en hvid falk er en *brisure* af Hvide-slægtens våben.

Hjorteviernvåbenet

Efter at have set på disse bjælkevåbener med variationer er det et helt anderledes hovedindtryk, man får, når man betragter heraldikken hos den anden gren af Hvideslægten (fig. 16).

Våbenerne i denne gruppe er præget af et hjorteviernvåben og en kombination af hjorteviernvåbenet og bjælkevåbenet. For så vidt angår Asser Rigs meget kendte sønner Esbern Snare og Absalon har interessen hidtil især samlet sig om, hvilket våben *Absalon* førte, hvis han da førte noget.

Det interessante er imidlertid, at den første skriftlige omtale, der overhovedet findes om dansk heraldik, fortæller om Absalons våben! Saxo beretter nemlig i forbindelse med sin udførlige, næsten øjenvidneskildring af slaget ved Volgast i 1184: »Absalon var gået frem midtskibs og bøjede sig til siden for at undgå blidekastene. Men i det samme kom en Vender uden for volden, der kendte ham på hans *skjoldemærke* og straks viste blidemestrene, hvor han stod, samt bad dem sigte på ham«¹⁰). At der har været tale om et heraldisk våbenskjold kan formentlig udledes af, at den latinske tekst anvender udtrykket »clippeus«.

Som heraldiker ville man jo nok have været Saxo mere taknemlig for en beskrivelse af dette våbenmærke end for den meget udførlige omtale af kampen mod Venderne! Men måske kan vi ad anden vej nærme os en begrundet heraldisk formodning om, hvordan Absalons våben har set ud i 1184.

Kornerup malede i 1873 helt nyt Absalons våben i skjoldefrisen i Sorø kirkes højkor som en springende gul hjort i blå. Hvad var egentlig baggrunden for at skabe denne heraldiske pastiche?

Absalons grav var oprindeligt dækket af et gravmæle af træ¹¹), men blev 1536 af abbed *Henrik Tornekrans* afløst af den nuværende magtfulde ungerenæssance-ligsten (fig. 17). Under Absalons fødder er gengivet Absalons våben som en hel springende hjort. Den gode abbed har som donator ikke

Fig. 17. Absalons gravsten i Sorø kirke. Efter Abildgaard.

Fig. 18. Udsnit af Absalons gravsten med »hjørtevåbenet«. I hjørnerne donatoren abbed Henrik Tornekran's fædrene og mødrene våbener. Foto: Nationalmuseet.

glemte sit eget fædrene våben (en stormstige) og sit mødrene (3 ibskaller), der findes i hver af ligstenens nederste hjørner (fig. 18).

I det lille skrift, som Henrik Tornekran's efterfølger som abbed i Sorø *Morten Pedersøn* udgav i 1589 om »Biskop Absalons og Her Esbern Snares Herrekomst oc Adelige Stamme« gengives våbenet som en gul hjort med rødt hjortevie i et blått felt strøet med gule stjerner (fig. 19).

Da *Søren Abildgaard* i 1756 aftegnede våbenfrisen i Sorø som den fremtrådte dengang, fandtes der ikke i hele frisen et våben med en hel springende hjort.

Det er derfor umiddelbart klart, at Kornerups eneste belæg for at male Absalons våben i højkoret som en hel springende hjort alene kan være renaissanceoverleveringer fra Henrik Rosenkrans og Morten Pedersøn.

Set fra et heraldisk synspunkt er dette ikke velbegrunderet. Et skjold med en hel springende hjort fra slutningen af 1100-tallet forekommer ikke overbevisende. Først i slutningen af 1300-tallet kan en hjort i hel figur påvises i danske våbener – og tilmed i jyske adelsslægter som Staverskov og Skinkel, der ingen forbindelse har med Hviderne.

Fig. 19. Abbed Morten Pedersøns gengivelse af Absalons våben i sit skrift fra 1589.

Hertil kommer, at det ville være meget påfaldende, om det våben, som Absalon som tidens mest fremtrædende Hvide notorisk førte, ikke skulle være bevaret i Hvideslægten.

Hvis vi kaster bare et overfladisk blik på oversigten i fig. 17, står det indlysende klart, at ca. 90% af våbenerne indeholder en hjortepande med to vier eller en enkelt hjortevie. Det forekommer mig på dette grundlag klart, at der hermed er givet et indirekte bevis for, at det våben, Absalon førte, var en hjortepande med to vier. Da Absalon ikke havde egen efterslægt, er våbenet bevaret i hans broders (Esbern Snare) og hans søsters (Ingefred) efterslægt samt den gren af Hvide-slægten, som nedstammer fra Asser Rigs broderdatter Gyde Ebbesdatter i dennes ægteskab med Olaf Glug. Visse ældre genealoger har påstået, at Olaf Glug tilhørte Hvide-slægten. I en optegnelse i en 1500-tals slægtsbog siges det således om Anders Olufsen af Tystofte, der døde 1434, at »han var sidste mand af de Hvide'r på sværdsiden«, og heri kan man måske indfortolke, at både Olaf Glug og Margrethes første mand Tage må have tilhørt Hvide-slægten, uden at vi i dag er i stand til at føre genealogisk bevis herfor.

I 1500-tallet, hvor heraldikken var i forfald i Danmark, har der formentlig levet en tradition om, at Absalon førte et våben, der havde noget med en hjort at gøre, og Henrik Tornekrans har derfor ganske simpelt valgt at afbilde en hel springende hjort. Ved en eventuel ny og særdeles tiltrængt restaurering af skjoldefrisen i Sorø håber jeg derfor, at Absalons våben – såfremt det overhovedet bør genmales – fremstilles som en gul hjortepande med to vier i blå felt. Der er i denne forbindelse iøvrigt grund til at

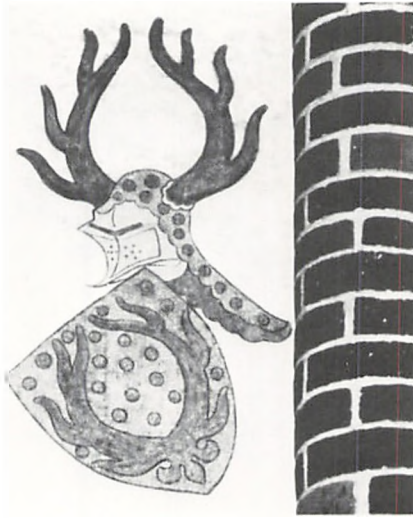

Fig. 20. Roskilde-kanniken Henrik Jensens våbenskjold i nordre højkirkevæg, Roskilde Domkirke. (Eget foto).

bemærke sig, at tinkturerne blå og gult overalt genfindes i de ældste Hviders både bjælke- og hjorteviervåbener, at folkeviserne omtaler stormænds sejl som mærkede af gule og blå striber, og at ældre litteratur hævder, at der i Riga endnu i 1700-tallet opbevaredes gamle danske gul-blå faner¹²). At drage en parallel til Valdemarernes blå løver på gult felt er utvivlsomt en overfortolkning – men alligevel!

Den gren af Hvideætten, der fører hjortevierne, benævnes normalt af genealogerne *Saltensee af Tystofte*, selv om slægtsgrenen ikke selv bar dette navn. I enkelte gengivelser af våbenet er dette strøet med gule besanter. I Roskilde Domkirke findes således et kalkmaleri, der formentlig har siddet over et tidligere sidealter indstiftet i 1400 af Roskilde-kanniken *Henrik Jensen* for sjælemesser over ham og hans forældre (fig. 20). Våbenet er her strøet med besanter, men i samme kanniks segl fra 1370, hvor han i omskriften betegnes som ridder, findes besanterne ikke. Besanterne må således nærmest betragtes som et udtryk for en kunstnerisk frihed i udformningen af våbenet.

Den uforsonlige og stridbare ærkebiskop *Jens Grand*, der videreførte Jakob Erlandsens kirkekamp og i endnu højere grad gjorde den til et led i den større magtkamp mellem konge og stormænd, fører i sit våben en syvoddet stjerne mellem to hjortevier (fig. 21). Ved sin mor *Cæcilia* – datter af Skjalm Bang og søster til Roskildebispen Peder Bang – tilhørte Jens Grand en gren af Hvide-slægten, der var beslægtet med både Jakob Er-

landsen og den kreds af stormænd, der senere dømtes for drabet på Erik Klipping 1286. *Marsk Stigs æt*, der på anden måde gennem kvindelinier nedstammer fra Hvide-slægten, fører en syvoddet hvid stjerne i blå, og det kan ikke udelukkes, at Jens Grands våben enten er en kombination af hjorteviervåbenet og Marsk Stig-ættens stjerne eller en brisure af hjorteviervåbenet. Tankevækkende er det i hvert fald, at de to hovedpersoner i den danske kirkekamp i 1200-tallet Jakob Erlandsen og Jens Grand fører henholdsvis Hvide-slægtens bjælkevåben og dens hjorteviervåben!

En enkelt af Glugsønnerne Ingvar Olufsen Glug og hans søn Esbern Ingvarssen bryder den almindelige systematik ved at føre en gående rød løve i gult felt. Våbenerne, der kun findes i Sorøfrisen, er gamle. Dette løvevåben var i 1200-tallet kendt som greverne af Gleichens våben. Grev Ernst giftede sig i første halvdel af 1200-tallet med Esbern Snares datterdatter Ingeborg, og hans søn grev Albert giftede sig med Margrete Vognsdatter. I Sorøfrisen er grev Ernst af Gleichens våben – en gul løve i blå felt – malet under hans navn, og det forekommer derfor naturligt at antage, at man enten midt i roderiet omkring restaureringen af Sorøfrisen har forvansket skjoldene, eller at Ingvar Glug med en farvebrisure har antaget våbenet efter greverne af Gleichens.

Det er iøvrigt våbenretligt af stor interesse, at Oluf Glugs datter Mar-

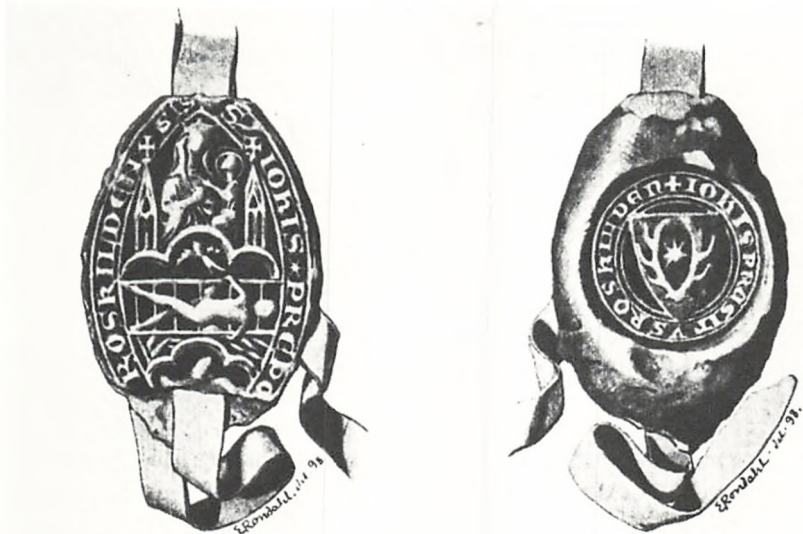

Fig. 21. Ærkebiskop Jens Grands segl og modsegl som domprovst i Roskilde.

grete, der var gift 2 gange, i begge ægteskaber har kunnet gennemføre, at hendes sønner har ført hjortevier-våbenet. Enten har Margrete været en stærk dame, eller også har våbenet været så »stærkt«, at det var en ære at føre det som slægtning til ærkebiskop Absalon!

Kombination af hjortevier- og bjælkevåbenet

Uden at drage alt for drastiske paralleller til kvindelige regenter med navnet Margrete må man nok sige, at der heraldisk set i Hvide-slægten – ud over den allerede nævnte – har eksisteret et par meget magtfulde kvinder, der har båret navnet Margrete!

Det er overvejende sandsynligt, når man betragter oversigten foran (fig. 16), at den kombination af hjortevier- og bjælkevåbenet, der kan iagttages i Esbern Snares og hans søster Ingefreds efterslægt, formentlig må have været en *kombination af et fædrene og mødrene våben*. Til gengæld er det ikke genealogisk muligt at påvise, at de to Margreter, der bliver gift med henholdsvis stilleren Niels Mule og Alexander Pedersen, og hvis efterslægt fører det kombinerede våben, stammer fra den Hvide-gren, der fører bjælkevåbenet. Langebeks genealogiske oversigter over Hvide-Slægten nævner dog fra denne gren flere kvinder uden navn, der måske kan henføres til de to Margreter.

Kombinationen af de to våbener kan klart påvises hos Niels Mule og hans søn samt i den gren af Hvide-slægten, der genealogisk betegnes som slægten *Rani*, nedstammende på mødrene side fra den anden staller Niels Falster, der fører det delte våben. Våbenets 2. felt (bjælkevåbenet) er uændret tværdelt af gult og blå, medens 1. felt er briseret til en gul hjortevie i rødt.

De ældste sigiller fra Rani-slægten viser, at skjoldets sinister halvdel kun har været delt tre gange, medens de senere generationer fører våbenet fem eller seks gange tværdelt på samme måde, som det kendes fra bjælkevåbenet. En spejlvending af våbenet kan påvises hos rigsråden Niels Rani. Hjelmtegnet – en gul hjortevie og skjoldets andet felt på hovedet – kan tidligst påvises fra 1428.

Der kan ud over dette tilfælde nævnes et interessant Roskilde-eksempel på en tidlig kombination af fædrene og mødrene våbener, hvori bjælkevåbenet indgår som den ene bestanddel, nemlig borger i Roskilde *Steffen Ødensens* segl fra 1267, der viser et lodret delt våben med et stiliseret træ over et vidiegærde i 1. felt og bjælkevåbenet i 2. felt (fig. 22). Våbenet med det stiliserede træ kendes allerede i 1225 som tilhørende skænken Bero Bjørn, og det forekommer sandsynligt, at Steffen Ødensen er søn af en

*S. Stephani Othonisun
1267. Fasc. LII. N° 15.*

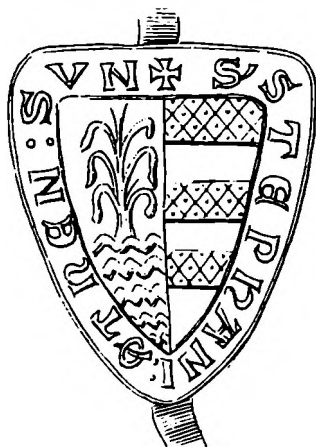

Fig. 22. Steffen Ødensens segl 1267.
(Efter Torkelins Segltavler).

Fig. 23. Brakteat med bjælkevåben, slået af den svenske konge Knut Långe (1229-34).

broder til denne og en ukendt kvindelig Hvide. Det har imidlertid ikke været muligt nærmere genealogisk at placere ham ud over, at han var bosat i Roskilde og skænkede jordbesiddelser til Roskilde Clara kloster, og at brevet fra 1267 som vidne nævner »min broder ærkedegnen hr. Peder af Roskilde«¹³⁾. Broderen Peder er vidne ved Ingerd af Regensteins testamente, og heri kan måske indfortolkes slægtskabet med Hviderne uden at det hidtil er lykkedes at dokumentere nogen Øden som far til de to brødre.

Bjælkevåbenet og svensk heraldik

To af Hvide-slægtens kvinder blev dronninger i Sverige (Sverkers og Eriks ætter). Benedikte Ebbesdatter blev gift med kong *Sverker* den Yngre Karlsson (1196-1210), og Helena, der var datter af Ingeborg Esberndatter og Peder Strangesen, blev ifølge den norske Håkon Håkonssons saga gift med den svenske konge *Knut Långe* (1229-1234).

Det kan ikke udelukkes, at Hvide-slægtens bjælkevåben gennem Helenas ægteskab i det svenske kongehus har haft indflydelse på svensk kongelig heraldik. En af Knut Långe udstedt brakteat viser således et tre gange tværdelt bjælkevåben (fig. 23), der meget vel kan være antaget fra Hvide-slægten. Hans Toll har i sin bog om de ældste svenske kongevåben ment, at bjælkerne skulle være belagt med løver¹⁴⁾, men det forekommer mig

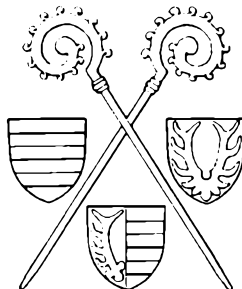
langt mere naturligt at opfatte det øverste felt på Knut Långe-mønten som en damascering, hvorved vi får et helt rent bjælkevåben, der kunne være dronning Helenas Hvide-våben, antaget af Knut Långe.

I Statens historiska Museum i Stockholm opbevares en gobelin, som ifølge museets inventarium oprindelig har været udbredt over Knut Långe søn *Holmger Knutssons* grav i Sko klosterkirke i Uppland. Holmger, der blev halshugget i 1248, er afbildet på gobelinen, og under hans fødder er broderet til højre et våben med tre bjælker i blå felt, de to yderste i guld, det mellemste i sølv. Til venstre er broderet et våben, der viser i blå felt tre guldbjælker belagt med en rød kronet løve.

Det ligger uden for denne artikels rammer nærmere at gå ind på de meget indviklede familieforhold i den svenske Eriksæt og Folkungeæt, men såfremt man akcepterer Hans Tolls teori om, at Knut Långe tilhørte Folkungeætten, og at det var Holmger Knutsson og ikke Knut Långe, der var gift med Helena¹⁵⁾, kan bjælkevåbenet på gobelinen tolkes som Helenas Hvide-slægts våben – ja en drilsk flyvetanke kan endog aflede Folkungeætens skråbjælker fra Hvide-slægtens!

Våben og bispestav

Det at være en Hvide betød noget stærkt og skæbnebetonet. Hvide-ætten var magtmennesker med en udpræget slægtsfølelse. Slægten opnåede ikke den endelige magt i landet, som den måske stræbte efter, men dens indflydelse i kirke og stat gennem 200 år – fra Absalon 1158 blev biskop i Roskilde til ærkebiskop i Lund Peder Jensen (Hvide) lukkede sine øjne 1353 – er en væsentlig del af rigets og Roskildes middelalderhistorie. Våben og bispestav var symboler for slægtens magt, dens indflydelse og skæbne.

Litteratur:

Henry Petersen: Danske adelige Sigiller fra det XIII og XIV Aarhundrede, 1897; J. E. Boesen i Sorø akademis indbydelsesskrift 1900, p. 12–25; F. Bojsen: Jakob Sunesøn af Møn, 1902; A. Thiset: Danske adelige Sigiller fra det XV, XVI og XVII Aarhundrede, 1905; Hans Toll: De älsta svenska konungsvapenbilderna och »Tre-kronar-vapnet«, Stockholm 1919; Poul Nørlund i Sorø, klostret, skolen, akademiet I, 1923, p. 53–131; Samme: Jorddrotter på Valdemarstiden, i Festskrift til Kr. Erslev, 1927, p. 141–70; Danmarks kirker, Sorø amt I, 1936, p. 57 f.; John Danstrup: Træk af den politiske kamp 1131–82, i Festskrift til Erik Arup, 1946; Niels Skyum-Nielsen: Kirkekampen i Danmark 1241–1290, 1963; S. Otto Brenner: Nachkommen Gorms des Alten, 1963; Erik Ulsig: Danske adelsgodser i midlalderen, 1968; Kai Hørby: Status regni Dacie, 1977; Jan Raneke: Svenska medeltidsvapen, 1982; Stamtavler i Danmarks Adels Aarvog, diverse årgange; Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Midlalders.

Skjoldefrisen i Sorø kirke – Morten Pedersøn: Biskop Absalons og Her Esbern Snares Herrekomst og adelige Stamme, 1589; Våbenbogen nr. 124 i den Kallske manuskriptsamling, ca. 1600, Det kgl. Bibliotek; Søren Abildgaard: Tegning af skjoldefrisen i Sorø, 1756, Rigsarkivet; F. F. Wendelboe: Beskrivelse af Mindesmærker i Sorø Academies Kirke, 1856; J. Kornerup: Skjalm Hvides Slægts Grave og Skjoldmærker i Sorø Kirke, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1877, p. 195–252; Henry Petersen: Skjoldefrisen i Sorø Kirke, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1883, p. 1–54.

Henvisninger og noter:

- 1) Palle Lauring: Valdemarerne, 1959, p. 170–73.
- 2) Troels Dahlerup: Variationer og Mutationer, Heraldisk tidsskrift 1965, p. 65–80; Samme: Våbengrupper, similarisering og undervassallitet i dansk senmiddelalder, Heraldisk Tidsskrift 1968, p. 300–311.
- 3) Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, 1940, p. 369–375; Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder, bd. XI, sp. 104–107.
- 4) Hans Gillingstam: Kunde man under medeltiden upptage vapen från sin hustrus släkt, (Svensk) Personhistorisk Tidsskrift, 58, Stockholm; Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder, bd. XVI, sp. 243–45 og bd. XX, sp. 594–96.
- 5) The Pierpont Morgan Library, New York (M.736, folio 9 v).
- 6) Poul Riant: Skandinavernes Korstog, 1968, p. 400 f.; Jørgen Olrik: Krøniker fra Valdemarstiden, 1900–01, p. 119–75 (Beretning om Danernes Færd til det hellige Land); Ludvig Holm Olsen: Ulv fra Lauvnes og skriftet om de danske korsfarere, (Norsk) Historisk Tidsskrift, bd. 35, Olse 1949–51, p. 458–83.
- 7) Poul Nørlund: Gyldne Altre. Jysk Metalkunst fra Valdemarstiden. Anden udgave, 1968, p. 209 og 236.
- 8) Se anførte alm. litteraturliste ovenfor.
- 9) Henry Petersen: Skjoldefrisen i Sorø Kirke, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1883, side 49–50.
- 10) Sakses Danesaga oversat af Jørgen Olrik, bind IV, København 1908, side 305.
- 11) Beretning om Undersøgelsen af Erkebiskop Absalons Grav i Sorø Kirke i 1827, Nye danske Magazin VI, p. 81–94.
- 12) Mogens Strunge: Tårnby, en stormandskirke på Amager, 1946, side 6–7.
- 13) Danmarks Riges Breve, 2. rk., 1. bd., nr. 226 og 2. bd., nr. 95 og 96; Torkelins segltavler Fasc. L II, nr. 15; Langebeks segltegninger nr. 8 b.
- 14) Hans Toll: De älsta svenska konungsvapenbilderna och »Tre-kronor-vapnet«, Stockholm 1919, side 18 f.f.; Niels Ludvig Rasmusson: Rikets vapen och flagga, Stockholm 1960, side 7.
- 15) Hans Toll, side 34–35.

Kunne vikingerne sejle til Roskilde?

Af Ingrid Nielsen

Når spørgsmålet, om vikingerne kunne sejle til Roskilde, tages op til diskussion, sker det på baggrund af de senere års forskning i emnet »Roskilde Fjord«. Jeg tænker her især på Ole Crumlin-Pedersens undersøgelser fra 1978 og 1979 af sejladsen på Roskilde Fjord i vikingetid og tidlig middelalder og på Erling Bondesens geologiske redegørelse fra 1982 for fjordens udvikling, specielt dens vandstand til forskellige tider. Når man sammenholder resultaterne fra disse undersøgelser melder spørgsmålet sig og må stilles, selv om det formentlig kun kan have ét svar, nemlig ja!

Den opfattelse, at Roskilde i vikingetiden var en havneby, har behersket alt, hvad der hidtil er skrevet om byens ældste udvikling. Man møder havnen i præsentationen af den ældste stenkirke på Sankt Jørgensbjerg, Sankt Clementskirken fra omkring 1035¹⁾, tolkningen af arkæologiske udgravninger i²⁾ og nær³⁾ Sankt Ibs kirke i Vindebode, og også i mere generelle diskussioner af det ældste Roskilde⁴⁾. Også jeg tror, at Roskilde i vikingetiden og tidlig middelalder har haft en havn af en vis betydning, men efter læsningen af Ole Crumlin-Pedersens og Erling Bondesens artikler mener jeg dog, at denne opfattelse må begrundes nærmere.

Ole Crumlin-Pedersen har i 1978 og 1979 grundigt behandlet søvejen til Roskilde⁵⁾, først i en gennemgang af vilkårene for sejlads på selve ruten gennem Roskilde Fjord, og dernæst ved, ud fra kendskabet til forskellige skibstypers dybgang, at datere, hvor længe ruten kunne besejles. I den seneste artikel udgør det vrage, der i 1975 blev bjærget ud for Lynæs lidt syd for Hundested, en krumtap i dateringen. Vraget viste sig at være et handelsskib af nordisk type, formentlig bygget omkring 1100. Skibets totallængde beregnes til 24–25 m, dets største bredde til 6–6,5 m og dets dybgang (med last) til op mod 2 m. Med last kunne et sådant skib ikke sejle gennem fjorden til Roskilde ad den rute, som var beskrevet i artikelen året før. Det kritiske sted på ruten findes ved Eskilsø ved overgangen fra den smalle, mellemste del af fjorden til den bredere sydlige del (fig. 2). Her går ruten vest om Eskilsø, gennem Skovrenden. Øst for Eskilsø er vandet sine steder meget grundt og byder tilsyneladende ikke på muligheder for sejlads. Men syd for Skovrenden var der også en hindring, for her skulle skibene passere over *Selsø Grund*, og det er denne passage, der var Ole Crumlin-Pedersens afgørende argument for, at Roskilde i 1100-årene begyndte »at vende ryggen til fjorden«.

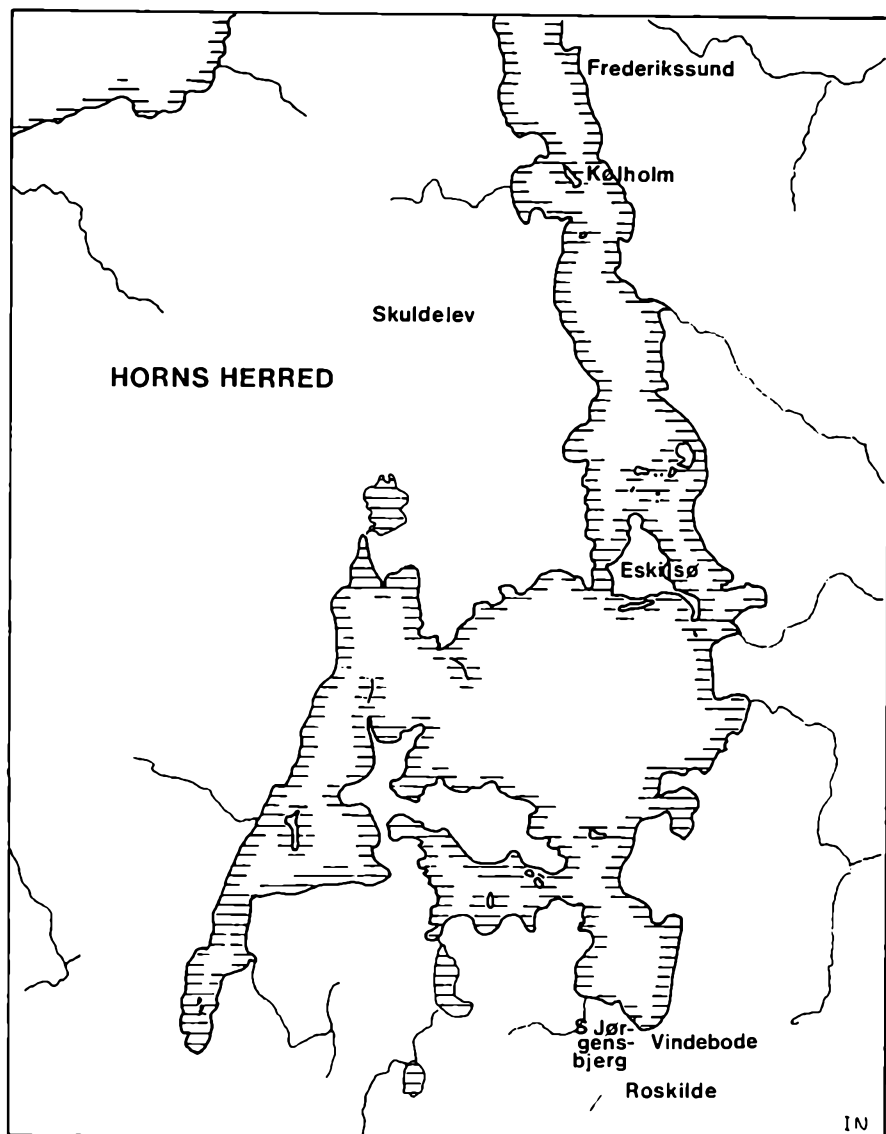

Fig. 1. Den sydlige del af Roskilde Fjord med de stednavne, som er nævnt i teksten.

Selsø Grund strækker sig mellem sydvestspidsen af Eskilsø og sydspidsen af Selsø Hage på østkysten af Horns herred. I 1813 blev der udarbejdet et søkort over området (fig. 3). Det fremgår af dette, at vanddybden over grunden da var 3–4 fod (ca. 1–1,2 m). Søkortet blev udarbejdet, netop fordi

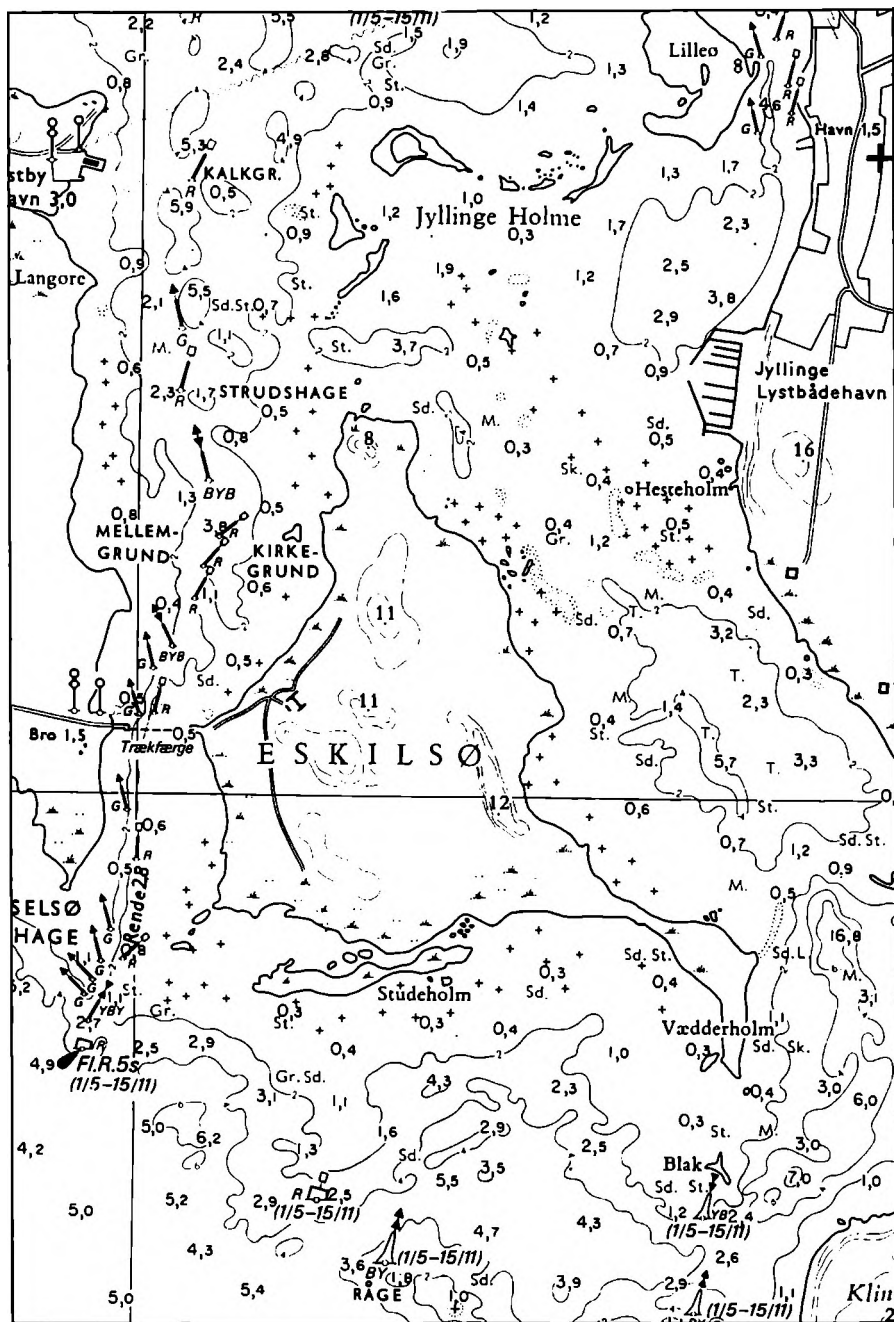

Fig. 2. Udsnit af moderne søkort over farvandet omkring Eskilsø. Gengivet med tilladelse (til «projekt Middeltalderbyen») fra Farvandsdirektoratet.

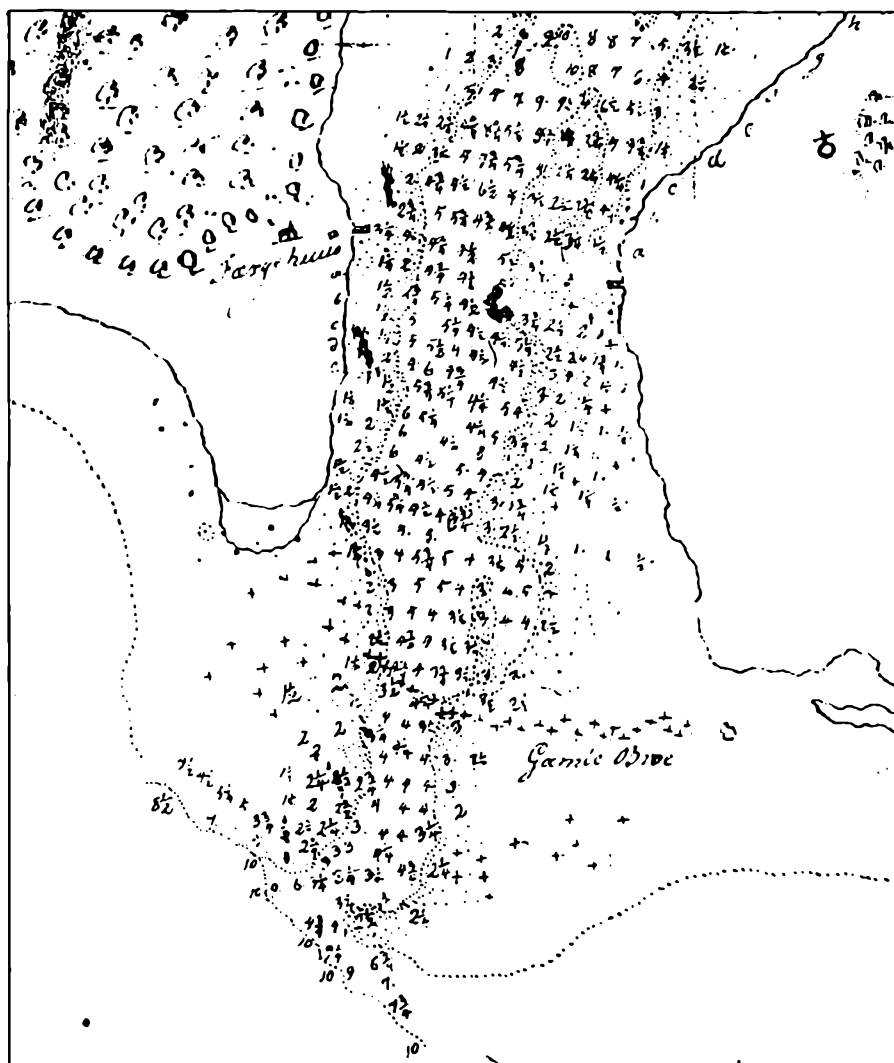

Fig. 3. Udsnit i dobbelt størrelse af søkort 1813 over Selsø Grund. Farvandsdirektoratet, Søkortarkivet A/15-87.

stedet på grund af den lave vanddybde var til hindring for sejladsen, og forholdet blev først udbedret, da der i 1833–36 gennem grunden blev gravet en rende, hvor vanddybden var 10 fod (godt 3 m). Grundens opbygning er beskrevet af H.J. Ehlers, der ledede arbejdet med at uddybe renden⁶⁾:

Igjennem denne Grund af $\frac{1}{4}$ miil langs imellem Selsø Grund paa vesten – og

Eskildsø paa østre Side er nu oppmudret til 10 Fod, altsaa optaget 6 á 7 Fod Mudder.

Den oprindelige Grund paa dette Sted bestaar af sandgruset Dynd, men her fandtes lige fra 3 á 4 Fod af til 10 á 11 Fod en saadan Mængde Østersskaller, at disse, blandede med lidt sandgruset Dynd, udgjorde Hovedbestanddelen af det, der blev taget op af Vandet. Disse Østersskaller medfører en Klæbrighed med Grunden som gøre at Siderne af den opgravede Rende staae som det var en Grundmuur, opført med Steen og Kalk.

Denne Mængde af Østersskaller kunde lade formode, at der har været en Østersbanke, der er tiltaget i dette smalle løb saaledes, at den har dannet en Revle tversover og herimod er mueligt opkastet Mudder fra begge Sider, der har dræbt Østersene, og dannet de Grunde, der vare til Hinder for Seiladsen.

Selsø Grund er altsaa en østersskalbanke, og der er saaledes ingen mulighed for, at grunden kan være dannet ved omlejninger af fjordbunden efter vikingetiden: der har ikke levet østers i Roskilde Fjord i de sidste ca. 5000 år. Endvidere var der ifølge Ehlers' beskrivelse ikke aflejninger af betydning over skalbanken. Det betyder, at Selsø Grund har været så stabil som overhovedet tænkeligt i Roskilde Fjord.

Imidlertid er havspejlets niveau – og dermed vanddybden – foranderligt. Det er en undersøgelse af dette forhold, Erling Bondesen har fremlagt i 1982⁷⁾. Efter sidste istid har den del af Danmark, der under istiden var dækket af is, hævet sig, som om landet langsomt lettede sig efter at være sluppet af med isens tryk. Denne eftervirkning af istiden har endnu ikke helt fortaget sig, og man skulle derfor umiddelbart tro, at vanddybden generelt var større for 1000 år siden end i dag. Imidlertid sker der samtidig med landstigningen ogsaa en havstigning, bl.a. som følge af skiftende forhold i vejr og vind (gletcherdannelse eller -afsmeltning, perioder med megen fordampning eller nedbør osv.). Man kan derfor ikke blot tegne en landstigningskurve – det forhindres ogsaa af, at man må tage hensyn til andre bevægelser i jordskorpen – når man vil beregne, hvordan vandstanden i Roskilde Fjord har udviklet sig gennem tiderne. Efter at have gjort rede for disse forhold giver Erling Bondesen ogsaa et bud på, at vandstanden i fjorden til forskellige tider. Han mener, at vandstanden inden for de seneste ca. 2000 år generelt har været som nu, men at der dog har været perioder med lavere vandstand. Det skulle have været tilfældet i yngre romersk jernalder (ca. 300, -1 m), ved indgangen til vikingetid (ca. 700–800), omkring år 1000 (-0,5 m) og formentlig ogsaa i 1200- og 1300-årene.

Erling Bondesens overvejelser medfører saaledes, at man måske skal regne med, at vandstanden over Selsø Grund omkring år 1000 har været mellem 0,5 og 0,7 m. Skal man vurdere sejladsmulighederne, må man yderligere tage i betragtning, at den klimatiske årscyklus har spillet en rolle. I pe-

rioder, hvor der bliver presset vand fra Kattegat ind i fjorden, er vandstanden højere, mens den er betragteligt lavere, når vinden står i det modsatte hjørne.

Med Erling Bondesens resultater fra 1982 tager forholdene sig anderledes ud, end da Ole Crumlin-Pedersen i 1978 og 1979 undersøgte sejlruten gennem Roskilde Fjord. Det er derfor, man nu påny kan spørge, hvordan og hvor længe man kunne sejle til Roskilde, hvis man skulle passere Selsø Grund – vel at mærke med en vanddybde over grunden på 0,5–0,7 m.

De skibe, der kunne tænkes at have sejlet til Roskilde omkring år 1000 er ikke langt væk. I hvert fald lå et udvalg af den indtil 1962 i en sejlspærring nordligere i Roskilde Fjord. Det er de såkaldte Skuldelevskibe⁸⁾. Skibene er

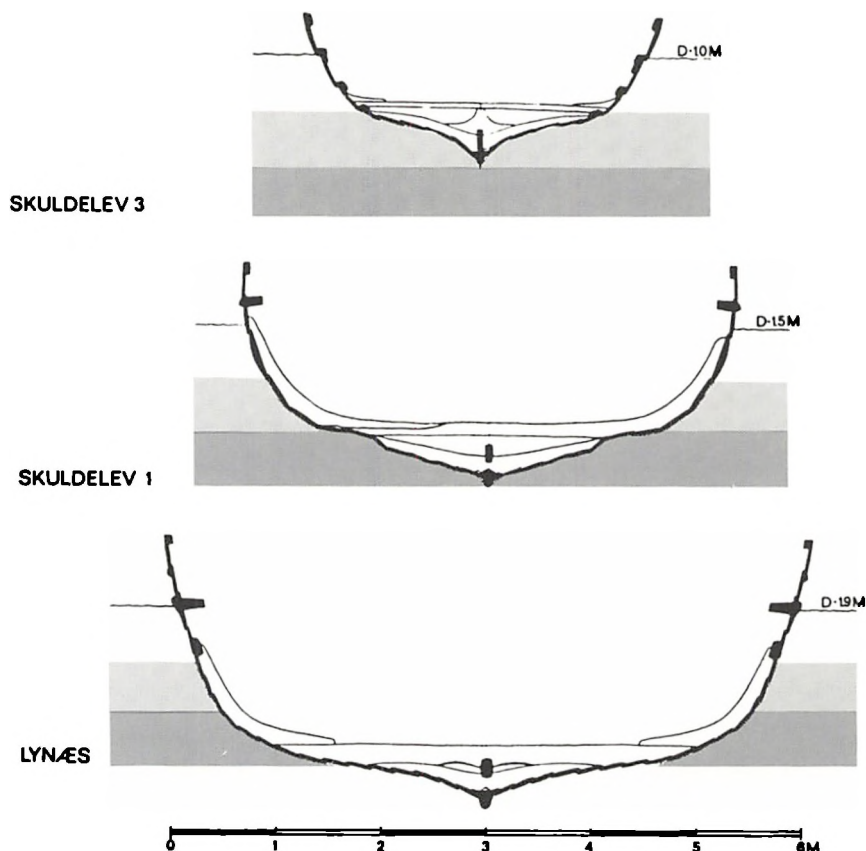

Fig. 4. Tværsnit af handelsskibene fra Skuldelev- og Lynæsfundene med angivelse af formodet maksimal dybgang for skibene. Gengivet efter Ole Crumlin-Pedersen 1979 med tilføjelse af markering af grund 0,5 og 1 m under vandspejlet.

efter udgravningen konserveret og rekonstrueret, så man kan beregne deres dybgang (fig. 4–5). Det viser sig nu, at af de fem skibe, der engang i første halvdel af 1000-årene blev sænket nær Skuldelev, har kun ét – » det lange krigsskib«, vrags 5 (fig. 5) – med en dybgang på ca. 0,6 m *måske* kunnet passere over Selsø Grund under normale forhold og dermed komme til Roskilde. Og ingen af de to handelsskibe, der også lå i spærringen, kunne, selv med den nuværende vandstand i fjorden, komme til Roskilde, hvis de sejlede med last.

Og så er det, man må spørge, om dette virkelig kan være rigtigt. For der er faktisk ganske mange tegn på, at det var muligt at sejle til Roskilde i 1000- og 1100-årene og endda senere.

Først og fremmest bærer Skuldelevskibene ved deres tilstedeværelse i spærringen i sig selv vidnesbyrd om, at der på Roskilde Fjord var en sørute af betydning⁹⁾. Spærringen er almindeligt accepteret som en foranstaltning til at kontrollere, hvem der skulle sejle længere ind i fjorden end til Kølholm mellem Frederikssund og Skuldelev. Ved at anlægge spærringen har man indskrænket sejlmulighederne lige syd for Kølholm til ét løb, Vimmelskafet, hvor der tidligere havde været tre løb. Yderligere er der ved Vimmelskafet fundet pælerækker, som tyder på, at også dette løb kunne spærres for gennemsejling i truende situationer. Formålet med spærringen har altså ikke været at hindre al skibsfart på fjorden, blot at kontrollere den. Ønsker om at kunne kontrollere sejladsen må være udsprunget af et behov for at beskytte et mål længere inde i Roskilde Fjord. Det mest nær-

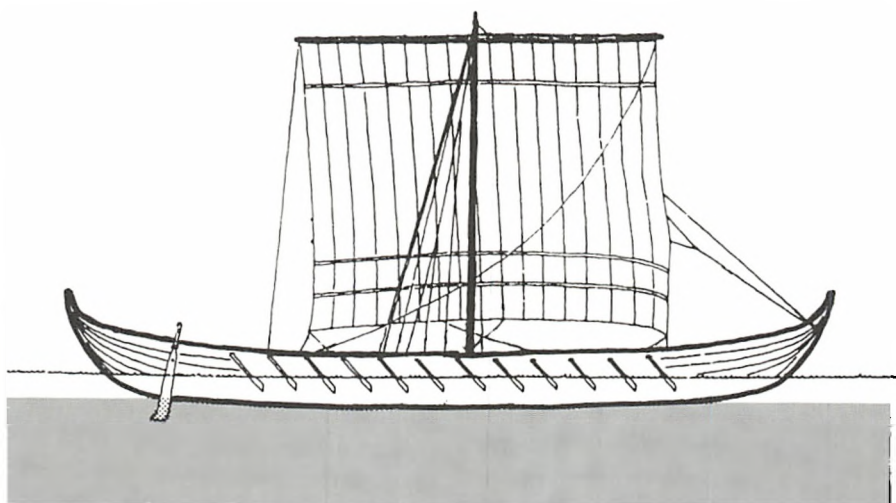

Fig. 5. Rekonstruktion af vrags 5, det lille krigsskib, fra Skuldelevspærringen med markering af grund 0,5 m under vandspejlet. Gengivet med tilladelse fra Ole Crumlin-Pedersen.

liggende gæt er, at dette mål var Roskilde, for om Roskildes betydning på den tid, hvor spærringen blev anlagt kan der ikke herske tvivl. Det var i Roskilde, at først Harald Blåtand¹⁰⁾ og ca. 30 år senere, i 1013, hans søn Sven Tveskæg¹¹⁾ valgte at lade sig begrave, og det var det sted, som i 1070'erne af tyskeren Adam af Bremen blev beskrevet som danernes kongesæde¹²⁾. Men hvorfor gøre sig så megen umage for at kunne kontrollere sejladsen ved Kølholm, hvis den alligevel af naturen på det nærmeste blev standset ved Selsø Grund?

Hvis man holder sig til de skriftlige kilder til Roskildes historie i vikingetid og tidlig middelalder, har man god grund til at opfatte Roskilde som en havneby. Her skal nævnes nogle eksempler.

I Lejrekroniken findes følgende sagnhistorie om Roskildes grundlæggelse, som henføres til kong Ro¹³⁾:

... På den tid var der en stor by midt på Sjælland, hvor der nu kun er et øde bjærg, ved navn Høgebjærg, men dengang lå der en by, som kaldtes Høgekøbing; da kong Ro nu så, at købmændene gav meget ud til vognleje fra skibene og derop til ad landevejen, bød han at flytte købstaden bort fra dette sted ned til havnepladsen der, hvor Isefjorden udstrækker sig, og her lod han huse lægge omkring en dejlig kilde. Der byggede Ro en anelig by, som han gav et tvedelt navn, efter sig selv og efter kilden, idet han tog den ene del af navnet fra kilden, den anden fra sig selv og kaldte byen på dansk Roskilde, og med dette navn skal den kaldes i al evighed.

Det er sagn, men et sagn, der skal forlene Roskilde med en hæderværdig historie og forklare byens beliggenhed. I denne forbindelse er netop forklaringen på Roskildes beliggenhed det spændende, idet det jo angives, at stedet er gunstigt for handelsskibsfarten. Dens forfatter, hvis agt det var at forherlige Roskilde, ville næppe gøre det med en historie, som alle i samtiden kunne ryste på hovedet af. Man kan blot forestille sig, at samme forklaring var givet på Ringstedes beliggenhed – det er en umulig tanke. Lejrekronikens forfatter må have skrevet til et publikum, der kunne forstå og acceptere pointen. Desværre ved man ikke helt præcist, hvornår kroniken er skrevet.

Lejrekroniken er overlevet som et indskud i Lundeårbøgerne i en version, der er skrevet i 1200-årene. Årbogen regnes dog for yngre end kroniken, som de fleste daterer til anden halvdel af 1100-årene, men også Knud den Stores regeringstid har været bragt i forslag¹⁴⁾. Men uanset om Lejrekroniken er forfattet i første halvdel af 1000-årene eller omkring 150 år senere, er det sket i en tid, hvor historien om Roskilde som søhandelsby kunne vinde genklang hos samtiden.

Også Saxo, der i årtierne omkring 1200 skrev om danernes bedrifter¹⁵⁾, har tilsyneladende opfattet Roskilde som søfartsby. Atter er det i denne forbindelse af mindre betydning, hvordan de begivenheder, der refereres,

præcis skal dateres og sættes ind i det historiske forløb. Det eksemplerne skal bruges til, er at illustrere Roskilde som havneby.

Ifølge Saxo blev der noget før 1150 under ledelse af den navnkundige søkrieger Vetheman dannet et samlag af søfolk fra Roskilde. De ville bekæmpe de sørøvere, der hærgede de danske farvande¹⁶). Her kan man igen forsøgsvis sætte Ringsted ind i stedet for Roskilde – og fortællingen bliver meget mærkelig.

Noget senere berettes om et kunstfærdigt drageskib, som den norske konge havde skænket den danske kong Valdemar (den Store). Kongen bød biskop Absalon at bemane skibet med søfolk fra Roskilde og så styre til danernes flådestævne. Men i Isøre havn blev skibet opholdt af modvind¹⁷). Roskilde har altså været et sted, hvor man med rimelighed kunne forvente at hyre mandskab til et kongeligt skib. Og mon ikke historien skal forstås således, at skibet har ligget på bedding i Roskilde. Når skibet i Isøre havn ved Isefjordens munding kunne blive opholdt af vinden, må man tro, at det er sejlet dertil gennem Roskilde Fjord og ikke er kommet derfra ud i Kattegat.

Endelig skal nævnes et tilfælde, hvor bisp Absalon efter et hærtog i 1176 tog til Roskilde. Men da han atter skulle derfra, satte det ind med så stærk frost, at alle vande frøs til. Føret var også, fortælles det, til stort besvær for de bønder, der på vogne førte proviant til skibene¹⁸) – i havnen i Roskilde?

Ud fra disse eksempler får man ikke det indtryk, at Roskilde på Saxos tid på det nærmeste var afskåret fra havet og havsejlad. Saxos beretninger tyder på, at Roskilde fra engang i 1100-årene havde været en by, hvorfra man kun på småbåde og pramme kunne nå til vand, der tillod sejlad med større skibe.

Også i 1200-årene synes Roskilde at have haft en havn, der kunne modtage fremmede handelsskibe. Dette ses af Roskilde stadsret fra 1268, hvor der er en paragraf om en afgift, der skulle betales af fremmede købmænd, der sejlede til Roskilde og dér solgte deres varer. I den følgende paragraf fastsættes afgiften af fisk, der blev bragt til Roskilde i skib eller vogn¹⁹). Mens fiskefartøjerne kan have været forholdsvis små skibe eller både, må man tro, at de fremmede købmænd har haft egentlige handelsskibe, der var noget større, og i hvert fald nok har haft en dybgang på mere end 0,7 m.

I 1300-årene finder man også en antydning af, at der er kommet handelsskibe til Roskilde. Fra gammel tid havde Roskilde-bispen haft en fjerdedel – en fjerding – af byen Roskilde. I denne fjerding sad bispen inde med alle kongelige rettigheder, hvilket betød, at han modtog de skatter og afgifter, der blev betalt i den del af byen. I 1375 fik bispen yderligere kongens tre fjerdinge i pant, og han oppebar derefter i en periode alle indtægterne af

byen. Fra denne periode findes en liste over alle de afgifter, som bispen modtog, og blandt afgifterne finder man told af byen og *ved vandet*²⁰⁾. Den told, der blev betalt ved vandet, må være erlagt i eller nær Roskildes havn og sandsynligvis i forbindelse med, at der blev bragt varer til Roskilde ad søvejen.

Endnu i 1400-årene var der en vis handelsskibsfart på Isefjorden, og borgerne i Roskilde og Holbæk kæmpede for at bevare deres eneret på handel. Af og til blev kampen ligefrem voldelig, som man ser det gennem en retssag i 1489. Her stod Roskildebogterne anklaget for at have taget et norsk skib, som havde solgt tømmer i Horns herred. Ifølge vidnerne på Horns herreds ting foregik sådan handel i overensstemmelse med gammel sædvane. Det var dog heller ikke tidligere altid sket uden hindring, og, blev det hævdet, borgerne i Holbæk og Roskilde havde tidligere taget skibe, som lagde til ved henholdsvis vest- og østsiden af Horns herred²¹⁾. Man kan i dette tilfælde ikke vide, om de norske tømmerhandlere overhovedet ville have begivet sig ind i Isefjorden, hvis de absolut havde skullet sejle helt til Roskilde med deres varer.

Det norske skib har næppe været blandt tidens største fartøjer. Allerede i 1300-årene var der nogle af de store nordeuropæiske handelsskibe, koggerne, der havde en dybgang (med last) på godt 3 m. Så store skibe har sikkert ikke sejlet på Roskilde Fjord, ikke alene på grund af vanskelighederne ved Eskilsø, men også fordi vanddybden i nogle af de naturlige sejløb er under 4 m.

For at vende tilbage til hovedproblemet – om vikingerne kunne sejle til Roskilde – kan det ovenstående nu samles op.

Der er ikke tvivl om, at skibsfarten på Roskilde Fjord tog af i løbet af middelalderen, næppe heller om, at Roskilde i vikingetid og tidlig middelalder var en anset søfartsby. Man må altså besvare spørgsmålet med et ja, de kunne sejle til Roskilde. Men hvordan lader dette sig så forene med bundforholdene og vanddybden ved Selsø Grund? – Heller ikke her kan der være megen tvivl om svaret: de to ting lader sig ikke forene. Der må dog være en forklaring, og umiddelbart tegner der sig to muligheder: en gravet sejlrende, som blot ikke er blevet observeret ved opmålingen af fjordbunden i 1813 eller ved udgravningen af sejlrenden i 1833–36, eller en rute, eventuelt gennem en gravet rende, øst om Eskilsø. Ingen af delene er helt umulige.

Den gravede rende giver Saxo et eksempel på, om ikke fra Roskilde Fjord. På et hærtog til Pommern i 1170 var den danske flåde kommet ind i et farvand med tre udløb til havet. De to løb lå forholdsvis langt borte, og det tredje løb var vanskeligt at besejle, fordi der var mange grunde og skif-

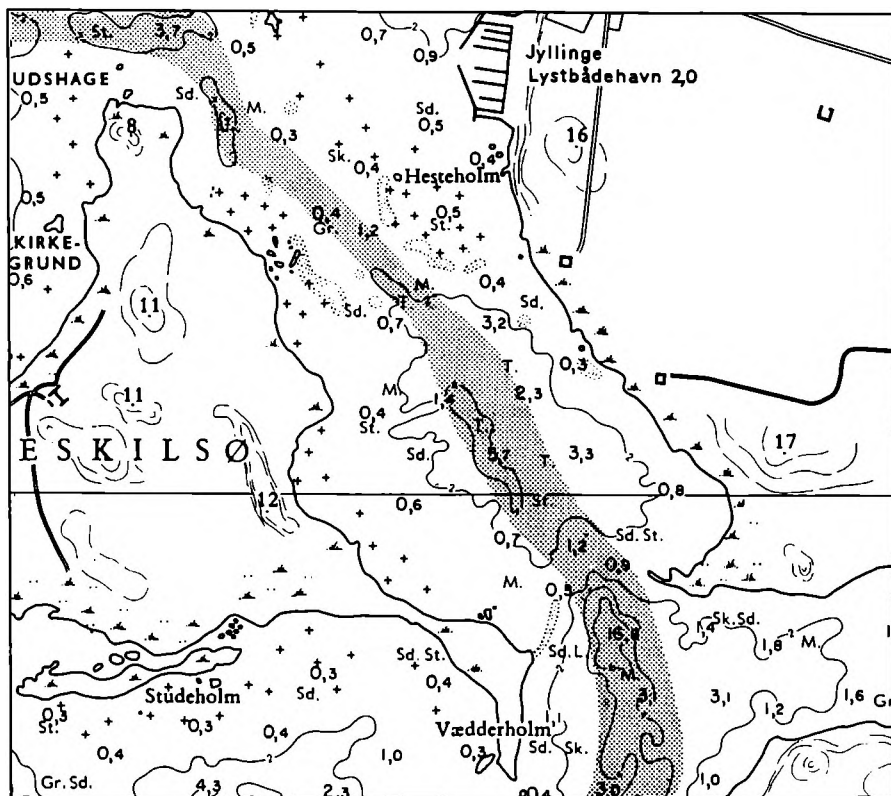

Fig. 6. Farvandet øst for Eskilso med rende i morænelagene indtegnet.

tende vandstand. Ydermere var det umuligt at lodde dybden af vandet, fordi der var så stærk strøm. Blandt forslagene til en løsning på situationen var, at man kunne udvide den eksisterende sejlrende, der var smal og derfor vanskelig at manøvrere sig igennem. Dette blev imidlertid ikke sat i værk, fordi det var tydeligt, at en ny rende ville sande til lige så snart den var gravet²²). Den endelige løsning, efter at andre håbløse forslag var afprøvet, blev, at bisp Absalon ved sin kløgt og sit heltemod reddede hele den danske flåde ud af kniben, og det var nok især det, Saxo gerne ville fortælle. Når forslaget om at grave en sejlrende blev afvist, var det ikke fordi det i sig selv var umuligt eller dumt, men fordi det var umuligt og derfor dumt på netop det sted. Tanken om at grave renden var ikke fremmed for sømændene, og en sådan idé kan sagtens være afprøvet på steder, hvor forholdene var mere gunstige for forehavendet. Og man kan således ikke udelukke, at tilsvaren-

de foranstaltninger er gennemført i Roskilde Fjord ved Selsø Grund eller måske øst for Eskilsø.

Vandet øst for Eskilsø er som nævnt ikke ret dybt. Især er dette tilfældet i den nordlige del af farvandet, hvor vanddybden mellem nordspidsen af Eskilsø og den nuværende Jyllinge lystbådehavn kun er 0,3–0,5 (fig. 2). Umiddelbart ser det altså ikke ud til at byde på muligheder for sejlads.

I 1979 blev der gennemført en række geofysiske og geologiske undersøgelser af bundforholdene i Roskilde Fjord, Af disse undersøgelser fremgår det, at der øst for Eskilsø er en dyb dal eller rende i moræneundergrunden, som ellers udgør bunden i farvandet. Denne rende er nu opfyldt med materiale, der er aflejret efter sidste istid (fig. 6). Opfyldningen af renden er ikke dateret nøjere, så der skal flere undersøgelser til, før man kan sige, om det er sket så sent, at der her har været en brugbar sejlrende i vikingetid og tidlig middelalder. Jeg vil derfor som en konklusion på disse overvejelser udkaste et nyt spørgsmål:

Kunne vikingerne sejle til Roskilde – øst om Eskilsø?

Noter:

Artiklen er et biprodukt af den undersøgelse af Roskildes oprindelse og middelalderlige udvikling, der er gennemført som et led i »projekt Middelalderbyen« under Statens humanistiske Forskningsråd.

- 1) Olaf Olsen: St. Jørgensbjerg kirke, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1960, s. 1–71.
- 2) Olaf Olsen: Sankt Ibs kirke i Vindebode, *Fra Københavns Amt* 1962, s. 61–87.
- 3) Nils Engberg: Roskilde som tidlig kongesæde, by og handelsplads, *Historisk årbog fra Roskilde amt* 1981, s. 3–46.
- 4) Frank A. Birkebæk: Det ældste Roskilde, *13 bidrag til Roskilde by og egn's historie*. Udgivet i anledning af Roskilde Museum's 50 års jubilæum, Roskilde 1979, s. 79–92.
- 5) Ole Crumlin-Pedersen: Søvejen til Roskilde. Nogle tanker om Isefjord og Roskilde Fjord som søfartsvej i vikingetid og tidlig middelalder, *Historisk årbog fra Roskilde amt* 1978, s. 3–79. – Ole Crumlin-Pedersen: Lynæsskibet og Roskilde Søvej, *13 bidrag til Roskilde by og egn's historie*. Udgivet i anledning af Roskilde Museum's 50 års jubilæum, Roskilde 1979, s. 63–77.
- 6) H.J. Ehlers' beretning er citeret af Ole Crumlin-Pedersen 1978, s. 27 f.
- 7) Erling Bondesen: Havspejlsvingninger og strandlinier. En geologisk-arkæologisk oversigt med særligt henblik på Roskilde Fjord, *Historisk årbog fra Roskilde amt* 1982, s. 45–67.
- 8) Olaf Olsen & Ole Crumlin-Pedersen: The Skuldelev Ships. (II). A Report of the Final Underwater Excavation in 1959 and the Salvaging Operation im 1962. *Acta Archaeologica* 1967, vol. 38 (1968), s. 73–174. – Olaf Olsen & Ole Crumlin-Pedersen: *Fem vikingeskibe fra Roskilde Fjord*, Roskilde 1969 (samt engelsk udg. 1978).
- 9) Olaf Olsen & Ole Crumlin-Pedersen 1969 s. 72.
- 10) *Magistri Adam Bremensis gesta hanmaburgenses ecclesiae pontificum*, hersg. v. Bernhard Schmeidler, Hannover & Leipzig 1917, s. 87 (bog 2, kap. 38).
- 11) *Scriptores minores historiae Danicae medii ævi*, udg. ved M. Cl. Gertz, København 1917–20, II s. 398.

- 12) Adam af Bremen (se note 10) s. 233 (beskrivelse af Norden kap. 5).
- 13) Lejrekrøniken er i den latinske version trykt i *Scriptores minores historiae Danicae medii ævi*, udg. ved M. Cl. Gertz, København 1917-18, I, hvor stykket om Høgekøbing findes s. 46. - Den her gengivne oversættelse er fra *Krøniker fra Valdemarstiden*, oversættelse af Jørgen Olrik, udg. af Selskabet for historiske Kildeskrifters Oversættelse, København 1900-01, s. 13. f.
- 14) En oversigt over dateringsdiskussionen er givet i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder: Lejrekrøniken*.
- 15) *Saxonies gesta Danorum*, udg. ved J. Olrik & H. Ræder, I, København 1931. (Nedenfor forkortet: Saxo).
- 16) Saxo s. 383 (14 VI 2).
- 17) Saxo s. 427 (14 XXV 5).
- 18) Saxo s. 492 (14 XLIV 6).
- 19) *Danmarks gamle Købstadslovgivning* III Øerne, udg. ved E. Kroman, København 1955, s. 170.
- 20) *Danmarks middelalderlige Regnskaber* 3. Rk. 1. Bd.: Roskildekirkens jordebøger og regnskaber, udg. ved C. A. Christensen, København 1956, s. 101.
- 21) *Danske Magazin* 3. Rk. 5. Bd. s. 147 f.
- 22) Saxo s. 484 (14 XLII 9).
- 23) Erling Bondesen & Niels Schrøder: *Roskilde Fjord - geofysiske og geologiske undersøgelser 1979*, udg. af Institut for miljø, teknologi og samfund, Roskilde Universitetscenter 1979.

Den middelalderlige måleenhed i Køges byplan

Af Helge Nielsen

Køge er anlagt en gang i 1200-årenes anden halvdel og udmærker sig ved en klar og regelmæssig grundplan¹⁾. Byen har et stort centralt torv, hvor hovedfærdselsårene mødes, og et net af sekundære gader, der støder til disse i næsten rette vinkler. I sin plan synes byen af nærme sig idealet af en højmiddelalderlig købstad, fig. 1.

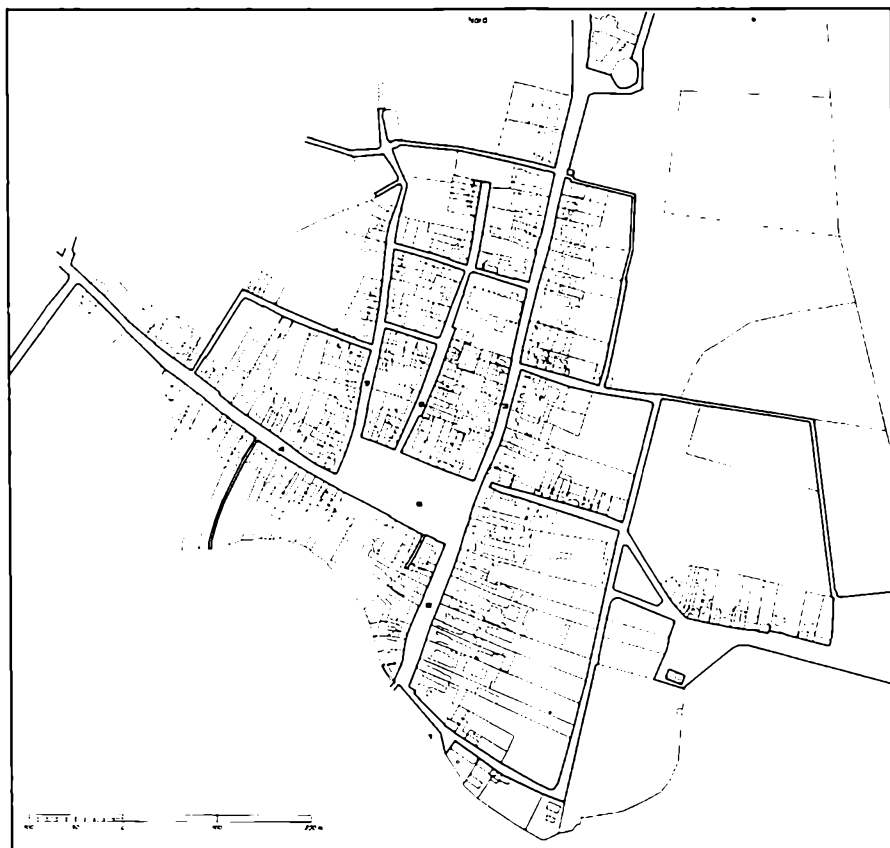

Fig. 1. Køge By. Kort udarbejdet 1979 på grundlag af matrikelarkivets originale matrikelkort i 1:800 over Køge Købstads Bygrunde, opmålt 1863. 1. Fændediget, 2. Brogade, 3. Nørregade, 4. Vestergade, 5. Torvet, 6. Kirkestræde og 7. Nyportstræde.

Geometrien er dog ikke helt gennemført. Endnu i senmiddelalderen var geometrisk konsekvens herhjemme forbeholdt objekter af noget mindre udstrækning – som f.eks. kirker, klostre eller forsvarsanlæg. Først i renæssancen tog man springet til den store målestok og udmålte hele byanlæg med faste mål og planmæssig klarhed – velkendt fra Christian den Fjerdes bygrundlæggelser. Noget sådant kan Køge ikke leve op til, men at der alligevel har været tale om et ordnende princip er dog hævet over enhver tvivl.

De seneste års arkæologiske aktivitet i Køge viser, at gadestrukturen stort set er uændret siden grundlæggelsen. Også på anden måde kaster arkæologien lys over købstadens tilblivelse: Byen er anlagt i lavtliggende strandenge, og forud for selve bebyggelsen ser der ud til at være foregået en samlet byggemodning af arealet i form af årelange dræningsarbejder, bl.a. med systemer af afvandingsgrøfter, hvis udstrækning synes afgrænset af de senere anlagte volde og grave.

Det er naturligvis ikke muligt i detaljer at fremkalde byens tilblivelsesproces, men det er alligevel fristende at føje nogle af planens elementer sammen til en logisk række af begivenhedsforløb, omend kun som en arbejdsypotese.

Helt centralt må havnefunktionerne have indgået i planlægningen. Man valgte at befæste den nordre åbred, måske som en slags anløbsbro. Byen skulle således vende mod nord. Strækningen for den ældste havn hedder i dag Fændediget.

I sammenhæng med fastlæggelsen af denne funktion har man valgt en egnet placering af broen over åen. Og dermed også forløbet af den syd-nordgående færdselsåre, svarende til den nuværende Brogade-Nørregade linie.

En lige så hensigtsmæssig øst-vest gående gadelinie kunne passende placeres et stykke nord for åen – i dag Vestergade. Hvor de to hovedfærdselsårer mødtes, kunne man da naturligt placere Torvet. Man anlagde dets nordside vinkelret på Brogade-Nørregade linien, og vestsiden parallelt hermed.

Med en sådan hovedstruktur var der skabt basis for en udparcellering af store og dybe grunde i byens sydøstlige del: handels- og havnekvarteret. Hvorimod man nord og vest for Torvet ved opdeling med sekundære gader kunne skabe plads til mange flere parceller – til de mindre pladskrævende formål. Formentlig har man hermed bevidst tildelt de enkelte kvarterer af byen forskellige funktioner. Som et sidste led i planen har man endelig valgt forløbet af volde og grave.

Men autenticiteten i byplanen rækker formentlig længere end til selve ga-

destrukturen. Også en stor del af grundskellene synes nemlig at være uændrede siden middelalderen – i hvert fald siden middelalderens slutning. Det fremgår af en indmåling af godt og vel 20 senmiddelalderlige kældre, som en systematisk gennemgang af Køges centraltbeliggende ejendomme så overraskende har bragt for dagen²⁾. Den bebyggelsesstruktur, som disse middelalderbygninger fremkalder, harmonerer nøje med de kendte skel, og selv om vi ikke hermed når tilbage til grundlæggelsesfasen med en dokumentation af parcelstrukturen, er det vel kun et par århundreder, der skiller. At der er tale om et generelt sammenfald hindrer dog ikke, at der ind imellem er foregået ændringer, måske specielt bagest på grundene. Det belyses i øvrigt af flere kilder.

*

Tilliden til en høj grad af autencitet både i byplanens hovedstruktur og ved de enkelte parceller er forudsætningen for et forsøg på yderligere at indkredse nogle af de styrende principper bag planen: Den bagved liggende målesystematik og den måleenhed, man kan have benyttet.

Uheldigvis vides så godt som intet om størrelsen af 1200-årenes alen- og favnemål. Ejheller hvor præcist justeret og geografisk udbredt den ukendte standardmåleenhed har været. Alenmål har kunnet variere betydeligt i tid og rum, og forslagene på danske alenværdier for vikingetid og middelalder rækker lige fra ca. 47 cm til 64 cm.³⁾

Vores Køge-alen – om den eksisterer – lader sig kun afsløre ud fra de endnu målelige dimensioner. Og her må man i første række fæste lid til grundbredderne, som de kan måles ude ved gadelinjerne i den middelalderlige bykerne. De kan måles rimeligt præcist, måske med et par centimeters nøjagtighed. Men selvfølgelig vil vore måleresultater være behæftet med store fejl set i forhold til den gamle idealværdi ved afsætningen, som i øvrigt er foregået i et niveau omkring 1–1,5 meter lavere end det nuværende.

Men man kan håbe på, at grundbredder normalt er afsat med et helt antal alen. Og hvis man tilmed frit har kunnet vælge »pæne tal« i målene, eller ladet visse standardstørrelser gå igen, skulle der være en teoretisk mulighed for at rekonstruere størrelsen af den givne alen.

Fig. 2 giver en oversigt over 145 grundbredder, der er skønnet brugbare for vores analyse.⁴⁾ På fig. 3 er de afsat ud langs en koordinatakse.

Der synes at være tale om en stor variationsbredde i målene, men sporadisk kan der være tale om tilløb til bredder, der ofte går igen, f.eks. omkring 11 meter.

Den efterlyste alen kan således have den egenskab:

1. At »gå bedre op« i de 145 grundbredder end et flertal af tilfældige

alen 54,9 cm					alen 54,9 cm					alen 54,9 cm				
matr. nr.	målt til (cm)	antal	ideelværdi	afvig. (cm)	matr. nr.	målt til (cm)	antal	ideelværdi	afvig. (cm)	matr. nr.	målt til (cm)	antal	ideelværdi	afvig. (cm)
2	1350	25	1373	23	58	1202	22	1208	6	146	894	16	878	16
3	1155	21	1153	2	59	870	16	878	8	149a	1106	20	1098	8
4	585	11	604	19	60	810	15	824	14	150	1076	20	1098	22
5	1040	19	1043	3	61	1593	29	1592	1	151	1651	30	1647	4
6	2239	41	2251	12	62	1332	24	1318	14	153	777	14	769	8
7	1110	20	1098	12	63	788	14	769	19	154b	2810	51	2800	10
8	1105	20	1098	7	64	532	10	549	17	156	1563	28	1537	26
9	985	18	988	3	65	998	18	988	10	157a	1331	24	1318	13
10	799	15	824	25	67	1598	29	1592	6	157a	710	13	714	4
12b	867	16	878	11	68	613	11	604	9	158	2123	39	2141	18
12b	994	18	988	6	70	1050	19	1043	7	159	1164	21	1153	11
13	873	16	878	5	79	746	14	769	23	160	666	12	659	7
14	850	15	824	26	80	536	10	549	13	161	984	18	988	4
15b	1702	31	1702	0	81	778	14	769	9	165a	1390	25	1373	17
16	808	15	824	16	82	531	10	549	18	166	965	18	988	23
16	3281	60	3294	13	83	1842	34	1867	25	167	1347	25	1373	26
17	2138	39	2141	3	84b	2410	44	2416	6	168	3488	64	3514	26
18	779	14	769	10	84a	1513	28	1537	24	186b	1343	24	1318	26
19	1096	20	1098	2	85	1100	20	1098	2	187	1109	20	1098	11
20	621	11	604	17	86	1095	20	1098	3	187	1132	21	1153	21
20	1026	19	1043	17	87	1063	19	1043	20	188b	1125	20	1098	27
22	1005	18	988	17	93	786	14	769	17	189	1260	23	1263	3
23	1028	19	1043	15	94	529	10	549	20	190a	1910	35	1922	12
24	1203	22	1208	5	95	831	15	824	7	191a	1262	23	1263	1
25	1254	23	1263	9	96	2203	40	2196	7	192b	650	12	659	9
26	972	18	988	16	96	1495	27	1482	13	193a	3113	57	3129	16
27	1863	34	1867	4	100	905	16	878	27	194a	1954	36	1976	22
28	1326	24	1318	8	101	738	13	714	24	195a	1226	22	1208	18
29	1570	29	1592	22	102	1105	20	1098	7	207b	1155	21	1153	2
30	1380	25	1373	7	103	3753	68	3733	20	207c	1520	28	1537	17
31	2386	43	2361	25	105	1109	20	1098	11	208c	1927	35	1922	5
32	1089	20	1098	9	107	669	12	659	10	209a	1335	24	1318	17
33	1782	32	1757	25	108	638	12	659	21	210	640	12	659	19
34	952	17	933	19	109	660	12	659	1	211a	2303	42	2306	3
41	1195	22	1208	13	110	658	12	659	1	224a	1370	25	1373	3
42	1405	26	1427	22	110	1517	28	1537	20	225	804	15	824	20
42	1092	20	1096	4	111	1337	24	1318	19	226	770	14	769	1
43	1368	25	1373	5	112a	2305	42	2306	1	227b	1890	34	1867	23
47	1521	28	1537	16	113	665	12	659	6	228	1362	25	1373	11
48	2205	40	2196	9	114	648	12	659	11	230b	1642	30	1647	5
49	2095	38	2086	9	118	1910	35	1922	12	233a	2114	39	2141	27
50	1760	32	1757	3	119a	1800	33	1812	12	232	1090	20	1098	8
51	1300	24	1318	18	127	763	14	769	6	233b	1671	30	1647	24
52	955	17	933	22	128	994	18	988	6	234	746	14	769	23
53	775	14	769	6	141a	1553	28	1537	16	235a	1605	29	1592	13
53	868	16	878	10	141a	790	14	769	21	236	2139	39	2141	2
54	1040	19	1043	3	143	483	9	494	11	237	1046	19	1043	3
55	2175	40	2196	21	144	1208	22	1208	0					
56	1051	19	1043	8	145	1024	19	1043	19					

Fig. 2. Oversigt over målforholdene ved 145 facadebredder i Brogade, Torvet, Vestergade, Nyportstræde, Kirkestræde og Nørregade. De målte facadebredder sammenlignes med ideelværdier for udmåling med et helt antal alen á 54,9 cm.

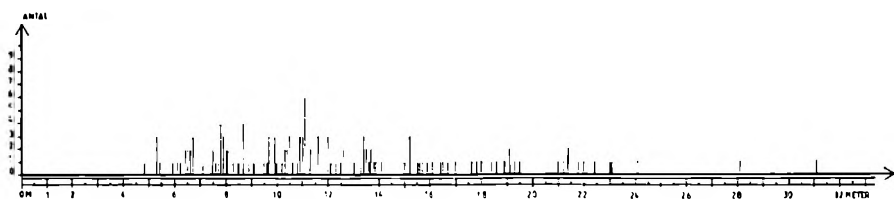

Fig. 3. Oversigt over 145 facadebredder i Køge. Angivet i meter, fordelt i intervaller på 10 cm.

værdier på centimeterskalaen. Eller bedre udtrykt: »gennemgående at give små divisionsrester«.

2. At reproducere grundbredder ved »forholdsvis mange pæne tal«: f.eks. 12-delelige, 6-delelige, 10-delelige, 5-delelige eller 2-delelige.

Denne lidt vage måde at angive disse egenskaber på, kan udtrykkes langt klarere ved hjælp af statistikens terminologi, hvor sandsynligheder udtrykkes talmæssigt. Ved brug af statistik er det muligt neutralt at bedømme en hvilken som helst målstørrelses egenskab som »modul« eller måleenhed ved at foretage det nødvendige antal divisioner, og analysere serierne af divisorer, kvotienter og divisionsrester. Ved yderligere at automatisere denne proces ved hjælp af en datamat, kan man tilmed overkomme at af-søge et større interval på centimeterskalaen og sikre sig at; den størrelse, man evt. måtte have tillid til, ikke overgås af andre nærliggende muligheder. Man kan på denne måde eliminere mange af de fejlkilder, der hidtil har gjort det overordentligt vanskeligt – og metodisk tvivlsomt – at påvise måleenheder ud fra f.eks. bygnings- eller jordmål.⁵⁾

Fig. 4 giver et grafisk billede af »modulegenskaber« for alle tænkelige divisorer indenfor intervallet 52–66,5 cm. Øverst viser divisionsresterne (anskuet i forhold til den givne divisor), hvilke divisorer, der bedst går op i de 145 grundbredder. Ingen værdier udmærker sig særligt, men de bedste ligger ved »bølgetoppene«, d.v.s. omkring knapt 55 cm, knapt 58 cm, 61 cm, og knapt 66 cm. Her bliver divisionsresterne mindre end ellers forventeligt. Skalaværdien 0.301 på den logaritmisk inddelte ordinatakse er den helt neutrale værdi.

De nedenstående kolonner viser tilsvarende, hvor godt eller dårligt intervallets værdier omsættes i »runde tal«, og man vil bemærke, at man finder de bedste modulegenskaber omkring 55 cm, og tillige 64,1 cm, hvad enten man lader 10-tals eller 12-talsystemet få præference.

Set under et vil en værdi på omkring 54,9 cm klart overgå de øvrige med hensyn til modulegenskaber: Den går nogenlunde godt op i grundbredderne (i hvert fald langt bedre end den tilfældige værdi). Og den reprodu-

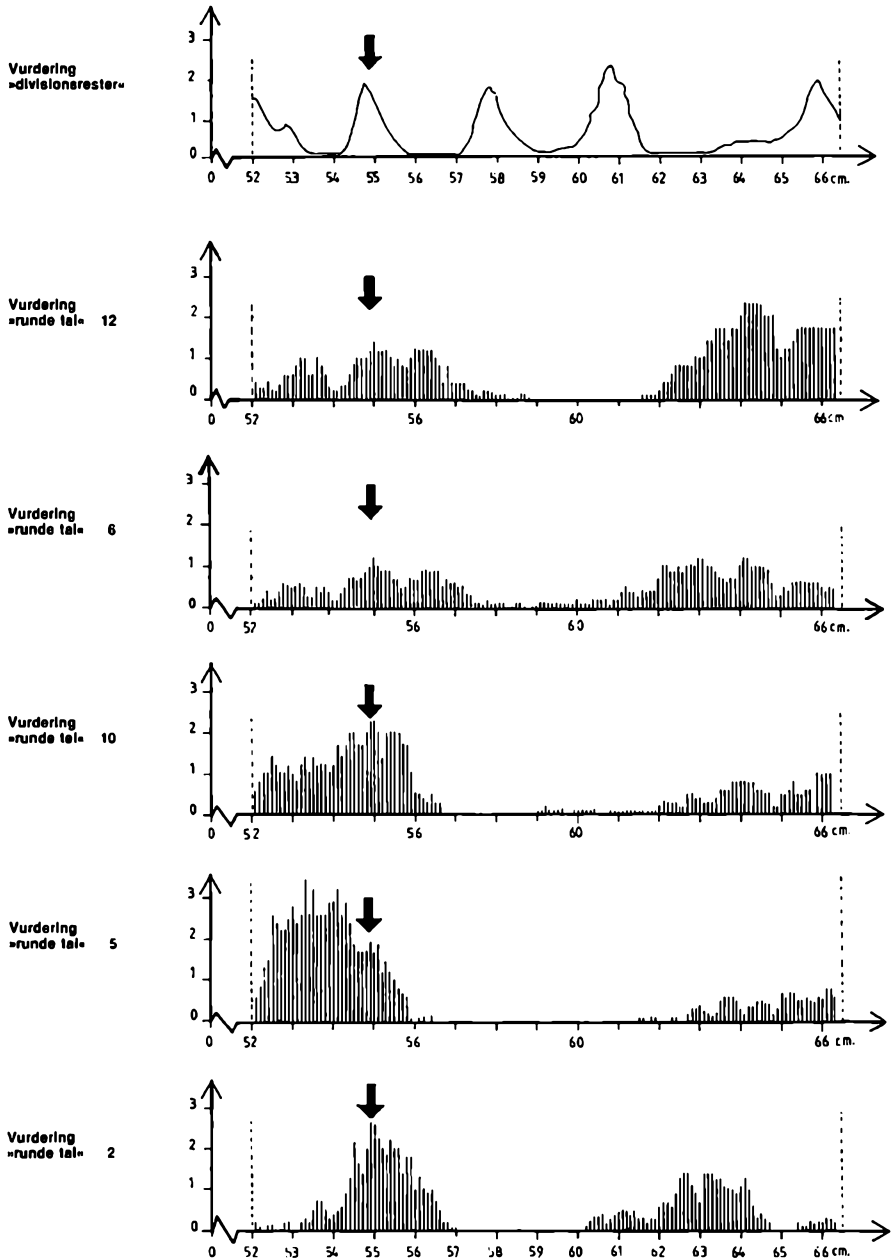

Fig. 4. Oversigt over »modulegenskaber« for alle værdier i intervallet 52–66,5 cm. Det grafiske billede er oversat fra datamatens tabeludskrifter. Den lodrette akse er logaritmisk inddelt og angiver »sandsynlighed for tilfældighed«. Neutral værdi er 0,301. 1 svarer til 10^{-1} eller 1 mod 10. 2 svarer til 10^{-2} eller 1 mod 100. 3 svarer til 10^{-3} eller 1 mod 1000 o.s.v.

cerer grundbredderne med forholdsvis mange 12-delelige, 6-delelige, 10-delelige, 5-delelige og 2-delelige tal. Værdien er langt det bedste bud på en mulig Køge-alen, selv om hele det statistiske apparat ikke leverer os noget endegyldigt bevis på dens eksistens.

Men hvordan harmonerer de 54,9 cm iøvrigt med vores viden om middelalderlige måleenheder?

De få konkrete vidnesbyrd om middelalderlige mål støtter teorien om en alen på omtrent denne længde; hvor vage og usikre de end er.

På sokkelen til Skelskør Kirke er ved siden af en cirkelfigur afsat en linje på ca. 56,2 cm, ifølge traditionen en »alen«. Måske er afsættelsen af en målestok en foranstaltning, der har tjent som en standard, byens borgere kunne justere deres egne målestokke efter. Højest sandsynlig er dens proveniens middelalderlig, men en højere datering er næppe mulig.⁶⁾

Fra 1400-årenes første halvdel stammer en alenstok på omkring 55,7 cm fundet i Lund. Hvorvidt denne givne alen har været gængs i byen på det givne tidspunkt eller evt. afspejler kontakter med andre områder, er uvist.⁷⁾ Andre direkte kilder end de to nævnte er mig ikke bekendt. Begge målestokke giver imidlertid en antydning om, at alenmål i middelalderen kan have varieret omkring 55–57 cm, og altså have været betydelig kortere end den alen på godt 63 cm, der i 1682 ophøjedes som rigets officielle alen.

♦

Med genopdagelsen af dette formentlig korrekte alenmål bliver det derfor fristende ikke blot at sætte tal på grundbredderne (jfr. skalaen fig. 5), men også de noget større mål i byen: På fig. 6 er der sat alenmål på nogle af de lange mål, således som de kunne være udtrykt som 6-delelige tal.

Med lidt god vilje vil alle hoveddimensioner kunne udtrykkes med et *overordnet modul på 6 alen* = ca. 329,4 cm, som angivet. Byens udstrækning både øst-vest og syd-nord og målt langs de to vigtigste gadeforløb ville f.eks. ret nøje svare til 180×6 alen. Andre pæne tal ville formentlig også kunne trækkes frem.

Det er dog et åbent spørgsmål, i hvor høj grad de praktiske planlæggere

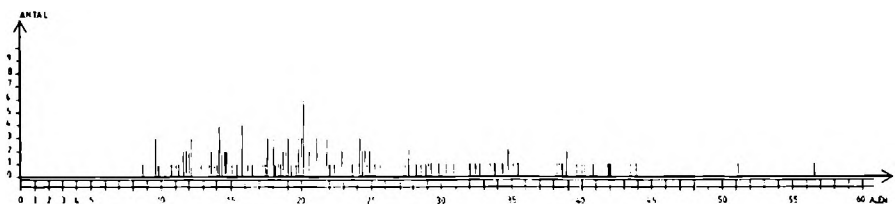

Fig. 5. Oversigt over 145 facadebredder i Køge. Sammenlignet med alenværdier á 54,9 cm.

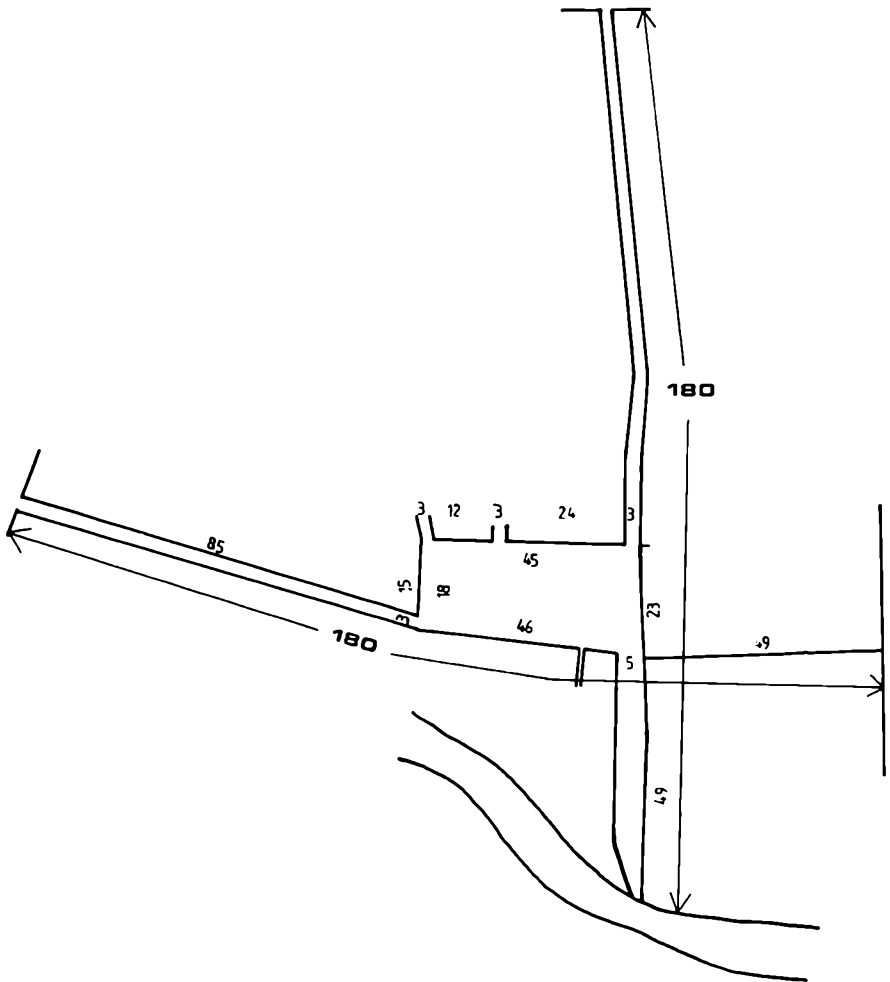

Fig. 6. De store mål i Køge Byplan, tolket ud fra en alen på 54,9 cm og et overordnet længdemål på 6 alen = ca. 329,4 cm.

har været bundet af gennemført præcision, i det store format. Først ved parcellernes overgang til den enkelte ejer, der har skullet svare forskellige afgifter af sin ejendom, har man formentlig været nøjeregnende med jordarealerne og skellenes placering. Men systemet, man anvendte ved købstadens spæde start, gik måske hurtigt i glemmebogen. Forandringer i alenmålenes justering sidenhen kan have været en medvirkende årsag hertil.

Køges grundplan har på grund af sin regelmæssighed længe udfordret til et nærmere studie af målesystematikken, og i det foregående har en neutral statistisk baseret modulsøgemetode, anvendt på et lige så uafhængigt talmateriale fra nyere opmålinger, peget på ca. 54,9 cm som bedste værdi for en mulig alen.

Vished for, at en sådan alen faktisk også har eksisteret, savnes dog stadig, men forhåbentlig vil tilsvarende analyser af andre samtidige anlæg kaste mere lys over sagen. Allerbedst ville det dog være fremover at gøre fund af bevarede målestokke. Og allerhelst i Køges ældste jordlag.

Noter:

- 1) Køges plan er først behandlet af Hugo Mathiessen: Studier over Kjøge Grundplan, Architekten XXIII, 1921, s. 349–359. Med henblik på udgivelsen af en ny Køge-historie har byplanen været indgående diskuteret på en række forfattermøder. De følgende betragtninger står helt for egen regning, men igangsættende inspiration og formulering af problemstillinger skylder jeg følgende medforfattere tak for: H. H. Engqvist, Kai Hørby, Marianne Johansen og Stefan Ott.
- 2) Køges kældre er – også som led i arbejdet med byhistorien – gennemgået med henblik på at påvise bygningsrester fra middelalder og renaissance. Undersøgelserne har været forestået af arkitekterne Jørgen Ganshorn og Niels Erik Jensen, og materialet vil blive behandlet i et særligt kapitel.
- 3) Den reelle viden om måleenhedernes størrelser er særdeles begrænset. Flere forskere har – trods den manglende omtale i de middelalderlige kilder – ment at kunne genfinde klassiske måleenheder som f.eks. romerfoden på 29,5 cm i anlæg og bygningsværker fra vikingetid og middelalder. Se f.eks. Poul Nørlund m.fl.: Trelleborg. Nordiske Fortidsminder IV, 1, 1948, samt Olaf Olsen og Holger Schmidt: Fyrkat, en jysk Vikingeborg. Nordiske Fortidsminder, serie B, bd. III, 1977. Andre hælder til den anskuelse, at man forholdsvis tidligt, måske i 1100-årene, har benyttet samme måleenheder som de nordtyske Østersøbyer, d.v.s. en fod på ca. 28,5–29 cm, eller en tilsvarende alen på ca. 57–58 cm. Se f.eks. E. Gasiorowski: Roskilde Algade i Middelalderen. I 13 bidrag til Roskilde By og egns Historie. Roskilde Museum 1979.
- 4) I analysen indgår principielt samtlige ejendomme i Brogade, Vestergade, Nørregade, Kirkestræde, Nyportstræde og ejendommene rundt om Torvet. Af hensyn til målesikkerheder er hjørnegrunde dog udeladt. Til gengæld er der dog i enkelte tilfælde medtaget flere mål på samme matrikelnumre, hvor sammenlægninger har fundet sted. Analysens angivne grundbredder bygger på en opmåling af byen, gennemført omkring 1950 ved udarbejdelse af et nyt matrikelkort. Facadebredderne har kunnet uddrages direkte af landmålerens originale notater på nær 20 tilfælde, hvor direkte nymåling på facaderne har fundet sted. Landinspektørerne Flemming Højlund og Erling Mouritzen har velvilligt stillet originale målebøger til rådighed for denne analyse. Talmaterialets usikkerheder knytter sig således ikke til de nuværende målforhold, men til den forandring eller flytning af skel, der uvægerligt må være sket gennem 700 år. Trods genfundne middelalderkælder og en bebyggelsesstruktur, der kan følges tilbage til renaissance, må der være sket nogen omflytning.
- 5) Den omtalte modulsøgemetode med datamat er udførlig beskrevet i anden sammenhæng. Se således Helge Nielsen og Kjeld Nielsen: Module Search by Means of a Computer – an Aid for Analysis of Historical Architecture, etc. Studies in Scandinavian Prehistory and early History, Volume I, samt Helge Nielsen: Trelleborgenes geometri og Måleenheder: Eksempler på modulanalyse med Datamat. Ti år med Recau – det regionale Edb-center ved Aarhus Universitet, 1981.
- 6) V. Hermansen: Maale- og Vejereds-kaber i danske Museer. Nordisk Kultur XXX, s. 171.
- 7) Jfr. Mait Molander i: Uppgrävt förflytt för PKbanken i Lund. Archaeologica Lundensia VII, 1976, s. 196.

Bopladserne ved Gl. Lejre

Af Tom Christensen

Det er nu over tredive år siden, antikvar Harald Andersen begyndte at grave Lejre ud af de sagntåger, der indtil da havde omgivet denne berømte lokalitet midt på Sjælland¹⁾. Gennem undersøgelserne af gravpladsen ved den store skibssætning blev det klart, at Lejre i allerhøjeste grad havde eksisteret i vikingetid, og at det historiske Lejre måtte søges i nærheden af det nuværende Gl. Lejre.

Efter Harald Andersens udgravninger gik Lejre-forskningen i hi indtil midten af halvfjerdserne. På dette tidspunkt fik Roskilde Museum lejlighed til at foretage en udgravning i Gl. Lejre by²⁾. Denne udgravning blev fulgt af flere undersøgelser, hvor det kunne slås fast, at der under den nuværende landsby ligger en vikingetidig forgænger, der er delvis samtidig med gravpladsen³⁾.

Samtidig med undersøgelserne i Lejre begyndte der i Roskilde-området som helhed at dukke fund og bopladser op fra vikingetid og jernalder. Det kan derfor være fristende at tage pulsen på den stadige strøm af fund og udgravninger, der i disse år tilgår museet og forsøge at indpasse Lejre i en lokal sammenhæng.

Det område, der refereres til i artiklen, svarer stort set til den nuværende Roskilde kommune samt dele af sognene Allerslev, Kornerup og Gevninge i Lejre kommune. Der er udelukkende gjort brug af arkæologisk kilde-materiale, dvs. alle materielle levn – gravfund, bopladsfund, skatte-/depotfund og enkeltfund – som findes på Roskilde Museum og Nationalmuseet.

Især er gruppen af bopladser i de senere år blevet kraftigt forøget. På grund af et stigende antal anlægsarbejder af forskellig art har museet haft mulighed for at påvise adskillige hidtil ukendte lokaliteter. Endnu har der ikke været lejlighed til at totaludgrave en oldtidsbebyggelse i området. Det er derfor ikke muligt på nuværende grundlag at diskutere bebyggelsernes struktur, selv om der nogle steder synes at være klare indikationer af f.eks. landsby eller enkeltgårdsbebyggelse.

Som kronologisk tidsramme er valgt jernalder og vikingetid, dvs. perioden fra ca. 500 f.Kr. til 1.000 e.Kr., idet det er i løbet af denne periode Lejre gør sig gældende, og dens betydning bør derfor fremgå af fundene.

Den foreliggende artikel må naturligvis have oversigtens karakter, hvor nogle af de træk, der på nuværende tidspunkt kan aflæses i materialet, trækkes frem. Billedet kan, eller rettere vil sikkert ændre sig i de kom-

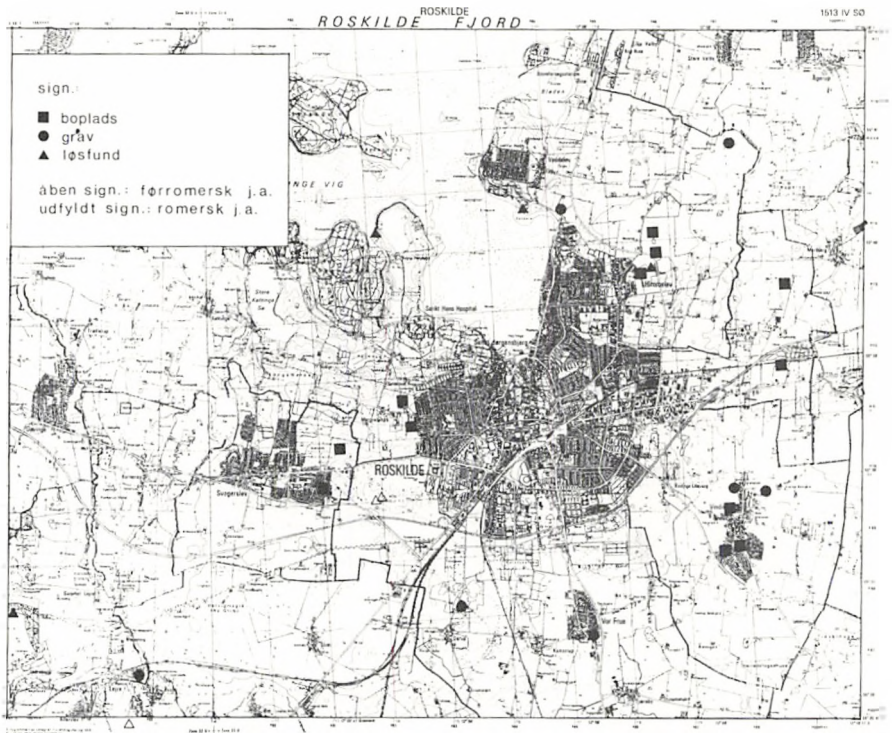

Fig. 1 viser arkæologiske fund, der er sikkert stedfæstede og kan dateres til førromersk og romersk jernalder (500 f.Kr.–400 e.Kr.) med angivelse af periode og om der er tale om boplads-, grav- eller løsfund. Udsnit af Geodætisk Instituts 4 cm kort.

mende år, idet Roskilde Museum allerede nu er igang med en systematisk rekognoscering, indsamling og i det omfang det er muligt også undersøgelse af jernalderen i Roskilde-området.

Ældre jernalder

På baggrund af den fundrigdom, der præger området i yngre bronzealder, forekommer de første århundreder af den efterfølgende periode – den førromerske jernalder (500 f.Kr.–0) – forbausende fundtom (fig. 1).

Fra udgravninger i især Vestjylland kan for første gang med sikkerhed dokumenteres regulære landsbyer bestående af stolpebyggede huse, der har rummet både beboelse og stald. Landsbyerne har i mange tilfælde været omgivet af et fælleshegn ligeledes bygget af træ⁴⁾.

I undersøgelsesområdet kan kun et par bopladser med sikkerhed dateres til dette tidsrum – ellers mangler jordfaste levn.

Fig. 2. Bronzemaske – ca. 4 cm høj. Stykket er sandsynligvis etruskisk og kan dateres til århundrederne f.Kr. Fundet ved Svogerslev. (Foto: Flemming Rasmussen).

De manglende bopladser er dog ikke enestående for Roskilde-egnen. I store dele af det østlige Danmark mangler bebyggelsesspor fra denne periode. Forholdet hænger muligvis sammen med en klimaforværring og en deraf følgende nedgang i befolkningstallet.

At området har været beboet tyder flere løsfund på. Senest er til Roskilde Museum indleveret et af denne periodes meget sjældne importstykker – en maske af bronze, der formodentlig har prydet et stort bronzekar (fig. 2). Stykket⁵⁾ stammer oprindeligt fra Etrurien på den italienske halvø, hvor den er blevet fremstillet i århundrederne før Kr.f. I efteråret 1984 kom stykket igen for dagens lys som et detektorfund fra Svogerslev.

Omkring Kr.f. ændres billedet radikalt (fig. 1) – klimaet bliver mildere og mere tørt, og der sker en bebyggelsesmæssig ekspansion – også til de tunge morænejorder. En kraftig befolkningstilvækst synes at have fundet sted. Næsten overalt, hvor museet har foretaget udgravninger, er der fundet spor efter bebyggelse fra dette tidsrum. Især keramikken med dens karakteristiske fortykkede rande er med til at datere bosættelsen (fig. 3).

I modsætning til den foregående bronzealderbebyggelse, der lægges så højt i terrænet som muligt – ofte på toppe af et højdedrag – træffer man nu landsbyerne på fladt eller jævnt skrånende terræn. Undersøgelser andre steder i landet viser, at de mest eftertragtede steder for bebyggelserne bliver langs åer og vandløb, hvor eng- og mosedrag har givet gode muligheder

Fig. 3. Keramik fra Vindinge. Karform samt den fortykkede rand er karakteristisk for ældre romersk jernalder (0–200 e.Kr.). (Foto: Flemming Rasmussen).

for høslæt. Gunstige forhold for et landbrug, hvor hovedvægten menes lagt på kvæghold⁶).

Kortet viser, hvorledes bopladserne nu begynder at klumpe sig sammen omkring de idag eksisterende landsbyer. Helt tydeligt kan dette forhold registreres ved Vindinge, men også Svogerslev, Himmelev og Veddelev (på baggrund af løs- og gravfund) markerer sig med koncentrationer af fund fra romersk – særlig ældre romersk jernalder (0–200 e.Kr.). Denne iagttagelse afspejler muligvis jernalderens såkaldte »vandrelandsbyer«, som er klart dokumenteret gennem udgravninger i Vestjylland⁷). Oldtidens landsby har nemlig ikke været et stedbundet fænomen, men har efter nogle generationer flyttet over en kortere strækning inden for det samme resourceområde. Først engang i tidlig middelalder – dvs. 11. og 12. årh. – bliver landsbyerne stationære af politiske og driftsøkonomiske årsager⁸). Problemerne omkring landsbyernes alder og det område, inden for hvilket de har bevæget sig, er stadig et omdiskuteret spørgsmål. Men det gælder for de ovennævnte landsbyer, at de hører til det såkaldte ældste lag af stednavne, der menes dannet i jernalderen (navne på -inge, -lev, -løse og -sted)⁹). Om det virkelig forholder sig sådan, kræver en stor udgravningsindsats – foreløbig må vi nøjes med antydningen.

Yngre jernalder

Germansk jernalder (400–800 e.Kr.) er traditionelt meget sparsomt repræsenteret i det danske fundmateriale, og fra omkring 400–500-tallet kan det

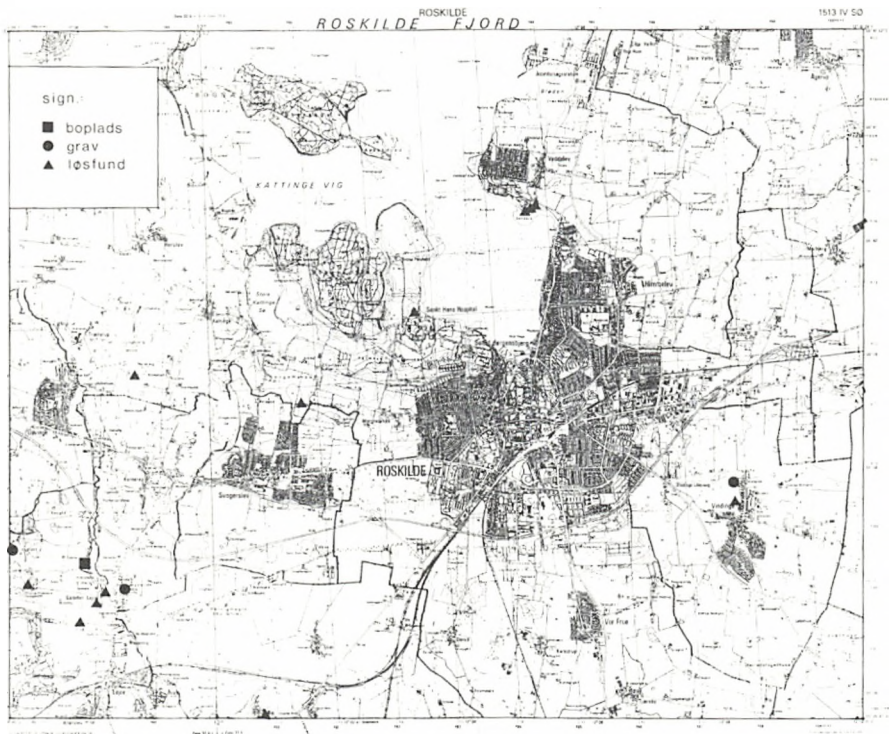

Fig. 4 viser arkæologiske fund, der er sikkert stedfæstede og kan dateres til germansk jernalder (400–800 e.Kr.) med angivelse af om der er tale om boplads-, grav- eller løsfund. Udsnit af Geodætisk Instituts 4 cm kort.

være svært at følge bebyggelsen. Først i de senere år er det lykkedes at totaludgrave landsbyer og gravpladser fra denne periode¹⁰⁾.

I Roskilde-området anes stadig de bebyggelser, der så tydeligt trådte frem i begyndelsen af romersk jernalder (fig. 4). Det må vel blot betragtes som en tilfældighed, at kun løsfund fra denne periode omkring de gamle landsbyer indicerer bopladsernes fortsatte eksistens inden for samme område.

Bemærkelsesværdigt er det imidlertid, at Lejre nu pludselig lyser op på det arkæologiske landkort. Både gravfund, løsfund og nu også bopladsfund er med til at tegne billedet af en ganske betydelig bebyggelse.

I forbindelse med udgravningen af gravpladsen ved skibssætningen i Lejre, blev også den store Grydehøj sammesteds undersøgt¹¹⁾. Indholdet af højen svarede vel ikke helt til udgravernes forventninger – en stor brandgrav med bronze og en del guldtråde, der oprindeligt har været indvævet i

Fig. 5. Smeltingedigel – ca. 5 cm høj. Ældre germansk jernalder. (Foto: Flemming Rasmussen).

stof. En C-14-datering af højen placerer denne til midt i germansk jernalder dvs. ca. 550 e.Kr.¹²⁾. Grydehøj er dog, som også udgraveren gjorde opmærksom på, i form og indhold helt på linje med andre storhøje i Norden fra denne periode bl.a. de kendte høje ved Uppsala i Mellemsverige.

I mange år var Grydehøj det eneste synlige bevis på, at Lejre havde været beboet i germansk jernalder. Dette billede er ændret inden for de sidste år. Områdets dygtige amatørarkæologer opdagede i efteråret 1984 noget mørkt jord på en mark nord for Gl. Lejre. Det stod hurtigt klart, at man havde lokaliseret en grube fra oldtiden¹³⁾. Ved en mindre undersøgelse blev der opsamlet knogler, lerklining, vænevægt og keramik, der på sin form og ornamentik kan dateres til 5.-6. årh. Ved samme lejlighed blev hjemtaget hvad der ved første øjekast kan se ud som en ydmyg genstand af brændt ler (fig. 5). Stykket er imidlertid ganske betydningsfuldt – det drejer sig nemlig om en smeltingedigel formodentlig til bronze, der videre skulle bruges til støbning af smykker. Et sådan fund er vigtigt, fordi det påviser en aktivitet på stedet – i dette tilfælde smykkefremstilling – der ligger ud over, hvad man kan forvente på en almindelig boplads.

Der er mig bekendt ikke publicerede fund af smeltingedigler af denne type fra Danmark, men på den store vigtige handelsplads Helgö i Mäleren i Mellemsverige optræder lignende digler hyppigt sammen med de forme, smykkerne har været støbt i¹⁴⁾.

Det er af stor vigtighed at få undersøgt dette bopladsområde i Gl. Lejre

Fig. 6. Skålformet spånede fundet ved Forsøgscentret i Lejre. Det partielt forgyldte smykke kan ud fra ornamentikken dateres til 700-tallet. (Foto: Flemming Rasmussen).

for at få fastslået karakteren af bosættelsen. Foreløbig tyder meget på, at Lejre er en central plads allerede i begyndelsen af germansk jernalder.

Yngre germansk jernalder (600–800 e.Kr.) er godt repræsenteret ved en række fund af smykker – dels løsfundet som skålfiblen på fig. 6 dels fundet ved museets egne udgravninger som fig. 7¹⁵⁾. Især områderne under og vest for det nuværende Gl. Lejre synes at være interessante. Der kan næppe være tvivl om, at man med de udgravninger, der er foretaget i Gl. Lejre, er på sporet af bebyggelsen fra yngre germansk jernalder.

Fig. 7. Fragmenteret pladefibel – forsølvet. Fundet under museets udgravning ved Mysselhøjgård i Gl. Lejre. 700-tallet. (Foto: Flemming Rasmussen).

Vikingetid

Vikingetiden er velrepræsenteret på Roskilde-egnen (fig. 8). De gamle landsbyer markerer sig stadig i landskabet, og Roskilde er nu med i billedet med spredte fund fra 900-tallet.

Det skal her nævnes, at Vindinge, der jo tidligere har vist sin eksistens i denne periode som en betydelig landsby¹⁶⁾, også har en gravplads fra vikingetiden¹⁷⁾. Et antal grave – alle jordfæstegrave med ubrændt lig – er nu atter kommet for dagens lys. Gravgaverne hører til periodens almindelige: jernknive, hvæssesten samt nøgle. I snart hundrede år har gravene ført en tavs tilværelse i Nationalmuseets magasiner – så lang tid er det siden Nationalmuseets navnkundige direktør Sophus Müller tog til Vindinge for at hjemtage fundet, der på fineste måde er med til at underbygge Vindinges placering i vikingetid.

I Lejre har vikingetiden længe været veldokumenteret gennem Harald

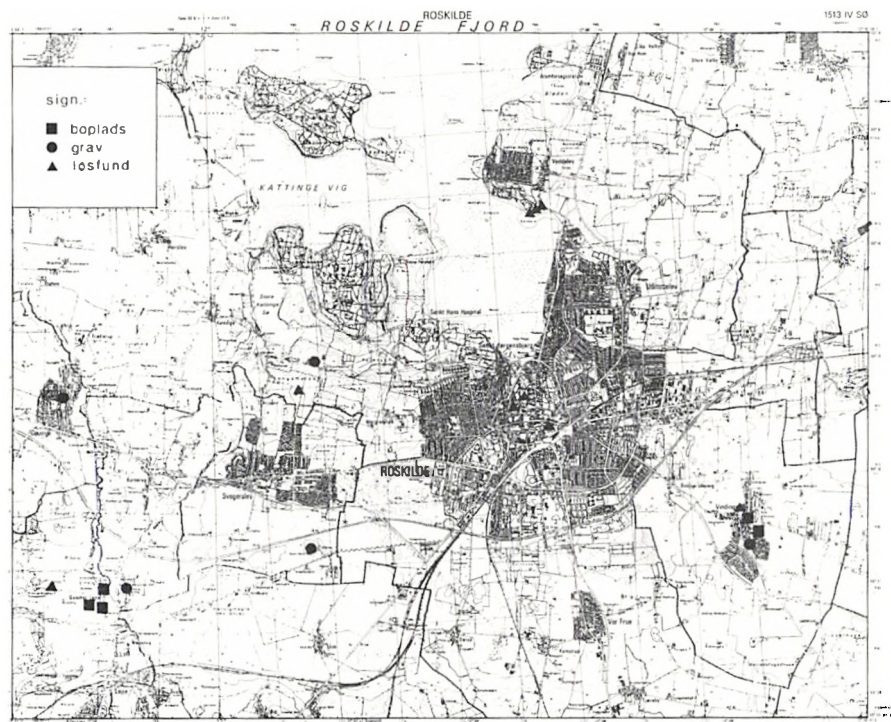

Fig. 8 viser arkæologiske fund, der er sikkert stedfæstede og kan dateres til vikingetid (800–1000) med angivelse af om der er tale om boplads-, grav- eller løsfund. Udsnit af Geodætisk Instituts 4 cm kort.

Fig. 9. To store fragmenter af et klæberstenskar fundet vest for Gl. Lejre. Vikingetid. (Foto: Flemming Rasmussen).

Andersens udgravninger. Roskilde Museum har som nævnt ved et par lejligheder foretaget undersøgelser i Gl. Lejre by og har gjort forbavsende fine fund fra vikingetiden. Her kunne bl.a. påvises en grubehusbebyggelse, hvor flere former for håndværk var repræsenteret og fund af importgenstande vidner om bebyggelsens betydning¹⁸).

Det har ikke undgået udgravernes opmærksomhed, at der sine steder var et op til 75 cm tykt kulturlag bevaret, der helt eller delvist kunne dateres til vikingetid. Det sorte kulturlag fortsætter i landsbyens udkant, og ved en af museets systematiske rekognosceringer i området mødte der en ellers trænet feltarkæolog på plateauet vest for Gl. Lejre et sjældent syn: På et ca. 100×100 m stort område var jorden kulsort – knogler og brændte sten lå spredt på hele markfladen. Det første arkæologen kunne samle op var to store stykker klæberstensskår importeret fra Norge (fig. 9) – herefter fulgte keramik af hjemlig fabrikat og mere klæbersten.

Dette turde være tilstrækkeligt – der gemmer sig under og vest for det nuværende Gl. Lejre en vikingetidsbebyggelse, der er langt større end den nuværende landsby og som ved sine massive kulturlag og fine fund hæver sig op over tidens almindelige bopladser. Alt tyder på, at den centrale plads, der kan anes i germansk jernalder, lever videre i bedste velgående og måske i udvidet form i vikingetid.

Faktisk blev de sorte lag omkring Gl. Lejre observeret for mere end

hundrede år siden. I »Undersøgelser i geologisk-antiqvarisk Retning« fra 1848 står: »Jeg maa dog herved bemærke, at vi havde iagttaget en Mark i Nærheden af denne Bye (Gl. Lejre), hvis sorte Farve ikke alene hidrører fra indblandet Humus, men, som man allerede ved en overfladig Betragtning finder, tillige hidrører fra en Mængde Stykker Trækul i Jorden.« »De hidrøre altsaa sandsynligviis fra Ildsvaade af Bygninger, og da Trækul høre til de meest uforstyrrelige Stoffer, der i Aartusinder, uforandrede kunne ligge i Jorden, er der fra den Side intet til Hinder for at antage at de kunne hidrøre fra Forstyrrelsen af det gamle Leires Træbygninger«¹⁹⁾.

Citatet stammer fra en rapport udarbejdet af en kommission nedsat i midten af forrige århundrede, der bl.a. havde til formål at undersøge forholdene omkring østersbankernes opståen. En problematik, der hører ældre stenalder til, men en af oplysningerne må vi tro drejer sig om Lejres vikingetid.

Det ser foreløbig ud til, at Lejres blomstringstid ophører i sen vikingetid, både fund og naturvidenskabelige dateringer peger på et tidspunkt lige efter år 1000²⁰⁾. Derefter synker byen hen og bliver til hvad Sven Aggesen i 1000-tallet beskriver som »... næsten hørende til de allerringeste landsbyer knap nok beboet.«²¹⁾ Og det er jo – uden at forklejne den smukke landsby – et ubestrideligt faktum.

Ud fra det arkæologiske fundstof ser det ud til, at Lejre opstår ganske pludseligt i begyndelsen af germansk jernalder, og i sen vikingetid forsvinder den lige så brat, som den kom. Et ganske interessant træk hvis man sammenligner med områdets øvrige landsbyer, der jo for manges vedkommende har haft en kontinuerlig bebyggelse inden for samme ressourceområde gennem en stor del af jernalderen. Med disse landsbyer sker der i sammenligning med Lejre ingen forsvindingsnumre. De fleste bliver til kirkebyer, og adskillige har givet gode fund fra tidlig middelalder (11. og 12. årh.).

At Lejre tilsyneladende pludselig opstår i yngre jernalder for at forsvinde i sen vikingetid kan sikkert forklares ud fra den funktion Lejre har haft. Lokaliteten kan være groet ud af en af områdets landsbyer fra ældre jernalder, men foreløbig tyder fundene på, at Lejre fra starten har haft andre funktioner end de rent landbrugsmæssige.

Fra skriftlige kilder ved vi, at Lejre var et religiøst center og antagelig sæde for en fyrsteslægt²²⁾. De arkæologiske fund peger på handel og håndværk som vigtigste funktioner. Geografisk ligger Lejre godt for både fjern- og lokal handel i bunden af Roskilde Fjord nogle kilometer inde i landet med nem adgang til søvejene. Hertil kommer, at Gl. Lejre-området er det bedste sted for passage af de lokale åsystemer.

En sådan handelsplads har givetvis været i hænderne på en stormandslægt, der kunne beskytte stedet militært, og som kunne garantere, at de handelsmæssige transaktioner foregik efter reglerne.

I denne forbindelse kan det nævnes, at Lejre arkæologisk set ikke er noget enestående fænomen. Rundt om i landet dukker tilsvarende handelspladser op i løbet af yngre jernalder – sikkert som følge af en centralisering af magten hos en række stormænd²³⁾.

Årsagen til Lejres nedgang er velkendt – Roskilde blev nu den vigtigste by ikke blot lokalt, men i hele landet. Dermed var Lejres vigtigste eksistensgrundlag fjernet, og den forsvandt næsten fra landkortet.

Harald Andersen begyndte at arbejde arkæologisk med Lejre og kunne gennem undersøgelsen af gravpladsen bevise Lejres eksistens i yngre jernalder og vikingetid. Gennem udgravning, løsfund og rekognoscering er den bebyggelse fundet, som dengang blev efterlyst. Vi har gode oplysninger om dens karakter, men meget er stadig formodninger og hypoteser, som det også er fremgået af ovenstående. Det er en unødvendig tilstand for en af landets vigtigste lokaliteter.

Noter:

- 1) Harald Andersen: Hovedstaden i riget. Nationalmuseets arbejdsmark 1960.
- 2) Steen W. Andersen: Vikingerne i Lejre. Historisk årbog for Roskilde amt 1977 s. 23. Fundet er under publikation.
- 3) Søren A. Sørensen: Nye arkæologiske udgravninger i Gl. Lejre (1981). ROMU II. Årsskrift for Roskilde Museum 1981 s. 29 ff. samt R.O.M. j.nr. 614/84 prøvegravning af Roskilde Museum 1984.
- 4) C. J. Becker: Das zweite früheisenzeitliche Dorf bei Gräntoft, Westjütland. 2. Vorbericht. Die Ausgrabungen 1964-66. Acta Archaeologica 39, 1968, s. 235-255.
Steen Hvass: Jernalderlandsbyen i Hodde. Mark og montre 1975, s. 28 ff.
- 5) R.O.M. j.nr. 513/82. Stykket er indleveret til Nationalmuseet 1. afdeling som danefæ.
- 6) Jørgen Jensen: Oldtidens samfund. Tiden indtil år 800. Dansk socialhistorie 1, s. 184 ff.
- 7) se under note 4).
- 8) Erlend Porsmose Christensen: Bebyggelse, kulturlandskab og driftsmåder på overgangen mellem yngre jernalder og ældre middelalder. Fra jernalder til middelalder. Beretning fra et symposium 17.-19. maj 1979 afholdt af Odense Universitet.
- 9) Aksel E. Christensen: Danmarks vikingetid. 1969, s. 44 ff.
- 10) Steen Hvass: Årtusinders landsby. Skalk 1984/3.
Jens N. Nielsen: Iron Age Settlement and Cemetery at Sejlflod in Himmerland, North Jutland, Excavation 1973-1980. Journal of Danish Archaeology. Vol 1. 1982, s. 105 ff.
- 11) note 1.
- 12) Steen Andersen: Vikingerne i Lejre. Historisk årbog for Roskilde amt 1977 s. 22.
- 13) R.O.M. j.nr. 615/84.
- 14) Wilhelm Holmqvist: Helgö, 1969 s. 123.

- 15) Tom Christensen og Mette Høj: Danefæ - fra Roskilde Museums arbejdsmark 1981-84. ROMU Årsskrift for Roskilde Museum 1983 s. 17 ff.
- 16) Tom Christensen: Vindinge - en oversigt over de nyeste udgravninger. ROMU Årsskrift for Roskilde Museum 1982 s. 11 ff.
- 17) Nationalmuseet 1. afdeling C 5046-5049. For henvisningen takkes kandidatstipendiat mag.art. Leif C. Nielsen.
- 18) note 3 s. 36 og fig. 6 s. 37.
- 19) Undersøgelser i geologisk-antiqvarisk Retning, 1848 s. 64 f.
- 20) note 3 s. 46.
- 21) note 1 s. 13 f.
- 22) note 1 s. 13 f.
- 23) Mogens Bencard et alii: Wikingerzeitliches Handwerk in Ribe. Acta Archaeologica 49, 1978 s. 113 ff.

Importeret lertøj fra Roskildes middelalder

Af Michael Andersen

Indledning

Den dominerende fundgruppe ved middelalderarkæologiske udgravninger er keramikken. Potter og kander af ler må have været i brug i enhver husholdning. Men det hører med til lertøjets egenskaber, at det er skrøbeligt. Levetiden bliver således relativt begrænset. Herefter må karret kasseres i form af skår.

Derfor finder man store mængder lerkarskår ved enhver udgravning. Hele eller blot tilnærmelsesvis hele kar hører derimod til undtagelserne.

Middelalderens danske pottemagere var glimrende håndværkere. De mestrede deres håndværk og modsat deres forgængere i vikingetiden formåede de at producere varer, som i rigt mål har kunnet tilfredsstille markedet for køkken- og bordtøj. Vikingetidens lertøj var af en grov og primitiv karakter, men middelalderhåndværkerne lærte hurtigt af udenlandske forbilleder, og deres varer blev af fortrinlig kvalitet.

Noget egentligt behov for import af lertøj kan man derfor næppe tale om i Danmarks middelalder. Alligevel støder man af og til på skår af udenlandsk lertøj ved arkæologiske udgravninger. Årsagerne til, at det er blevet bragt til landet, kan være flere. Det skal vi komme ind på senere. I første omgang skal vi se på, hvad der er kommet hertil.

Velsagtens i alle vore middelalderlige købstæder er der blevet gjort fund af importkeramik. Som oftest har det dog kun været i ringe mængde. Kun Ribe indtager en særstilling. Med sin unikke placering vendt mod de vesteuropæiske handelsruter plejede den i særlig grad forbindelser til England, Nederlandene, Tyskland og Frankrig og modtog herfra mængder af varer – heriblandt lertøj.

Også fra undersøgelser i middelalderens Roskilde kender vi til importeret lertøj. Dog er det rimeligt allerede nu at slå fast, at der er tale om en forsvindende lille procentdel.

I det følgende skal der ved hjælp af eksempler fra Roskilde Museums samlinger forsøges givet en oversigt over de forskellige former for importeret lertøj fra byen – herunder deres herkomst og datering. Endelig skal det importerede lertøjs kulturhistoriske betydning berøres.

Stentøj kendes også fra middelaldergravningerne, men det vil føre for vidt at behandle det i denne omgang.

1. Østersøkeramik

Den slaviske eller slaviskinspirerede Østersøkeramik indtager en altoverskyggende position i det keramiske materiale fra de danske øer i perioden fra ca. 1000 til 1200.

Der er som oftest tale om potter. Hertil kommer i sjældnere tilfælde forrådskar, låg, skåle og lamper. Karrene er altid gråbrændte. De har plan bund, dobbeltkoniske sider og ornamentik i form af indridsede omløbende spiraler, bølgelinjer, skråhak etc. Randen er ofte indadbøjet, men kan også bøje udad.

Østersøkeramikken vandt indpas her i landet allerede i vikingetiden, hvor produktionen af de dårligt forarbejdede hjemlige potter gav plads for fremkomsten af velbrændt keramik fra de vendiske områder syd for Østersøen¹⁾.

Der er næppe tvivl om, at størsteparten af vort materiale af Østersøkeramik er af dansk oprindelse. Alene det kolossale antal potter peger i den retning. For Roskildes vedkommende er der jo på det nærmeste tale om den ældre middelalders samlede behov for keramik. Hertil kommer den iøjnefaldende ensartethed som et fingerpeg.

Også i Roskilde har man uden tvivl fremstillet Østersøkeramik. Det er de såkaldte senslaviske typer, man har eftergjort i så rigt mål herhjemme (typerne Vipperow, Teterow og Bobzin)²⁾. En sjælden gang optræder imidlertid også andre typer, og her kan det være rimeligt at tale om importvarer.

Et skår af den såkaldte Weisdiner type dukkede op ved en udgravning i Allehelgensgade i sommeren 1984 (fig. 1). Denne keramikform har navn efter dens vigtigste findested nær byen Weisdin i det nuværende DDR³⁾.

Skåret er et unikum i Roskilde, og ligeledes på landsplan er det vanskeligt at pege på paralleller. Her skal dog indskydes, at det ikke er muligt at danne sig et overblik over det store danske materiale af Østersøkeramik.

Weisdiner karrene er store forrådskar. De er karakteriserede ved omløbende vulster på bugens udvendige side. Måske er det en praktisk foranstaltning for at give et bedre greb om de store kar. Hveranden vulst er på vort skår dekoreret med skråhak. Typen havde sin største udbredelse i perioden ca. 1000 til 1200, men fundomstændighederne kan i det konkrete tilfælde indskrænke dateringen til i 1100-tallets 2. halvdel.

Også de såkaldte Garz skåle skiller sig ud fra den almindelige Østersøkeramik såvel i kraft af form som sjældenhed. De har navn efter borgen

Fig. 1. Østersøkeramik. Sideskår af Weisdiner type samt bund- og randskår af Garz skåle. Foto: Flemming Rasmussen.

Garz på Rügen, som iøvrigt blev indtaget af Valdemar den Store og biskop Absalon. Fra Roskilde kendes to skår fundet på Domkirkepladsen 1983⁴⁾ (fig. 1.).

Skåle af denne type er iøvrigt meget sjældne her i landet. Et eksemplar er fundet i forbindelse med en skat, som blev nedlagt i jorden omkring 1110–1120 ved Store Frigaard på Bornholm⁵⁾. Skålene er karakteriseret ved en konisk karform. Dekorationen findes indvendigt og består af om-løbende indridsede linjer. De dateres til 1100-tallet, men fundomstændighederne kan i vort tilfælde indskrænke dateringen til 1100-tallets 2. halvdel.

Der kan næppe være tvivl om, at der blandt Roskilde Museums tusinder af skår af Østersøkeramik gemmer sig andre importerede stykker. Det er blot endnu forbundet med så store vanskeligheder præcist at udskille disse, at vi foreløbig må nøjes med ovenstående eksempler. Det er imidlertid forfatterens overbevisning, at importen udgør promiller af det samlede materiale.

2. Pingsdorf

Fra en række lokaliteter i Rhinegnene stammer Pingsdorf keramikken. Den har navn efter et af produktionsstederne, byen Pingsdorf nær Köln. Der er tale om potter, kander og dunke af uglaseret lertøj med en karaktere-

Fig. 2. Sideskår af Pingsdorf keramik. På de to nederste ses bemaling. Foto: Flemming Rasmussen.

ristisk gul skærv. Typisk er den påmalede stregdekoration i rødbrun eller brunviolet farve.

Produktionen varede ved gennem adskillige århundreder fra 900-tallet til ind i 1200-tallet. Karrene har fundet vej til en række danske byer – f.eks. Ålborg, Viborg, Ribe og Odense⁶⁾. Kun fra Ribe kendes de dog i større tal⁷⁾.

Indtil videre kendes fra Roskilde kun fem skår, som alle er fundet i Allehelgensgade (fig. 2). Efter fundomstændighederne kan de dateres til 1100-tallets 2. halvdel, hvilket stemmer godt overens med deres hårde brænding, som er et karakteristisk træk ved den senere Pingsdorf keramik.

3. »Blau-grau«

Under den udanske betegnelse »blau-grau« gemmer sig en gruppe lertøj, som svarer til Pingsdorf keramikken, hvad den hårde brænding angår. Oprindelsen skal da også søges i de samme områder i Rhinlandet – formentlig endda i de samme ovne⁸⁾.

Fig. 3. »Grau-blau« keramik. Fragment af kuglepotte samt sideskår fra et andet kar. Foto: Flemming Rasmussen.

»Blau-grau« hentyder til den metallisk skinnende overflade, som faktisk ofte er blågrå i farven. Karrene er reduktionsbrændte. Det vil sige, at brændingen er foretaget uden ilttilgang. Herved antager skærven en sort eller grå farve. Dateringen følger Pingsdorf keramikens. Formerne omfatter kuglepotter, bægre og kander.

Også »blau-grau« træffes spredt i landet. Større mængder kendes kun fra Ribe.

Fra Roskilde kendes foreløbig to eksempler. Det drejer sig om et større fragment af en kuglepotte opsamlet i 1970 af Roskilde Arkæologiklub i forbindelse med opførelsen af tilbygningen til Roskilde Bank, Algade 14, samt et sideskår fundet på Stændertorvet ved Roskilde Sparekasse (fig. 3).

4. Siegburg (?)

Af ligeledes tysk oprindelse må et låg og et sideskår med rullestempelornamentik være (fig. 4). Begge dele er fremstillet af uglaseret rødbrændt lertøj,

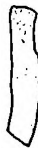
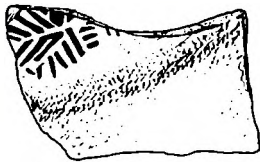

Fig. 4. A-B Siegburg (?). Låg og sideskår med rullestempelornamentik. Foto: Flemming Rasmussen/tegning: Stig Skjoldby Petersen.

som er magret med et næsten hvidt magringsmateriale. Godset er relativt hårdt brændt.

Både låget og rullestempelmønstret har nøje paralleller fra bl.a. Siegburg nær Köln⁹⁾. Siegburg foreslås da også som fremstillingssted, selvom andre lokaliteter kan komme på tale¹⁰⁾. Området er ellers mest kendt for dets stentøjsproduktion fra ca. 1200 og frem. Denne berømte produktionsforløber i form af lertøj er imidlertid også velkendt.

Skårene fra Roskilde kan efter fundomstændighederne henføres til 1100-tallets 2. halvdel.

Fig. 5. Flamsk lertøj. Rekonstrueret kande med grøn glasur. Foto: Flemming Rasmussen.

Fig. 6. Flamsk lertøj. Skår af kande med udpressede hindbærknopper og grøn glasur. Foto: Flemming Rasmussen.

5. Flamsk lertøj

Et af de fornemste stykker i Roskilde Museums samling af middelalderkander stammer fra det sydlige Holland. Den er fremstillet af rødbrændt lertøj med hvid begitning udvendigt. Vandrette borter udført med rullestempel dækker hals og bug, og det hele dækkes af en grøn glasur. Kanden blev fundet i 1932 syd for Domkirken (fig. 5).

Det nøjagtige fremstillingssted kendes ikke. Ganske vist hører kanden til en gruppe, som benævnes »Aardenburg keramik«, men det er tvivlsomt, om produktionen har fundet sted i netop denne by. Dateringen henføres til perioden ca. 1250–1350¹¹⁾.

Skår af lignende kander er fremkommet ved flere lejligheder rundt om i byen. Her kan nævnes Allehelgensgade, Skt. Olsgade og Algade. Indtil videre udgør det flamske lertøj det største islæt af importeret lertøj i byen.

Udover kombinationen af rullestemplet ornamentik, hvid begitning og grøn glasur findes der endnu et særtræk ved den flamske keramik, nemlig de udpressede ornamentter i form af hindbærknopper og muslingskaller.

På vort hjemlige lertøj ses ofte hindbærknopper, men altid pålagte. Det vil sige, at man i Danmark har fæstnet knoppen til karrets yderside. I Flandern derimod brugte man udpressede knopper. Med en finger trykkede man indefra en knop ud, som blev formet i en matrice.

Skår af en sådan flamsk kande med udpressede hindbærknopper, hvid begitning og grøn glasur kendes netop også fra Roskilde, hvor de blev fundet på Stændertorvet ved Roskilde Sparekasse (fig. 6).

Kanden har en nøje parallel i Ribe¹²⁾, og et enkelt skår kendes også fra Køge¹³⁾.

6. Midthollandsk lertøj

Lighederne mellem hollandsk og dansk lertøj er generelt store. Det skyldes, at de danske former og teknikker er inspireret fra hollandsk side. Det bevirker naturligvis, at det er forbundet med vanskeligheder at udskille de hollandske importstykker.

En hjælp er det unægtelig, når man har med hele kar at gøre i modsætning til de blotte skår.

Som følge af heldige omstændigheder er en hollandsk potte af rødbrændt gods med klar glasur blevet bevaret stort set intakt. Det kan vi takke dens ophold i en brønd ved Dronning Margrethesvej for (fig. 7).

Denne form for kuglepotter med en lille krave og tre »løvefødder« kendes fra et pottemagerværksted i Utrecht, hvor de blev fremstillet i 1400-tallet, og det er således en mulighed, at vor potte kommer netop her fra¹⁴⁾.

Fig. 7. Midthollandsk lertøj. Omtrent intakt potte måske fra Utrecht. Foto: Flemming Rasmussen.

Fig. 8. Rouen lertøj dekoreret med hindbærknop, rullestempel og rød lervælling. Foto: Flemming Rasmussen.

7. Rouen lertøj

Som det har fremgået, er det karakteristisk for de glaserede nederlandske kander, at de er fremstillet af rødler, hvorpå et tyndt lag hvidt pibeler kunne påføres som dekoration. Noget lignende gælder for vore hjemlige kander. Også de fremstilledes af rødler, hvorpå ornamenter af importeret pibeler evt. kunne anbringes.

Ser man på det franske lertøj, er situationen den omvendte. Det gennemgående materiale er hvidt pibeler, og dekorationen kan i visse tilfælde være udformet i rødler.

Det gælder netop for lertøjet fra Rouen i Normandiet. I 1200- og 1300-tallet fremstilledes her en type kander, som er let genkendelige på grund af deres pålagte lister med ornamentik udført ved hjælp af rullestempler. Hertil kommer den spredte brug af en rødlersvælling til dekoration. Glasuren er klar, dvs. den fremtræder gul på det hvide ler. Typen kendes fra en række danske middelalderbyer¹⁵⁾.

Indtil 1984 kendtes kun et enkelt skår af denne type fra Roskilde. Det

Fig. 9. Vestfransk lertøj. Skår af kander med plan bund og rørtud. Foto: Flemming Rasmussen.

stammer fra Provstevænget. Siden er der fundet seks stykker til i Allehelgensgade, heraf et med en prægtig hindbærknop (fig. 8).

8. Vestfransk lertøj

Ligeledes fremstillet af det hvide pibeler er en gruppe kander, som formentlig stammer fra det vestlige Frankrig. Uvendigt er de dækket af en tyk spættet grøn glaser. Fremstillingsstederne må søges langs den franske Atlanterhavskyst – måske omkring Bordeaux¹⁶⁾.

Et enkelt skår blev i 1950 fundes ved kloakgravning i Algade. Hertil kommer nu 12 skår, som fremkom ved undersøgelsen i Allehelgensgade 1984 (fig. 9). Disse skår giver gode informationer om kandernes udformning.

Et velbevaret fragment af rand og tud viser en meget snæver hals med en rørtud udgående fra skulderen. Tud og rand er forbundet med en bro. Fragmentet af en båndhank har fingerindtryk langs oversidens kanter. Et bundskår er ganske plant og er iøvrigt glaseret også på undersiden.

Skårene fra Allehelgensgade må efter fundomstændighederne dateres til 1100-tallets 2. halvdel. De tilhører således en periode, hvor glaseret lertøj af hjemlig oprindelse var ukendt.

Fig. 10. Engelsk lertøj. Skulpturelt udformet ridderhovede med tøndehjelm. Dekoration på kande fra Midtengland. Foto: Flemming Rasmussen.

9. Engelsk lertøj

Det engelske lertøj er på mange områder det danske lig. Det er derfor ofte vanskeligt at udskille i fundene. Et enkelt fragment fra Roskilde kan dog henføres til England på grund af dets sjældne udformning.

Det drejer sig om hovedet af en ridder, klædt i tøndehjelm, som i 1984 blev fundet i Allehelgensgade (fig. 10). Hovedet, som mangler kæbepartiet, er skulpturelt formet i rødbrændt lertøj med klar glasur. Spor efter pibblersdekoration anes lige akkurat.

Netop i England var i 1200- og 1300-tallet kander med riddere populære. Figurerne kunne enten fremtræde i relief eller som helt frie skulpturer kun tilhæftede kandesiden i enkelte punkter som f.eks. arme og ben.

Ridderne kunne ofte fremstilles i færd med at udkæmpe drabelige slag, og de ses da derfor også i fuld udrustning.

De midtengelske byer Nottingham og Scarborough var centre for fremstillingen af disse kander, så det er rimelige at søge oprindelsen for vor ridder i disse områder¹⁷⁾.

Konklusion

Med baggrund i ovenstående oversigt kan man nu overveje, hvilken funktion og betydning det importerede lertøj havde i middelalderens samfund.

Der gives flere forklaringer. Der kan være tale om beholdere for vin, honning eller andre former for flydende næringsmidler. Lertøjet kan være importeret, fordi det havde en egen handelsværdi som luksusvare. Eller der kan blot være tale om kar, som udlændinge bragte med sig blandt deres ejendele, eller som danskere hjembragte som souvenirs.

Mængden af det importerede lertøj er ganske lille. Det gælder Roskilde

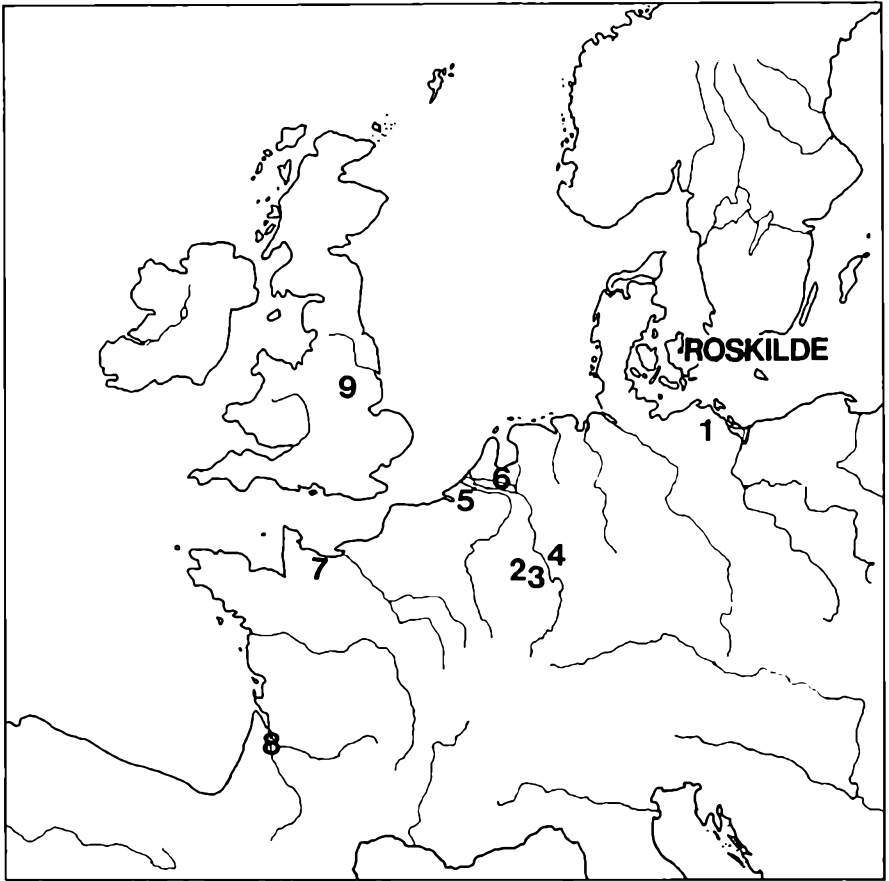

Fig. 11. Produktionssteder for lertøj importeret til Roskilde. Tallene på kortet refererer til overskrifterne i teksten. Tegning: Stig Skjoldby Petersen.

og formentlig også de fleste andre middelalderkøbstæder. Blot Ribe med dens specielle beliggenhed og handelsmæssige position synes at udgøre en undtagelse.

Fra Roskilde har vi indtil for ganske nylig kun kendt til ganske lidt importeret lertøj. Størsteparten af museets samling af keramik fra middelalderen stammer fra opsamlinger i forbindelse med anlægsarbejder, og disse opsamlinger har stort set udelukkende indeholdt hjemligt lertøj.

Man vil måske have bemærket, at en stor del af det omtalte importmateriale stammer fra en arkæologisk udgravning i Allehelgensgade sommeren 1984. Det er en af de få større undersøgelser af middelalderlige by-

	Samlet antal lertøjsskår	Antal skår af import. lertøj	Procentdel import
Vikingetidslertøj (ca. 900–1050)	6	–	–
Uglas. middelalderlertøj (ca. 1050–1550) . .	2110	21	1,0%
Glas. middelalderlertøj (ca. 1050–1550) . .	311	30	9,7%
Ialt	2427	51	2,1%

Fig. 12. Opgørelse over antallet af lertøjsskår fra udgravning Allehelgensgade 24, sommeren 1984.

lag i byen, som hidtil er blevet foretaget. Den giver et fingerpeg om, at lertøj har fundet vej til Roskilde fra en række produktionssteder i landene syd og vest for os.

Importvarerne er således et karakteristisk indslag i fundmaterialet. Blot skal man gøre sig klart, at det talmæssigt er forsvindende lille. I dette tilfælde udgjorde det 2,1% (fig. 12).

Vender vi tilbage til spørgsmålet om det importerede lertøjs funktion, så kan man først og fremmest slå fast, at det praktisk taget ingen betydning har haft for middelalderborgerens dagligdag. Den lille mængde udelukker noget sådant. Stort set alt køkken- og bordtøj har været en lokal frembringelse.

Det udelukker naturligvis ikke, at man i velstillede kredse kunne ønske at betale ekstra for at få en fremmed vare med luksuspræg. Og der er netop ingen tvivl om, at de importerede varer havde fortrin frem for de danske, når det angik materiale og udformning.

Østersøkeramikken var med sin gode brænding den grove og blødt brændte danske vikingetidskeramik overlegen. De glaserede franske kander må have vakt opsigt ved ethvert bord i 1100-tallet, før danske pottemagere havde lært at udføre glasurer. Ydermere har det hvide pibeler virket som en sjælden luksus i forhold til det hjemlige rødler.

Efter glasurteknikkens indførelse her i landet i 1200-tallets 1. halvdel kunne en engelsk kande med riddere i skulptur nok alligevel vække beundring.

Der har således været grundlag for en lille import af lertøj med salg for øje. At andre lerkar har fungeret som beholdere for næringsmidler er også en nærliggende tanke, som blot ikke lader sig påvise ad arkæologisk vej. Her skal dog peges på, at en række af importstykkerne stammer fra vinproducerende egne.

Endelig er der spørgsmålet om den mere tilfældige spredning i udlændinges eller hjemvendende danskeres besiddelse. Også den mulighed er naturligvis vanskelig at påvise, men det skal da påpeges, at den flotte flamske

kande (fig. 5), som er Roskilde Museums pryde, i virkeligheden er en sekundavare. På dens rand og bug ses nemlig rester af andre lervarer, som under brændingen har brændt sig fast.

Den store spredning i de importerede former tyder ikke i retning af en organiseret import. Ligeledes er materialet for spinkelt i statistisk henseende til, at det kan påvise handelsruter. Det vidner dog om de danske kontakter til udlandet.

Importkeramikken har i det hele taget haft sin betydning på et andet plan end det handelsmæssige. Det er nemlig tydeligt, at vort hjemlige lertøj gang på gang har søgt sine forbilleder i det udenlandske.

Østersøkeramikken blev kopieret. Glasurteknikken blev indført. De nederlandske fingerindtryk, rullestempler og hindbærknopper genfinder vi på vore lokale kander. Rouen keramikken med de tofarvede dekorationer i hvidt og rødt blev kopieret – blot med »omvendt fortegn«, idet de danske kander kan have hvid dekoration af importeret pibeler. Mands-hoveder i relief som dekoration på hjemlige kander – flere eksempler kendes fra Roskilde – har deres forbilleder i engelsk lertøj¹⁸⁾.

Tidsmæssigt befinder tyngdepunktet for importen af lertøj til Roskilde sig i den 1. halvdel af middelalderen. Potten fra Holland (fig. 7) udgør en undtagelse.

Årsagen hertil er måske at finde i det faktum, at tiden fra ca. 1250 netop er den hjemlige glaserede kandes storhedstid. Det danske lertøj havde nået et både teknisk og æstetisk højt stade, som gjorde import mindre relevant.

Hertil kommer, at det også er tiden, hvor importen af stentøj fra rhin-egnene tog form. Denne masseeksporterede vare blev eksporteret i anseelige mængder – også til Danmark. Og der er ingen tvivl om, at den overtog en del af markedet for bordtøj. Stentøjet er imidlertid en anden historie, som kan behandles ved en anden lejlighed.

Noter:

- 1) Michael Andersen: Westslawischer Import in Dänemark etwa 950 bis 1200 – Eine Übersicht. Zeitschrift für Archäologie 18, p. 145 ff. Berlin 1984.
- 2) Niels-Knud Liebgott: Keramik fra Vikingetid og Middelalder, p. 10 ff. København 1978.
- 3) Ewald Schuldt: Slawische Töpferei in Mecklenburg. Schwerin 1964.
- 4) Michael Andersen og Anette Kruse: Arkæologiske undersøgelser på Domkirkepladsen i Roskilde 1983. Romu 1983, p. 31. Roskilde 1984.
- 5) Niels-Knud Liebgott: Danske fund af møntdateret keramik ca. 950–1450, p. 38. København 1978.
- 6) Mogens Bencard: Medieval Pottery Imported Into Denmark. Chateau Gaillard V, p. 15. Caen 1972.
- 7) Per Kristian Madsen: Keramik fra en gravning i Ribes Vestby. Hikuin 8, p. 83. Højbjerg 1982.
- 8) Mogens Bencard: Medieval Pottery Imported Into Denmark. Chateau Gaillard V, p. 15. Caen 1972.

- 9) Bernhard Beckmann: Der Scherbenhügel in der Siegburger Aulgasse. Band 1, p. 15 ff, p. 305 ff, Tafel 58, Tafel 84–86. Bonn 1975.
- 10) Se f.eks.: Uwe Lobbedey: Untersuchungen Mittelalterlicher Keramik, p. 193 f, Tafel 53. Berlin 1968.
- 11) Petter B. Molaug: Leirkarmaterialet fra »Mindets Tomt«. De Arkeologiske Utgravninger i Gamlebyen Oslo, bind 1 (Helge I. Høeg m.fl. ed.), p. 95. Oslo 1977.
- 12) Mogens Bencard og Else Roesdahl: Dansk Middelalderlertøj 1050–1550, katalog nr. 312. Århus 1972.
- 13) Hanne Dahlerup Koch: En oversigt over middelalderlige genstande fundet i Vestergade Køge. Køge Museum 1978–82, p. 33 f. Køge 1982.
- 14) Niels-Knud Liebgott: Nogle synspunkter på Roskildes middelalderlige Lertøj. 13 bidrag til Roskilde by og egn's Historie (Frank A. Birkebæk ed.), p. 123. Roskilde 1979.
- 15) Mogens Bencard: Medieval Pottery Imported Into Denmark. Chateau Gaillard V, p. 17. Caen 1972.
- 16) Præcise paralleler til skårene fra Roskilde har jeg indtil videre ikke kunnet finde. Vedr. diskussion af proveniensen for hvidbrændt lertøj med grøn glasur se: Petter B. Molaug: Leirkarmaterialet fra »Mindets Tomt«. De Arkeologiske Utgravninger i Gamlebyen Oslo, bind 1 (Helge I. Høeg m.fl. ed.), p. 81. Oslo 1977.
- 17) Jeremy Haslam: Medieval Pottery in Britain, p. 26. Haverford 1978.
- 18) Mogens Bencard og Else Roesdahl: Dansk Middelalderlertøj 1050–1550, p. 17. Århus 1972.

Rejsegildet på Margrethespiret i 1788

Af Anette Kruse

Da Margrethespiret på Roskilde Domkirke restaureredes i 1960'erne mente man, at det gamle spir stammede fra 1657. Men en tale fundet på Universitetsbiblioteket i København har afsløret, at spiret var over hundrede år yngre.

I eftersommeren 1788 var der fest i Roskilde. Omkring domkirken kunne man se en større forsamling med blikket rettet opad – mod kransen, der svævede på det nyopførte spirs tømmerkonstruktion.

Året før havde man opdaget, at spirets tilstand var så elendig, at man havde besluttet at tage det ned i stedet for at vente på, at det selv ville falde.

Under festen holdtes taler og der blev spist og drukket. Hvad beværtningen bestod af, ved vi ikke, men en af festtalerne kendes. Den var forfattet på vers og blev trykt som et lille hefte, et eksemplar findes i dag på Universitetsbiblioteket i København¹⁾.

Skikken med at holde rejsegilder kan i Danmark følges tilbage til begyndelsen af 1500-årene. I bygningsregnskaber kan man nemlig støde på udgifter til øl til håndværkerne, som betegnes »deres Rejsetønde«. Det var altid dobbelt øl, dvs. en særlig god øl, f.eks. øl fra Rostock. Det at hænge kransen op i forbindelse med rejsegilder er en nyere sædvane. I Danmark kendes skikken fra omkring 1700, f.eks. var der kransopsætning ved rejsegildet på Trinitatis kirke i København ved genopbygningen to år efter den store ildebrand i 1728. Samtidig var det blevet almindeligt, at de taler der holdtes ved sådanne lejligheder blev trykt og udgivet. Det kendes fra Trinitatis, men også fra Roskilde Domkirke, da kuplen over Frederik 5.s kapel var gjort færdig i 1776. Den versificerede tale blev trykt hos Brødrene Berling i København. Den formede sig som en kappestrid mellem håndværkerne, tømrerne og murerne om, hvem der var vigtigst. Og selvom murerne kunne henvise til, at ingen ville tænke på tømmerens stilladser, når først murene stod der, kunne tømmeren stikke en trumf ud: Hvem kom først? Hvor var mureren da Noah byggede arken! Men naturligvis var det talens endemål at hylde den enevoldige konge, til hvis ære kapellet blev bygget²⁾.

Da nu Margrethespiret 12 år senere var blevet rejst påny, skulle der også holdes tale, og atter på vers. Talen gengiver kort spirets omtumlede historie efter et stikord fra dronning Margrethe, som spørger: »Hvo er saa forvoven og dristig at røre / Det Spiir, som er over min Grav sat til Ære«?

Der svares, at det er kirkens forstandere grev Haxthausen og biskop Balle, der har sat arbejdet i gang. At det har været talens anonyme forfatter magtpåliggende at hylde håndværkerne for deres gode arbejde, ses af den vægt forfatteren lægger på at beskrive bygningsværket med præcise fagudtryk:

»Men see! – det faldfærdige Spiir nu opspirer,
Med ny Kunst, ny Arbeid det Kirken nu zirer:
Fortændede Bielker, fortænded' Fodstykker,
Som Tidens den graadig Tand aldrig forrykker,
Ja Stræbere, Dragere, Sprengværk, Stolsäuler,
Som holde den kunstige Bygning i Tøiler,
Tilligemed Wechsler, Spannrigler, Løsholdte,
Bebundne med stærke Jern = Kramper og Bolte.«

Nu skåles der for Peter Meyn »vores vise Bygmester«, og for de forskellige håndværkere:

»For den Kunsterfarne Mand vor Tømmermester,
Hans Kunst, Flid og Møie en Skaal her og rester;
O Gud! du hans Lykke og Velfærd forfremme!
Saa vilde du og ei hans Svende forglemme!«

Også de håndværkere, hvis arbejde endnu står tilbage, hyldes. Tømmerne er færdige med deres arbejde, men heller ikke kobbertækkerne glemmes:

»Den brave Mand, som kobberklæde skal Spiiret,
Og gjør det med Kroner og Kugler udziret,
Vi drikke hans Skaal og tillige hans Svende,
Gud lad dem sin rige Velsignelse kiende!«

Til sidst hyldes hele den kongelige familie, og der sluttes med en bøn til Gud om at holde sin hånd over kirken og spiret:

»Oh Himmell! I Naade bønhør hvad vi bade!!!
Saa blive de Danske og Norske Mænd glade.«

Fig. 1. Margrethespiret o. 1600. Den ældste, kendte afbildning af spiret, hvis oprindelse går tilbage til første halvdel af 1400-tallet. Pennetegning i Münchens Nationalmuseum.

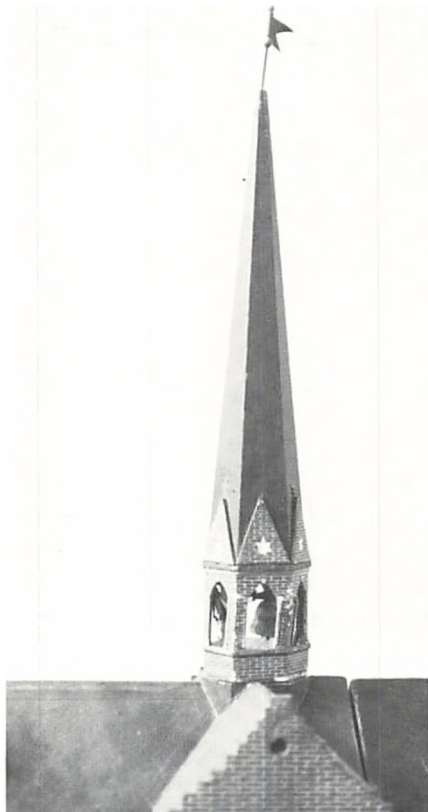

Fig. 2. Margrethespiret på domkirkemodellen o. 1750. Spiret er sekskantet og åbningerne ind til klokkerne udelte. (Foto: Flemming Rasmussen).

Denne ombygning af Margrethespiret har ikke været kendt tidligere. Man har hidtil ment, at det spir, som restaureredes i midten af 1960'erne, stammede fra 1656–57³⁾. Dette må skyldes to ting.

For det første må arkitekten Peter Meyn have tilstræbt en genopbygning af spiret med bibeholdelse af dets tidligere hovedformer, derfor var det ikke umiddelbart indlysende, at man stod over for et bygningsværk fra slutningen af 1700-tallet. – Peter Meyn (1749–1808) har nok heller ikke tilstræbt den store originalitet. I disse år var han nemlig fuldt optaget med arbejdet på Chirurgisk Akademi i København, og han var lige blevet udnævnt til bygmester for Søetaten.

For det andet mangler netop fra denne tid de vigtigste skriftlige kilder til domkirkens bygningshistorie: regnskaber og synsforretninger. Sidst i 1700-årene var kancelliråd Atke stiftsskriver (kirkeværge) ved domkirken, og af en eller anden grund blev hans papirer aldrig afleveret til efterfølgeren. Derfor må oplysninger om kirken i denne periode søges i mere perifere arkivgrupper.

På Landsarkivet for Sjælland er bevaret den sparsomme korrespondance stiftsskriveren førte med domkirkens direktion, og herigennem har vi mulighed for at følge sagens forløb⁴⁾.

Det første vi hører er fra august 1787, hvor arkitekten Peter Meyn har udarbejdet overslag og tegninger til det nye spir. Hans forslag, der omtales som »modereret«, vedtages, og der gives grønt lys for arbejdets påbegyndelse. Den daglige ledelse af arbejdet bliver overdraget til tømrmester Zimmer, som allerede har arbejdet for domkirken i en årrække.

Hen mod jul er man kommet så langt, at kobbertaget er taget ned, et arbejde der blev udført af blytækker Petersen og kobbersmed Gennerup⁵⁾.

Den gamle tømmerkonstruktion falder i begyndelsen af 1788, og i februar skal man sætte den nye op. Da får tømrmester Zimmer imidlertid betænkeligheder, og han får ændret Meyns forankring af spiret, som han finder alt for spinkel. Hvor alvorligt han mener det ses af, at han selv tilbyder at betale den ekstra udgift til dette arbejde, såfremt synsmændene ved spirets fuldførelse finder hans solidere forankring overflødig. Efter en konsultering hos hoftømrmester Boye Junge vedtages Zimmers forslag.

Man kan i øvrigt af stiftsskriver Atkes bemærkninger til Boye Junges brev se, at domkirkens bønder havde pligtkørsel ved sådanne lejligheder. Atke bemærker nemlig, at Junges overslag for arbejdet er sat omkring 20 rigsdaler for højt, da Junge ikke er klar over, at domkirkens bønder kører frit for kirken.

Arbejdet går nu i gang, og sidst i juni er tømmerne ved at være færdige. De har åbenbart ladet nogle bemærkninger falde om deres forventninger til markering af arbejdets afslutning, for stiftsskriveren griber pennen og meddeler bekymret sine foresatte:

»De tømmerfolk, der arbejder ved det nye tårn på Roskilde Domkirke, har ladet sig forstå med, at som det var almindelig skik og brug, ej alene hos private folk, men også ved kongelige og andre offentlige bygninger, at når de havde fuldført en bygning af betydenhed, og de opsatte den såkaldte krans, skete samme altid med en slags solemnitet, hvorved de stedse var vante at blive trakterede, så håbede de, at det samme også her skete. For nu ikke at udsætte mig for disse folks misfornøjelse, ja måske uartighed, om dette håb skulle slå dem fejl, og da det tillige virkelig skal være så, at

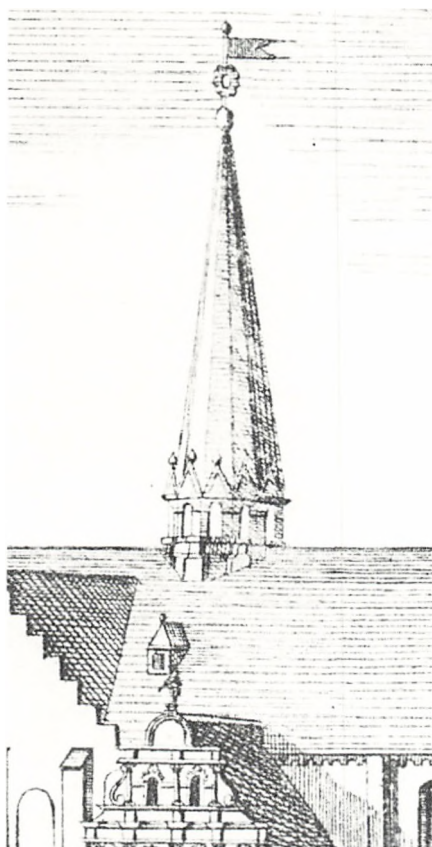

Fig. 3. Margrethespiret o. 1760. Spiret er sekskantet. Fra Pontoppidans Danske Atlas, 1764.

Fig. 4. Margrethespiret o. 1830. Åbningerne ind til klokkerne er tvedelte. Tegning af Hans Chr. Hansen i Roskilde Museum.

sligt overalt skal være brug, hvor en bygning af betydenhed opføres, så kan jeg ej andet end underdanigst andrage dette for de høje herrer, og tilligemed underdanigst indstille, om det må være mig tilladt, på kirkens regning at bestille hos en mand her i byen et sådant traktement, der på slige folk kan være passende, og der, foruden de fornødne drikkevarer, kunne bestå af et par retter mad, hvilket da efter billig regning kunne være at betale.«⁶⁾

Atke synes ikke at kende til rejsegildeskikken, selvom han vel burde have haft kendskab til den festivitas, der var ved færdiggørelsen af kuplen over Frederik 5.s kapel 12 år tidligere. Ellers kunne han have forhørt sig hos Peter Meyn, der som Harsdorffs konduktør stod for det daglige arbej-

de på kapellet. Atke er imidlertid blevet overbevist om, at det var skik og brug, og især er han ilde til mode ved udsigten til at blive udsat for håndværkernes misfornøjelse.

Det kunne han nok også have grund til. Hvilke midler håndværkerne for 200 år greb til, når de ville gøre offentligheden opmærksom på en påholdende bygherre, ved man ikke. Men fra for godt 100 år siden kendes der til eksempler, hvor en gammel riskost er blevet hængt op til spot og spe i stedet for kransen. Da en del af Frederiksborg slot var færdigbygget i 1861 var der ikke tale om rejsegilde, men efter trusler fra håndværkerne om, at de ville hænge en kost op, blev der alligevel gilde, og kransen kom op⁷⁾.

Andre midler kunne være at indmure en flaske et sted i bygningen, som ved visse vindretninger kunne hyle fælt. En sådan indmuret flaske kendes fra tårnet på St. Olai kirke i Helsingør⁸⁾.

Atkes foresatte havde imidlertid ingen betænkeligheder og bevilgede straks beværtning af håndværkerne med mad og drikke. Men desværre har selve det store rejsegilde ikke efterladt sig andre spor end talen – selv ikke i datidens aviser findes den mindste omtale af begivenheden.

Nu blev det hverdag igen, og kobbertækkerne gik igang. I første omgang var der indkøbt 350 kobberplader til spiret, men i midten af november måtte der skaffes yderligere 150. Det skete dog med understregning af, at alle plader skulle gøres op ved spirets fuldførelse – man tillod sig ingen flotheder.

Herefter er der ikke flere oplysninger at hente i korrespondancen, men man må vel regne med, at det ny Margrethespir ved udgangen af 1788 har stået færdigt med kobbertag, små taggavle smykket med solplader og kugler, og kronet af en vindfløj med Christian 7.s monogram og årstallet 1788.

I et interview i Roskilde Tidende fra 1940'erne fremsatte historikeren dr. Arhning den teori, at Margrethespiret var blevet ombygget inden for de sidste 200 år. Dr. Arhning var kommet på tanken ved at sammenligne Margrethespiret med spiret på den gamle model af domkirken, som stammer fra o. 1750 og som findes i Domkirkemuseet. Han hæftede sig især ved, at modellens spir var sekskantet, og at åbningerne ved klokkerne var udelte. Heroverfor stod det virkelige Margrethespir, der var ottekantet og havde tvedelte åbninger.

Nu er modellen ikke et sandhedsvidne om domkirkens udseende o. 1750, hvilket dr. Arhning også var klar over. Men da der på de nævnte punkter var sammenfald med afbildningen af Roskilde Domkirke i Thurahs Danske Vitruvius, turde han alligevel godt opkaste teorien.

Fig. 5. Margrethespiret i begyndelsen af dette århundrede. (Foto: Kr. Hude).

I 1951 udkom værket »Danmarks Kirker« med to bind om domkirken. Her får forslaget om et eventuelt sekskantet Margrethespir dødsstødet. I regnskaberne fra 1656–57 for ombygningen af det lille spir findes nemlig en udgift til kobbersmeden på otte sole og otte knapper, svarende til antallet af taggavle og dermed til antallet af sider på spiret⁹⁾.

Men det andet træk dr. Arhning påpegede, nemlig at åbningerne var udelte før, synes at være rigtigt. Det ses ikke blot på modellen, men også på afbildningen af domkirken i Pontoppidans Danske Atlas fra o. 1760 og på et maleri udført af H. H. Eegberg 1750.

I årene 1836–38 blev domkirkens spir underkastet hovedreparation. I rapporten fra arbejdet redegøres der omhyggeligt for, hvad der er sket¹⁰⁾. Om Margrethespiret, der istandsattes 1838, står, at der kun er tale om mindre arbejder, da spiret jo blev fornyet i 1788. Blandt posterne nævnes intet om, at der skulle være ændret på åbningerne ind til klokkerne. Man må derfor gå ud fra, at tvedelingen er foretaget af Peter Meyn.

Så selvom dr. Arhning ikke havde ret i, at Margrethespiret engang havde været sekskantet, har han efter al sandsynlighed ret i, at der er blevet ændret ved spirets åbninger. Og han har ganske ret i, at spiret er blevet bygget om. Vi kan nu tilføje årstallet – 1788.

Noter:

- 1) »En i bunden Stil forfattet Tale, holden ved Roskilde Domkirkes nye Spiirs Opreisning, den 13. August 1788«. København, Trykt med Mad. Spires Skriver. Tidligere redaktør ved »Danmarks Kirker«, arkitekt Elna Møller, har venligst henledt min opmærksomhed på talen. Det var forhenværende stadsbibliotekar Oluf Abitz, der i slutningen af 1960'erne fandt talen på Universitetsbiblioteket.
- 2) C. Nyrop: Haandværksskik i Danmark. Kbh. 1903, s. 157 og 170ff. Desuden Peter Michelsen: Rejsegilder i Danmark, arbejdsfest og håndværksskik. Kbh. 1983, s. 15-26.
- 3) Danmarks Kirker, Københavns Amt. (Erik Moltke og Elna Møller ed.) Kbh. 1951, s. 1410.
- 4) Landsarkivet for Sjælland. Sjællands Stiftøvrighed, B II, Kommunesager Roskilde, 1781-88 og B I, Kommunekopibøger 1788-90. Sjællands Bisparkiv. Brevprotokol 1787 og 1788.
- 5) Det var den samme kobbersmed Gennerup som på domkirkens auktion i 1806 købte den Kristusfigur, i hvis hovede Roskildekorset blev fundet.
- 6) Brev af 23. juni 1788 i Landsarkivet for Sjælland. Sjællands Stiftøvrighed B II, Kommunesager Roskilde, 1781-88.
- 7) Peter Michelsen: En død murer, reaktion på undladelse af rejsegilde. I Det skabende menneske, Kulturhistoriske skitser tilegnet P. V. Glob, bd. 2. Kbh. 1981, s. 46f.
- 8) Som note 7.
- 9) Landsarkivet for Sjælland. Sjællands Stiftøvrighed D II, kirkeregnskaber Roskilde Domkirke 1634-1700.
- 10) Landsarkivet for Sjælland. 270. Roskilde Domkirke Kirkeinspektion D, Optegnelser over Hovedreparationer 1, 1823-42.

Historisk Samfund 1910–1985

Af Niels H. Frandsen.

Indledning

I begyndelsen af 1900-årene var der en voksende interesse for lokalhistorie, som især viste sig ved oprettelsen af de mange amtshistoriske samfund landet over.

Men den kom også til udtryk ved, at der mange steder blev oprettet lokale museer. I Holbæk amt startede museet i Stenstrup 1907, i Kalundborg 1908 og i Holbæk 1910¹⁾.

I Roskilde var der også kræfter i gang for at få oprettet et museum, men her lykkedes det ikke at få planerne ført ud i livet. I hvert fald ikke i første omgang.

I stedet tog højskoleforstander Th. Bredsdorff initiativ til at stifte et amtshistorisk samfund. Han inviterede en halv snes mennesker, han mente ville være interesserede i at være med, til nogle møder under private former. Flertallet af deltagerne var fra Roskilde, men da det var Bredsdorffs hensigt at skabe et amtssamfund og ikke en lokalhistorisk forening, sørgede han for, at også den østlige del af amtet – det nuværende Københavns amt – var repræsenteret blandt de indbudte mødedeltagere.

Disse møder resulterede i, at Historisk Samfund for Københavns Amt blev stiftet d. 16. marts 1910 med provst J. V. Pontoppidan, Himmelev, som formand.

Samfundets formål var *»at vække og nære den historiske sans og interesse for amtets historie. Dette søges nået*

- 1) ved udgivelse af en årbog,
- 2) ved afholdelse af foredrag,
- 3) ved på anden måde at støtte bestræbelser for at fremdrage egnens historie.«

Denne formålsparagraf blev ændret lidt på generalforsamlingen i 1921. Punkt 2 fik indføjet ordet *»historiske«* foran *»foredrag«*. Punkt 3 blev ændret til følgende:

- »3) ved indsamling af arkivstof,
 - 4) ved udflugter og møder
- samt ved på enhver anden måde at støtte bestræbelserne for at fremdrage egnens historie og bevare dens historiske minder.«

Forstander Thomas Bredsdorff, initiativtageren til stiftelse af Historisk Samfund og dettes formand 1912-1914.

Provst J. V. Pontoppidan, Himmelev. Historisk Samfunds formand 1910-12.

Rektor Henrik Bertelsen. Historisk Samfunds formand 1914-19.

Civildommer P. Buch. Historisk Samfunds formand 1920-32.

Direktør Arthur Fang. Historisk Samfunds formand 1932-1973.

Amtsdirektør Ernst Verwohlt. Historisk Samfunds formand siden 1973.

Der er foretaget nogle ændringer i formålsparagraffen i 1971, 1973 og 1975, både i indhold og ordlyd, men som helhed er formålet uændret siden stiftelsen, nemlig at vække og nære den historiske sans og interesse for amtets historie.

Medlemmerne

Initiativet til at stifte et amtshistorisk samfund var som nævnt taget i Roskilde, og byen fik allerede fra starten en dominerende stilling i samfundet. Formand og kasserer har således altid været fra Roskilde, bortset fra J. V. Pontoppidan, Himmelev, der var formand 1910-12.

Det gælder også medlemsskaren, hvor en meget stor del kommer fra Roskilde – så vidt det nu har været muligt at undersøge medlemmernes geografiske fordeling.

I de første årgange af årbogen trykte man en fuldstændig fortegnelse over medlemmerne med oplysning om erhverv og bopæl. Efterhånden som medlemstallet steg, voksede det antal sider, der måtte anvendes til medlemslisten. Til sidst fyldte den 14 sider.

Derfor blev den sidste fuldstændige medlemsliste trykt i 1917, og derefter nøjedes man med at trykke en fortegnelse over nye og afgåede medlemmer. Det fyldte kun 2-3 sider i hver årbog. Midt i tyverne gik man over til kun at bringe en liste med de nye medlemmer, men det holdt også op efter nogle få års forløb.

Desværre har det ikke været muligt at skaffe medlemsfortegnelser fra tiden mellem årbogens medlemslister og 1980'erne. Tabel 1 kan derfor ikke sige noget om nogen udvikling, men kun hvor medlemmerne boede i de tre undersøgte år. Selv om man nok kan antage, at medlemsfordelingen for 1920 og 1984 stort set også gælder de nærmestliggende år, kan der ikke siges noget som helst om udviklingen mellem 1920 og 1984.

Allerede i det første år fik Historisk Samfund 128 medlemmer. Over halvdelen var fra Roskilde by, hvilket skyldes, at det var her, initiativet til samfundet blev taget. Men det lykkedes alligevel at gøre samfundet amtsdækkende fra starten. Der er medlemmer i alle områderne – de nuværende kommuner – selv om det er forbavsende få i Køge. Det er der iøvrigt i alle tre undersøgte år, og det har nok noget at gøre med rivaliseringen mellem Køge og Roskilde.

En af samfundets første opgaver var at få medlemstallet i vejret, og blandt andet udsendte man i januar 1911 et hvervebrev til 120 mænd, som man mente ville være interesserede. Man havde også lavet et repræsentantskab, hvis medlemmer var fordelt over hele amtet, og som skulle sørge for kontakten på lokalt plan.

Indsatsen betød at medlemstallet steg kraftigt. I 1911 blev det næsten fordoblet – til 250 medlemmer – og i 1912 nåede man op på 335 medlemmer. Den kraftige medlemsfremgang vakte glæde, men skabte også problemer. Bestyrelsen havde slet ikke forestillet sig, at den ville få det omfang, og allerede i januar 1912 måtte man med beklagelse konstatere, at årbogen 1911 var udsolgt. Et nyt oplag ville koste 165 kroner, så man besluttede i stedet for at uddele restoplaget af 1910-årbogen, så langt oplaget rakte. De medlemmer, der ikke fik årbogen for 1911, skulle desuden først betale kontingent for regnskabsåret 1912 (der begyndte 1. april).

Medlemstilgangen fortsatte indtil 1916, hvor man nåede et højdepunkt med 604 medlemmer, og derefter begynde det at gå tilbage og i 1920 var der 547 medlemmer.

	1910		1920		1984	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%
Roskilde by	65	50.8	196	35.8	198	43.7
Køge by	2	1.6	22	4.0	8	1.8
København	6	4.7	38	7.0	30	6.6
Københavns amt	7	5.5	90	16.5	33	7.3
Bramsnæs	3	2.3	26	4.8	4	0.9
Greve	4	3.1	16	2.9	12	2.6
Gundsø	5	3.9	8	1.5	13	2.9
Hvalsø	2	1.6	9	1.6	12	2.6
Køge kommune iøv.			4	0.7	4	0.9
Lejre	6	4.7	39	7.1	24	5.3
Ramsø	6	4.7	23	4.2	9	2.0
Roskilde kommune iøv.	13	10.2	24	4.4	42	9.3
Skovbo	4	3.1	5	0.9	7	1.5
Solrød	4	3.1	17	3.1	12	2.6
Øvrigt	1	0.8	30	5.5	45	9.9
Total	128		547		453	

Tabel 1. Grafisk fordeling af Historisk Samfunds medlemmer. Tallene dækker såvel personlige medlemmer som institutionsmedlemmer. Inddelingen er områdets tre store byer, det nuværende Københavns amt og kommunerne i det nuværende Roskilde amt. Vallø kommune er udeladt da den i 1910 og 1920 hørte til Præstø amt og i 1984 ikke havde nogen medlemmer af Historisk Samfund.

Her, 10 år efter Historisk Samfunds start, må den geografiske fordeling antages at være nogenlunde stabil. Roskilde by er stadig dominerende med over en trediedel af medlemmerne. Køge har fået en lidt større andel af medlemmerne, men de fire procent er stadig meget lidt i forhold til byens størrelse. Det nuværende Københavns amt har 90 medlemmer, hvoraf de fleste kommer fra den vestlige del af amtet. I Roskilde amt er der tilsyneladende også flere medlemmer, jo nærmere kommunen ligger ved Roskilde. Bramsnæs kommune er den eneste undtagelse herfra.

Men ser man på medlemstallet i de enkelte sogne, gælder denne enkle forklaring ikke. Ganske vist har Svogerslev, Himmelev og Høje Tåstrup mellem 8 og 19 medlemmer, og de ligger jo nær Roskilde. Men Ballerup har 10 medlemmer og Smørum 12. I Bramsnæs kommune er der 11 medlemmer i Kirke Hyllinge og 10 i Sæby, mens nabosognene Rye og Lyndby hver har 1 medlem og Kirke Sonnerup slet ingen.

En medvirkende årsag til denne fordeling af medlemmerne kan være, at der i sogne med mange medlemmer var en eller flere lokalhistorikere, som kunne stimulere den historiske interesse i befolkningen. Det kunne bl.a. være forklaringen på de mange medlemmer i Ballerup og Smørum.

Men det er ikke helt forklaringen. For Karlsrunder sogn, hvor lærer V. Mortensen var en særdeles aktiv lokalhistoriker, havde kun 6 medlemmer i 1920 og nabosognet Karlstrup slet ingen. Mortensen havde endda på dette tidspunkt skrevet 7 artikler til årbogen, hvoraf de fire handlede om Karlsrunder sogn, og en fortalte træk fra Karlsrunder og Karlstrup sognes historie. Men det var åbenbart ikke nok.

Medlemstallet i Historisk Samfund lå gennem tyverne omkring 550, men faldt i trediverne til omkring 500. Den langsomme nedgang fortsatte, således at medlemstallet i 1950'erne lå omkring de 400.

1960'erne og 1970'erne var på mange måder vanskelige år. Det nuværende Roskilde amt fik en kraftig befolkningstilvækst, især i den østlige del af amtet. Denne tilvækst skyldtes især en kraftig udflytning fra Københavnsområdet.

Tidligere havde medlemsfrafaldet – ved dødsfald eller udmeldelse – nogenlunde kunne opvejes af nyindmeldte, men tilflytterne var ikke interesserede i amtets historie. Deres interesse lå på det mere lokale plan.

Denne interesse for den lokale historie gjaldt ikke blot tilflytterne, men også de »gamle« indbyggere. Den kom til udtryk gennem oprettelsen af lokalhistoriske arkiver i slutningen af tresserne og begyndelsen af halvfjedserne i de fleste kommuner, og i dannelsen af lokalhistoriske foreninger flere steder.

Men denne interesse kom ikke Historisk Samfund til gavn i særlig grad. Medlemstallet, der i 1964 lå på 345, var i 1973 helt nede på 210.

Siden 1973 er der gjort en kraftig indsats for at hverve flere medlemmer til Historisk Samfund. Det er en indsats, der har båret frugt, idet samfundet nu har omkring 450 medlemmer, og tallet er fortsat stigende. Hertil kommer de lokalhistoriske foreninger, der tilsammen har omkring 1550 medlemmer. En hel del af disse medlemmer ville formentlig have været medlemmer af Historisk Samfund, dersom de lokalhistoriske foreninger ikke havde eksisteret.

Det er lettere at komme omkring nu end i 1920, så afstanden til Roskilde, hvor de fleste af Samfundets aktiviteter foregår, spiller ikke længere den samme rolle.

Alligevel bor over 40% af medlemmerne i Roskilde by, mens de øvrige medlemmer i amtet er spredt mellem kommunerne. Køge, der er vokset kraftigt, har stadig et meget lille antal medlemmer.

Antallet af institutionsmedlemmer er vokset. I 1910 var kun en enkelt institution medlem, et tal der i 1920 var vokset til 16 og nu ligger på 144.²⁾

Bramsnæs kommune	1	3
Greve	–	10
Gundsø	–	10
Hvalsø	–	9
Køge	–	8
Lejre	–	19
Ramsø	–	5
Roskilde	–	217
Skovbo	–	2
Solrød	–	5
Vallø	–	–
Udenfor amtet	53	55
Total	339	114

Tabel 2. Fordeling af Historisk Samfunds medlemmer på personlige medlemmer og institutioner. Første kolonne er personlige medlemmer, anden kolonne er institutionsmedlemmer, eller rettere antal institutionsbetalte kontingenter, idet nogle institutioner betaler mere end ét kontingent.

Næsten to trediedele af de personlige medlemmer bor i Roskilde kommune, og i andre kommuner er medlemstallet stærkt præget af institutionsmedlemmerne. Vallø kommune, der før 1970 hørte til Præstø amt, har overhovedet ingen medlemmer, hverken personlige eller institutioner. Og af medlemmerne udenfor Roskilde amt er over halvdelen institutioner.

Men medlemstallet kan også hænge lidt sammen med indbyggertallet. Når Roskilde har de fleste medlemmer, har det også noget at gøre med, at Roskilde er den største by i amtet. Men selv om man sætter medlemstallet i forhold til indbyggertallet, som det sker i tabel 3, er Roskilde stadigvæk dominerende i samfundet.

	1910	1920	1984
Københavns amt.	0.1	0.9	
Roskilde amt.	1.3	4.5	0.7
Roskilde by.	6.7	15.1	4.5
Køge by.	0.5	3.9	0.2
Hele området	1.0	3.1	1.4

Tabel 3. Antal medlemmer pr. 1.000 indbyggere. Roskilde amt er amtet minus byerne Roskilde og Køge. Hele området betyder i de to første kolonner det gamle Københavns amt, og i 1984 det nuværende Roskilde amt. Beregningen dækker kun personlige medlemmer.

Det er samtidig interessant, at det er en meget lille del af amtets indbyggere, der er medlemmer, men det er ikke noget, der kun gælder Roskilde amt. Det gælder også andre amter³⁾. Udenfor Roskilde by er der gennemsnitlig under 1 medlem pr. 1.000 indbyggere, men der er ret stor forskel fra kommune til kommune, således som det fremgår af tabel 4. Her er de tilsvarende tal for de lokalhistoriske foreninger medtaget til sammenligning. Her er tallene afrundet til nærmeste hele tal, fordi medlemstallene i flere tilfælde er opgivet som cirka-tal, og beregningen af medlemstallet pr. 1.000 indbyggere derfor kun kan være tilnærmelsesvis.

	HS	LHF
Bramsnæs	0.1	17
Greve	0.2	7
Gundsø	0.9	26
Hvalsø	1.3	36
Køge	0.2	
Lejre	2.3	24
Ramsø	0.6	19
Roskilde	4.4	
Skovbo	0.2	
Solrød	0.3	15

Tabel 4. Medlemmerne af Historisk Samfund (første kolonne) og de lokalhistoriske foreninger (anden kolonne) pr. 1.000 indbyggere i kommunen.

De lokalhistoriske foreningers medlemstal i forhold til indbyggertallet er mange gange større end Historisk Samfunds. Det hænger sammen med, at såvel tilflyttere som »gamle« beboere føler et behov for at identificere sig med det sted, hvor de bor, for at finde rødderne bagud.

Men den enkelte lokalitets historie eksisterer ikke i et tomrum. Den er påvirket af, hvad der er sket nær og fjern, og med den voksende interesse for de bredere sammenhænge i lokalhistorien, vil Historisk Samfund formentlig få flere og flere medlemmer, fordi samfundet netop beskæftiger sig med et større område.

Medlemmernes erhvervsfordeling er kun løseligt undersøgt. De største grupper i 1910 er jordbrugere, selvstændige inden for håndværk og handel, seminarieuddannede o.l. samt kvinder uden erhverv.

I 1920 er disse grupper stadig de største sammen med en femte gruppe, nemlig funktionærerne. Derimod er der så at sige ingen arbejdere blandt samfundets medlemmer, en iagttagelse, der stemmer med erfaringer fra andre amtshistoriske samfund.

Medlemsfortegnelsen for 1984 indeholder ingen stillingsbetegnelser, og det er derfor umuligt at sige noget om den nugældende erhvervsfordeling.

Foredrag

I Historisk Samfunds formålsparagraf er der nævnt forskellige midler til at opnå samfundets formål, at vække og nære den historiske sans. Et af dem er afholdelsen af foredrag.

Det første af samfundets foredrag blev afholdt allerede d. 29. marts 1910, altså kun to uger efter stiftelsen. Højskoleforstander H. Begtrup talte om historiske samfund og deres opgaver, og museumsinspektør W. Mollerup talte om de historiske mindesmærkers skæbne i de fire nærmeste herreder. Formålet med dette arrangement var at reklamere for samfundet, et formål der lykkedes, idet det skaffede omkring 70 nye medlemmer.

Først i 1921 kom der til at stå i vedtægterne, at foredragene skulle være historiske. Det havde man i det første tiår ikke taget så nøje, men tværtimod arrangeret adskillige foredrag om aktuelle emner.

I 1915 var der således foredrag om »Belgiens trængsler og Antwerpens bombardement« og om »Tyskland under krigen«. I 1918 havde man igen to aktuelle foredrag. Et om »Romanowernes fald og det russiske kejserriges undergang« og et om »årsagerne til Tysklands militære sammenbrud«. I 1922 holdt Otto Smith foredrag om »Det gamle Polen – og det nye«, men derefter holdt samfundet sig til historiske foredrag.

Disse har dog ikke indskrænket sig til kun at behandle amtets historie. Foredrag om Roskilde domkirkes bygningshistorie, det borgerlige Roskilde i middelalderen og projekt middelalderbyen er blandet med foredrag om ægypterne, udgravningen af krigergravene i Visby, de ældste romerske kejsere og Blodbadet i Stockholm.

Hjemstavnsbevægelsen, der voksede frem i 1920'erne og som nogle steder, bl.a. i Østjylland, førte til oprettelsen af hjemstavnsforeninger, kom også til Københavns amt. Her blev der dog ikke oprettet nogen hjemstavnsforening, idet det var eksisterende foreninger, der arrangerede hjemstavns møder, hjemstavnsvandring og hjemstavnsdage rundt om i amtet. De to første hjemstavnsvandring fandt sted på Lejrengnen, hvor Lejre Fredningsforening og Historisk Samfund var sammen om arrangementet. De blev i begge tilfælde ledet af Arthur Fang. Den første vandring fandt sted i 1926 og den næste i 1932.

I løbet af 1930'erne afholdtes flere hjemstavns møder, hvor det ofte var de lokale historisk kyndige personer, der fortalte om egnen. Det næste var i Karlslunde i 1933. Det fandt sted d. 2. august, altså lige i ferietiden, og bestyrelsen var spændt på, hvordan tilslutningen ville blive. Et af bestyrelsesmedlemmerne tog hjemmefra med den tanke, at hvis der ikke kom mere end 10 mennesker, ville han foreslå stævnet udsat til en anden dag. Men alle bekymringer blev gjort til skamme. Der kom 150 deltagere.

Hjemstavsmøderne lå især i det nuværende Roskilde amt, men i 1934 afholdtes dog et hjemstavsmøde i Høje Tåstrup sogn. Et halvt år senere holdt Hedehusene Folkedanserforening en hjemstavnsdag med stort set samme program. I 1938 afholdt 2. kreds' gymnastikforening en hjemstavnsaften i Gundsøllille, og Sengeløse gymnastikforening lavede en hjemstavnsaften i 1939.

Men ellers var det Historisk Samfund, der også tog sig af hjemstavnsarrangementerne og bl.a. afholdt det 13. danske hjemstavnsstævne i Roskilde i 1935.

Hjemstavsmøderne var godt besøgt. Hjemstavnsdagen i 1936 i Gadstrup og Ørsted samlede således 170 deltagere, og i 1938 deltog 150 personer i hjemstavnsdagen i Snoldelev-Tune.

Hjemstavsmøderne måtte indstilles under krigen, og da man i 1946 forsøgte at tage dem op igen, blev det nærmest en fiasko. Ikke kun fordi det regnede, så man måtte ændre programmet, men tiden var i det hele taget løbet fra den type arrangementer.

Samfundets foredragsholdere har overvejende været professionelle historikere, herunder arkæologer, etnologer og museumsfolk. I mindre omfang andre fagfolk, som f.x. lærere. Foredragsholdere med andre erhverv findes kun ved hjemstavsmøderne, hvor man har været mere interesseret i at få den lokale historie belyst.

De fleste foredrag, bortset fra hjemstavsmøderne, har været holdt i Roskilde. Det er en naturlig følge af, at det altid har været her, de fleste medlemmer har boet, men har måske derved været med til at gøre samfundet mere snævert, geografisk set. I de senere år har samfundet i øvrigt flere gange arrangeret foredrag i samarbejde med andre foreninger.

Udflugter

Et andet middel til at styrke den historiske interesse var udflugterne. De nævnes ganske vist først i formålsparagraffen fra 1921, men det var kun en formalisering af praksis. For allerede fra samfundets første år havde man arrangeret udflugter. Disse foregik i begyndelsen med tog og hestevogn, men senere gik man over til at benytte busser, hvorved man blev friere stillet med hensyn til valget af udflugtsmål.

I overensstemmelse med samfundets formål gik de første udflugter især til steder inden for amtets grænser. Den første – i september 1910 – gik til Snubbekorset og Ledøje. Deltagerne samledes i Tåstrup ved halv et-tiden og derfra gik turen videre i 8 køretøjer, som beboere fra omegnen havde stillet til rådighed. Professor J. Kornerup fortalte om Snubbekorset og

Ledøje kirke, mens lærer J. P. Jørgensen fortalte træk af Ledøjes historie. Ved halv fire-tiden rev man sig løs fra Ledøje og kørte tilbage til Tåstrup, hvor deltagere og køreværter samledes til fællesspisning, hvorunder der blev holdt en række taler.

Året efter blev der afholdt byvandring i Køge i juli måned, og i 1912 gik turen med damper til Hornsherred, med besøg i Skibby og Selsø kirker og på Selsø slot. Allerede nu var man begyndt at bevæge sig uden for amtet, omend ikke særlig langt. Den næste tur uden for amtets grænser fandt sted i 1914 og gik til Ringsted, og i 1916 tog samfundet på en lang tur til Fjenneslev og Sorø.

Allerede fra det næste tiår er der overvægt af udflugtsmål uden for amtet, idet kun 5 af de 14 udflugter går til steder inden for amtsgrænsen.

Denne tendens holdt sig fortsat. Selv i kriseårene i 1930'erne kom man ret langt omkring. I Sorø amt besøgte man Sorø og Haraldstedegnen og i Holbæk amt var Kalundborg samt egnene omkring Dragsholm og Torbenfeld udflugtsmålene. Den længste udflugt – til Fyn i 1937 – omfattede besøg ved Ladbysskibet og på Nyborg slot.

	1910-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-83
Roskilde amt:								
Roskilde		1	2	2	2	4	1	
Lejreeggen	1	1		1			1	
Køge	2	1		1	1		1	
Rosk. amt iøvvr. .	1	2	1			1	1	
Kbhvn. amt.	2		1	2			1	
København		1	4	3	2	3	2	1
Frb. amt	1	4	1		4	2	2	1
Holbæk amt		1	3	2				
Sorø amt	2		2	2		1	1	
Præstø amt		2	1	1	2	4	1	
Maribo amt					1	1	1	
Fyn			1			1	1	
Jylland						2		
Skåne		1			3	3		1
Norge						1		
Sydslesvig					1	2		
Tyskland						1	1	1
Total	9	14	15	13	16	25	14	4

Tabel 5. Historisk Samfunds udflugter fordelt efter udflugtsmålets geografiske beliggenhed.

I 1940'erne kom man – af let forståelige grunde – ikke langt omkring på udflugterne. Det lykkedes dog bestyrelsen at få arrangeret en byvandring i Holbæk i 1943, men derudover holdt man sig i krigsårene til København og Københavns amt. Først efter krigens slutning kunne man igen komme

længere væk, og i 1947 gik turen til Fjenneslev og Trelleborg, mens man i 1949 var helt nede på Møen.

I 1950'erne og især i »de glade tressere« arrangerede samfundet lange udflugter. I løbet af 1950'erne var man tre gange i Skåne (1952, 1956 og 1958) og en gang i Sydslesvig (1959).

I 1960'erne blev der ikke alene arrangeret særdeles mange udflugter, men der var i endnu højere grad tale om lange ture. To gange gik turen til Jylland, i 1962 til Djursland og Randers og i 1965 til Jelling og Hærvejen. Igen var man tre gange i Skåne (1960, 1962 og 1964), to gange gik turen til Sydslesvig (1964 og 1967). Desuden gik udflugten til Fehmern i 1963 og til Norge i 1968, hvor man gæstede Oslo og Tønsberg. Disse ture var flerdagestore.

I 1970'erne indskrænkedes udflugternes længde kraftigt. I 1971 havde samfundet en flerdagesudflugt til Rügen, men derefter gik den længste tur til Fyn i 1974. Det er krisen med arbejdsløshed og stigende oliepriser, der sætter ind, men Historisk Samfunds egen medlemskrise spiller formentlig også ind. Et par år må man endda helt opgive udflugten, hvad der ellers meget sjældent er sket.

Men med det stigende medlemstal og de trods alt lidt bedre tider er Historisk Samfund igen begyndt med de længere udflugter. Det drejer sig om en tur til Lund og i 1983 kunne en tur til Lübeck samle 60 deltagere.

Udflugtsmålene har hovedsageligt været kirker, museer og herregårde/slotte. Desuden har Historisk Samfund arrangeret et stort antal byvandring.

Men også oldtidshøje, middelalderruiner og naturområder har været besøgt på udflugterne, således som det fremgår af tabel 6.

	1910-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-84
Kirke	7	8	9	8	9	14	11	1
Museum	2	4	6	5	4	9	7	2
Herregård/slot . .	2	5	5	4	9	8	3	1
Andre bygn.	1	2	1	1	1			
Byvandring	3	6	2	3	2	5	3	
Landsby	1	2	1	1		1		
Oldtidshøj	1	1	1	2		3		
Anden oldtid . . .			1	1	2	3	1	
Middelalderruin .	1		5		2	2		
Monument	3							
Naturområde . . .		1				2		
Andet				1	2	4	1	
Udflugter	9	14	15	13	16	25	14	4

Tabel 6. Historisk Samfunds udflugter fordelt efter udflugtsmål. Tallene angiver antal udflugter, hvor den pågældende type udflugtsmål har været besøgt.

Når det samlede antal udflugtsmål for et tiår er større end antallet af udflugter, hænger det sammen med, at der som regel er tale om at besøge flere forskellige steder på en udflugt.

I 1932 gik udflugten til Svenstrupdysserne, Vigersted kirke og ruinerne af Knud Lavards Kapel. I 1947 gik turen til Fjenneslev kirke, Galgehøj ved Slots Bjergby og Trelleborg, og i 1949 til Møens Klint, Liselund og Keldby kirke.

Hvor mange deltagere, der har været med på udflugterne, oplyses langt fra altid. I de første år var deltagerantallet stort. På udflugten i 1912, hvor man sejlede til Hornsherred og besøgte Skibby og Selsø kirker, var der 160 deltagere. Året efter tog 300 personer med på en udflugt til Lejreengen – med tog, og derefter hestevogne, der var stillet til rådighed af de lokale landmænd – og i 1914 samlede udflugten til Ringsted 160 deltagere. Mange gange har praktiske forhold (busserne) sat en grænse for deltagerantallet.

Men turene var også omhyggeligt planlagt, og der blev sendt omfattende og indbydende udflugtsprogrammer til medlemmerne. Men der kunne komme problemer, som man ikke havde tænkt på i forvejen. I 1920 havde bestyrelsen planlagt en udflugt til Holbæk, og det var hensigten at tage med toget. Statsbanerne havde imidlertid sagt fra over for denne selskabsrejse, og i stedet skaffede bestyrelsen en lastbil og tre privatbiler til at transportere deltagerne til Holbæk. Efter en rundvisning i Holbæk samledes man klokken fire på Hotel Isefjord til fællesspisning, og bagefter blev der afholdt generalforsamling. Den kan ikke have taget lang tid, for allerede ved seks-tiden startede hjemturen.

I indbydelsen til udflugten i 1921, hvor man skulle sejle til Frederiksværk, gjorde man opmærksom på, at dampskibet sejlede *efter morgentogenes ankomst* (det er understreget i indbydelsen) og at man var tilbage så tidligt, at man kunne komme med tog fra Roskilde i alle retninger.

Sejlturen startede ved ni-tiden. Det var lidt køligt og blæste lidt, men da damperen efter tre timers sejlads ankom til Frederiksværk, skinnede solen. Den medbragte frokost var blevet spist undervejs. Deltagerne besøgte Frederiksværk og geolog V. Nordmann holdt foredrag om Roskildefjordens geologi. Derpå var der fællesspisning. Menuen var steg, jordbær eller rødgrød med fløde samt kaffe. Prisen for hele udflugten – middagen medregnet – var 8 kroner. Sejlturen alene kostede 4 kroner. På hjemturen med damperen sang man fædrelandssange, og der blev holdt taler.

I 1924 gik turen til Dråby kirke og Jægerspris med bil. Prisen var 10 kr., men medlemmer, der kørte selv, betalte kun 5 kr. for foredrag og middag.

Turen i 1932 kostede kun 5 kr., men der var også kun kaffebord. Frokosten medbragte man altid selv.

Ind imellem får man et lille glimt af hverdagens trængsler, som når det i indbydelsen til udflugten i 1946 fremhæves, at deltagerne selv skal medbringe sukker til det fælles kaffebord.

I mange tilfælde havde bestyrelsen i øvrigt fået trykt et sangblad til udflugterne, også et træk, der vidner om omhyggelig planlægning.

Og så sørgede man altid for at der var kyndige vejledere på udflugterne. Det kunne være Historisk Samfunds »egne folk«, som når professor Kørnerup fortalte om Ledøje kirke eller museumsinspektør V. Hermansen om Slangerup og Jørlunde kirker. Eller det var lokale kræfter, som når lærer Albert Thomsen i Holbæk fortalte om Holbæk museum eller den lokale præst fortalte om sin kirke. Ofte var det netop folk med en særlig viden om udflugtsmålet, der viste rundt og fortalte, og det betyder, at de fleste af dem kun medvirkede ved en enkelt eller to af samfundets udflugter.

To personer blev dog flittigt benyttet. Den ene var museumsinspektør Hermansen, der i perioden 1924-1951 medvirkede på 15 udflugter. Det var fortrinsvis, når det drejede sig om kirker eller herregårde/slotte på Sjælland.

Den anden var – naturligvis – Arthur Fang, der mellem 1912 og 1960 var vejleder på 34 udflugter. Fangs virkeområde spændte meget vidt, idet han fortalte om slotte og naturområder, ruiner og oldtidsminder på Sjælland og Fyn, i Sydslesvig og i Skåne. Men også hans datter Lotte Fang har medvirket ved adskillige udflugter inden for de sidste femten år.

Fredninger

Da Historisk Samfunds vedtægter blev ændrede i 1921 fik formålsparagraffen en tilføjelse om, at samfundet også skulle medvirke til at bevare egnens historiske minder. Det er sket dels ved at Historisk Samfund har arbejdet for at få fredet historisk værdifulde steder, dels ved at samfundet har medvirket ved opsætningen af mindesten og mindeplader for historiske begivenheder og personer.

Denne ændring af formålsparagraffen falder sammen med indledningen til samfundets største frednings sag.

I 1921 begyndte den gårdejer, der ejede skibssætningen ved Lejre, at sprænge stenene. For at hindre dette blev Lejre Fredningsforening stiftet og det lykkedes hurtigt – mod en erstatning på 1.000 kr. – at få lagt en fredningsdeklaration på stenene.

Men gården skiftede ejer, og den nye ejer ville ikke respektere den gamle aftale. Historisk Samfund tog nu initiativ til nye forhandlinger, der endte

med at Lejre Fredningsforening og Historisk Samfund i fællesskab købte den jord, som skibssætningen lå på. Der blev foretaget et omhyggeligt restaureringsarbejde, således at det store monument så vidt muligt kom til at se ud, som det havde gjort oprindeligt.

Afslutningen af fredningssagen og restaureringen blev markeret ved at Historisk Samfund og Lejre Fredningsforening i fællesskab arrangerede et møde d. 31. juli 1927 ved skibssætningen. Mødet havde samlet 300 deltagere og Arthur Fang holdt foredrag om »de grå sten på den grønne mark«.

I 1955 købtes et større areal i tilknytning til skibssætningen med bl.a. Grydehøj, som også ejes af Historisk Samfund og Lejre Fredningsforening.

Under et vejarbejde i Roskilde i 1918 fandt man ruinrester af det gamle Duebrødre Hospital, og selv om noget måtte vige for vejanlægget, lykkedes det at få bevaret og fredet resten.

Provstevænget, hvor den gamle St. Hans kirke lå, blev fredet i 1927, men kun for 10 år. Fredningen blev fornyet i 1939, men igen kun for 10 år og først i 1953 lykkedes det at få området endegyldigt fredet. Ved begge disse fredningssager var Historisk Samfund særdeles aktivt.

Derudover har samfundet taget initiativ til andre fredninger, bl.a. af stenstrøningen ved Ejby å og af en pesttjørn ved Sallev. Desuden har Historisk Samfund været inddraget som støtte ved andre fredningssager, bl.a. ved fredningen af Høje Tåstrup præstegård.

Historisk Samfund har ligeledes været initiativtager til eller medvirkende ved opsætningen af adskillige mindesten og mindeplader. Bl.a. i forbindelse med opstillingen af en mindesten for sprogmanden Peder Syv, der står ved Syv kirke, og stenen i Ramsømagle, der minder om Valdemar og Absalons frelse fra Blodgildet i Roskilde. I forbindelse med indvielsen af disse sten, der fandt sted samme dag, blev Historisk Samfunds hjemstavnsdag lagt i Gadstrup-Syv.

Der blev holdt tale af Arthur Fang, pastor Vilh. Hansen, Gadstrup, og af forfatteren Torkild Gravlund, der havde forfattet indskriften på begge sten.

Om aftenen spiste deltagerne deres medbragte mad i Ramsømagle og nød det fælles kaffebord. Herunder blev der sunget en sang: I Akselstad på højen hest, som A. P. Andersen havde skrevet til lejligheden. Der var flere taler, og bl.a. hyldede Arthur Fang fabrikant A. P. Andersen, Gadstrup, som den, der havde fået ideen og med vedholdende energi ført den ud i livet.

Historisk Samfund har også på anden måde medvirket til bevaringen af de historiske mindesmærker i amtet. Samfundet har således medvirket ved

Skibssætninger i Lejre en kold vinterdag.

såvel restaureringen af St. Ibs kirke som ved oprettelsen af Roskilde Museum.

Vedtægtsændringen i 1921 nævner også indsamlingen af arkivstof. Det var især Otto Smith, der var ivrig for at samfundet skulle påtage sig at bevare også denne type vidnesbyrd om fortiden.

I begyndelsen af tyverne indsamlede man forenings- og privatarkiver i amtet, men til trods for at man havde nedsat to arkivudvalg – et i Køge og et i Roskilde – gik arbejdet hurtigt i stå, og i 1926 opgav Historisk Samfund arkivtanken og afleverede det indsamlede materiale til Landsarkivet.

Årbogen

Hovedhjørnestenen i Historisk Samfunds virke er dog årbogen. Det er den, der overvejende har præsenteret samfundet udadtil såvel som indadtil.

Det er trods alt et begrænset antal medlemmer, der kommer til foredragene, og nogle kommer aldrig. Måske fordi de bor for langt fra Roskilde til, at de vil ofre en aften på et foredrag. Og selv om udflugterne ofte har haft et højt deltagerantal, er det stadig kun en del af Historisk Samfunds medlemmer, der tager med på den enkelte tur. Men fælles for alle medlemmerne er, at de modtager årbogen.

Årbogen er også Historisk Samfunds ansigt udadtil. Den er beviset for, at medlemmerne får noget for kontingentet, og den kan derfor også bruges i agitationen for at skaffe nye medlemmer. Samtidig er de tidligere udsendte årbøger det sted, hvor man naturligt vil gå hen i sin søgen efter oplysninger om amtets historie.

Udgivelsen af årbogen påbegyndtes allerede i Historisk Samfunds første år. Den første årbog var på i alt 86 sider, inklusive vedtægter, beretning og medlemsliste. Udgifterne til denne årbog blev på i alt 254 kroner.

Hvilke overvejelser, der ligger bag beslutningerne om at optage eller afvise artikler, kan der ikke siges noget om. Historisk Samfunds forhandlingsprotokol nævner meget lidt om redigeringen af årbogen. Men det var jo heller ikke en opgave for bestyrelsen, men for årbogsudvalget, hvilket i en meget lang årrække vil sige Arthur Fang.

En gang imellem kommer der dog lidt frem på generalforsamlinger eller bestyrelsesmøder. Det var således på generalforsamlingen i 1923, at lærer Mortensen fra Karlslunde kritiserede redaktionen. Han havde sendt en artikel til årbogen, men fået den tilbage med opfordring til at beskære den kraftigt. Og den behandling var han altså ikke tilfreds med.

Desværre står der ikke noget om, hvad artiklen handlede om, så det er

umuligt at se, hvorvidt redaktionen nu også fik den tilbage i forkortet tilstand. Eller om Mortensen var blevet så stødt, at han helt trak den tilbage. Hans næste bidrag er een side om Venderstenen på Karlslunde strand i 1925, og derefter går der ti år, inden hans næste artikel – om Hedeboegnen – blev trykt i årbogen 1935.

På et bestyrelsesmøde i 1940 var der enighed om, at Marie Christoffersens bidrag til årbogen ikke kunne udgives i den form, det havde. Man mente dog, at det måtte kunne bearbejdes af en sagkyndig, således at det kunne blive brugbart.

På samme bestyrelsesmøde mente man også, at L. P. Bigaards bidrag var for stort og at det måtte beskæres. Det skete nu ikke, men til gengæld kom Bigaards bog om Rye-Sonnerup året efter. Bogen blev udsendt til Historisk Samfunds medlemmer i stedet for en årbog. Det var ikke noget enestående tilfælde, men en forholdsvis almindelig foreteelse. På denne måde kommer der til at »mangle« 18 årbøger i rækken.

Hvor stort oplag, årbøgerne blev trykt i, kan der ikke siges meget om. Kun at der – som tidligere nævnt – blev trykt alt for få i 1911. Fra 1976 er årbøgerne trykt i 1.000 eksemplarer, til trods for at medlemstallet hele tiden har været under 500. Men der sælges også en del årbøger i løssalg, og nogle af årgangene er allerede udsolgt.

Selv om der »mangler« nogle årbøger, er der i tabellerne dog af praktiske grunde benyttet tiårs perioder, uanset hvor mange årbøger, der blev udsendt det pågældende tiår. Den eneste undtagelse er perioden 1976–1983, idet årbogen ikke udkom 1969–1975 men blev erstattet af andre publikationer.

I undersøgelsen af årbogen er der kun taget hensyn til artikelstof, idet også 1-sides bidrag er medtaget. Derimod er en del stof udeladt. Det drejer sig om foreningsmeddelelser af enhver art, d.v.s. årsberetningen, der blev trykt i årbogen i mange år, vedtægter, liste over bestyrelsesmedlemmer og sognekontakter samt foreningens medlemsliste. Desuden er nekrologer og anmeldelser udeladt.

Da udsendelsen af årbogen blev genoptaget i 1976, bragte den første årbog en række beretninger fra amtets lokalhistoriske arkiver. Dette stof er ikke medtaget i de følgende årbøger og indgår heller ikke i undersøgelsen.

Alle undersøgelser af årbogens længde gælder således kun artikelstof. Selve årbøgerne er som regel større, netop på grund af foreningsmeddelelser og andet stof.

Medlemsfortegnelsen blev, som tidligere omtalt, kun bragt i årbogens første årgange. Den fyldte fire sider i den første årbog, og samtidig med medlemstallet steg sidetallet selvfølgelig. Højdepunktet kom i 1916 og

1917 med 14 siders medlemsfortegnelse i hver årbog. Derefter indskrænkedes medlemsfortegnelserne til kun at omfatte ændringerne – liste over de nye og de afgåede medlemmer – og kunne derfor holdes på et par sider, indtil også dette ophørte. Sammenlagt fylder medlemsfortegnelsen i det første tiår 86 sider, så selv om man af foreningshistoriske grunde kan beklage, at de ophørte, er det forståeligt, at årbogsredaktionen foretrak at bruge siderne til artikelstof.

Såvel antallet af artikler som antallet af sider pr. årbog lå højt i de første perioder, for derefter at falde. Denne udvikling er dog vendt i den sidste periode, som det fremgår af tabel 7.

	1910-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	76-83	Total
Artikler	7.5	8.9	5.0	5.6	4.9	4.1	4.4	6.0
Sider	110.0	112.1	118.6	91.6	86.1	67.9	94.6	98.5
Højest	152	144	187	102	105	91	124	
Lavest	71	52	64	78	72	43	66	
Årbøger	10	10	7	5	9	7	8	

Tabel 7. Årbøgernes længde. Første række viser det gennemsnitlige antal artikler pr. årbog i tiårsperioden, anden række gennemsnitlig antal sider. De to næste rækker viser det højeste og laveste antal sider i en årbog i perioden (kun artikelstof er medregnet) og nederste række antal årbøger i perioden.

Det gennemsnitlige antal artikler stiger fra første til anden periode, for derefter at falde til et lavpunkt i 1960–69. I den sidste periode er der tale om en ganske svag stigning, der også hænger sammen med, at det gennemsnitlige antal sider er steget. At gennemsnittet af artikler i 1930'erne er lavere end i 1940'erne skyldes årbogen 1939. Den bestod af en enkelt lang artikel om Karlslunde sogn, skrevet af lærer V. Mortensen. Resten af årbogens indhold bestod i to nekrologer og en årsberetning. Gennemsnittet for de øvrige årbøger i 1930'erne er på 5.7 artikler pr. årbog.

Det gennemsnitlige antal sider med artikelstof i årbøgerne stiger ligeledes svagt fra første til anden periode, og derefter falder det, indtil bunden nås i 1960–69. I den sidste periode er sidetallet igen blevet større, så gennemsnittet nærmer sig gennemsnittet for alle årbøgerne.

Ganske vist viser tabellen, at stigningen fortsætter i 1930'erne, men det skyldes også årbogen 1939, hvor lærer Mortensens artikel fyldte 187 sider. Hvis denne atypiske årbog ikke medregnes, bliver gennemsnittet for 1930'erne på 107 sider pr. årbog, og dermed et fald i forhold til 1920'erne.

Som det også fremgår af tabellen er der stor forskel på årbøgernes længde. Inden for et tiår kan den største årbog være næsten tre gange så lang som den korteste, igen målt ud fra artikelstof. I andre tiår er der dog kun tale om, at den største årbog er 1½ gang så lang som den korteste.

Den gennemsnitlige længde af artiklerne er på 16.5 sider, regnet for hele perioden. Den gennemsnitlige længde for de enkelte tiårs perioder ligger pænt omkring dette tal, med 1920-29 som lavpunktet og 1976-83 som højdepunktet med 21.6 sider i gennemsnit til hver artikel. Ganske vist står 1930'erne i tabellen som et højdepunkt med 23.7 sider pr. artikel, men det er igen Mortensens lange artikel, der præger tallet. Uden den er der 18.9 sider til hver artikel i 1930'erne.

Årbogens forfattere

I de fleste årbøger er der nogle bidragydere, der gennem deres produktivitet er med til at præge årbogen. Det gælder også for nærværende årbog.

I alt har 183 personer leveret bidrag til årbogen, vel at mærke bidrag, der er blevet trykt. Hvor mange der har leveret bidrag, som er blevet returneret, er det umuligt at sige. Af disse 183 forfattere har 127 kun skrevet en enkelt artikel, nogle endda kun i samarbejde med andre. Denne gruppe forfattere bliver her omtalt som engangsforfattere. Det betyder ikke, at de kun har skrevet en enkelt artikel i hele deres liv. Mange af dem har leveret bidrag til andre årbøger og tidsskrifter, men fælles for dem er, at de kun har leveret et enkelt bidrag til denne årbog.

23 forfattere har hver bidraget med to artikler til årbogen. Herunder er dog et par enkelte, som egentlig kun har leveret 1½ artikel.

Den mest produktive gruppe, forfattere med 3 eller flere artikler, omfatter i alt 31 personer, men nogle har unægtelig været mere produktive end andre. Tabel 8 og 9 viser de 10 (hhv. 11) mest produktive forfattere i årbogen.

Mortensen, V.	344
Fang, Fanny	229
Hermansen, V.	194
Arhning, J. O.	170
Strange Nielsen, A.	146
Smith, Otto	135
Fang, Arthur	122
Larsen, Anna	106
Hiort Lorenzen, H. R.	103
Uldall, Kai C.	92

Tabel 8. De 10 mest produktive forfattere (sidetal).

Mortensen, V.	13
Fang, Arthur	11
Strange Nielsen, A.	10
Hermansen, V.	9½
Arhning, J. O.	7
Fang, Fanny	7
Kornerup, J.	7
Smith, Otto	7
Christoffersen, Marie	6
Jansen, Dirch	6
Møller, V.	6

Tabel 9. De 11 mest produktive forfattere (artikler).

Ikke uventet optræder flere personer i begge tabeller. De ti forfattere, der har skrevet flest sider, tegner sig tilsammen for 1641 sider eller 29.7% af det samlede sidetal. Det er et tal, der minder meget om de tilsvarende fra tre østjyske årbøger⁴⁾. Ser man alene på antallet af artikler, har de ti mest produktive forfattere leveret 83½ artikel eller i alt 24.9% af samtlige artikler.

De flittige forfattere, de med tre eller flere artikler, dominerer især i den første tid, således som det fremgår af tabel 10.

	1 art.		Forfattere med				Total	
			2 art.		3 el. flere			
1910-19.....	18	254	9	129	48	717	75	1100
1920-29.....	19	190	17½	289	52½	643	89	1122
1930-39.....	11	242	9	159	15	429	35	830
1940-49.....	16	275	3	36	9	147	28	458
1950-59.....	17	279	8	119	19	377	44	775
1960-69.....	17	294			12	181	29	475
1976-83.....	24	595	3	31	8	131	35	757
Total.....	122	2129	50	813	163	2575	335	5517

Tabel 10. Årbogens artikler fordelt efter forfattergrupper i tiårs perioderne. Første kolonne er antal artikler, anden kolonne antal sider.

Langt over halvdelen af såvel artikler som sider i de to første tiår er skrevet af de flittige forfattere. Over halvdelen af siderne – men ikke artiklerne – i 1930'erne er også skrevet af denne gruppe, og i 1950'erne er det tæt ved halvdelen af siderne.

Derimod har engangsforfatterne været de flittigste i 1940'erne og i 1960'erne med over halvdelen af siderne, og de dominerer helt i den sidste periode.

Årbøgernes antal i tiårs perioderne varierer stærkt, som det fremgår af tabel 7, og det samme gør sidetallet, som det ses af tabel 10. Men engangsforfatternes bidrag er alligevel forbløffende konstant. Fra 1910 til 1969 ligger det – med en enkelt undtagelse – på mellem 16 og 19 artikler pr. tiår, og sidetallene bevæger sig – igen med en enkelt undtagelse – mellem 242 og 294 sider. Først i perioden 1976-83 stiger både antallet af artikler og sidetallet stærkt.

Forfattere med tre eller flere artikler har skrevet mange sider i de første tre perioder, hvorefter sidetallet falder til omkring 150 i hvert tiår, bortset fra 1950'erne, hvor de skriver flere artikler og næsten lige så mange sider som i 1930'erne. Denne opblomstring skyldes ikke nogen enkelt forfatter, idet de 19 artikler er fordelt mellem 11 personer.

Forfattere med to artikler præger ikke årbogen særligt. Flest artikler og sider er der i 1920'erne, mens de slet ikke er repræsenteret i 1960'erne.

Det er personer med meget forskellige erhverv, der har skrevet i årbogen. Ved undersøgelsen af, hvilke erhverv, der er repræsenteret, er disse derfor inddelt i 11 grupper⁵⁾. Det kan medføre at nogle grupper måske bliver lidt for blandede, men da mange erhverv er sparsomt repræsenteret, vil en mere differentieret erhvervsinddeling kunne ødelægge overblikket.

I gruppen jordbrugere er medtaget alle, der lever af jordbrug, lige fra husmænd til godsejere.

Liberalt erhverv omfatter læger, tandlæger, apotekere, advokater etc.

Øvrige selvstændige omfatter såvel handlende som håndværkere og fabrikanter.

Professionelle (historikere) omfatter dels personer med en universitetsuddannelse inden for historie, arkæologi eller etnologi, dels personer, der uden en sådan uddannelse, ernærer sig ved professionelt historisk arbejde som f.x. arkivarer, museumsinspektører o.l.

Teologer er alle cand. teol.'er, uanset om de virker som præster, højskolelærere eller andet.

Øvrige akademikere omfatter alle andre med en akademisk uddannelse, også selv om de har et andet erhverv. En godsejer, cand. polit. vil således blive anbragt i denne gruppe.

Seminarieuddannede m.v. omfatter lærere samt andre vidensformidlere med en mellemlang uddannelse, som bibliotekarer og journalister.

Funktionærer omfatter handels- og kontorfunktionærer, ansatte ved etaterne m.v.

Arbejdere omfatter såvel faglærte som ufaglærte arbejdere.

Fru, frk. omfatter alle kvinder uden angivet erhverv. Såfremt et erhverv er oplyst, er kvinden selvfølgelig placeret under dette.

Andre og uoplyste omfatter dels personer, der ikke kan anbringes under nogen af de foregående grupper, dels personer, hvis erhverv det ikke har været muligt at skaffe oplyst.

Studerende er anbragt i den gruppe, hvor de hører hjemme efter endt uddannelse. Dette sker for at hindre at samme person optræder i forskellige grupper. Thomas B. Bang skrev således artikler både som stud. mag. og som mag. art.

Princippet med at lade uddannelsen tælle gælder også Arthur Fang, der i nogle år virkede som journalist, før han overtog ledelsen af familiens bryggeri, og derefter betegnes direktør. Han er overalt blevet regnet som journalist.

Premierløjtnant, senere museumsinspektør Otto Smith, er et af de van-

skelige problemer, idet han skrev både som officer og som museumsinspektør. Han blev løjtnant i 1912 og tog studentereksamen i 1921, samme år som han skrev de første artikler til årbogen. Derefter begyndte han at læse historie og blev 1924 ansat ved Tøjhusmuseet. Da han ved de fleste artikler, hvor hans stilling er angivet som premierløjtnant, også kunne have kaldt sig stud.mag., og han ved de sidste artikler er museumsinspektør, er han anbragt under de professionelle historikere.

	1910-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	76-83	Total
Jordbrugere	6.9	4.7	7.1	7.9	1.9	9.1		5.1
Liberalt erhv. . . .	11.1	2.1	6.5				7.5	4.7
Selvstændige		0.4		5.7				0.5
Professionelle . . .	35.1	53.3	15.8	6.3	40.8	28.7	75.7	39.3
Teologer	6.7	4.5	2.0	4.4	1.3	5.3		3.6
Øvr. akad.	1.5	10.5	2.7		4.4	12.6	6.3	5.4
Seminarieudd. . . .	30.3	19.4	40.5	50.4	28.9	29.7	9.6	28.2
Funktionærer . . .		0.6	13.7					2.2
Arbejdere								
Fru, frk.	2.9	0.4	6.7	7.0	6.5			3.2
Andre og uopl. . . .	5.5	3.9	4.9	18.3	16.3	14.7	0.8	7.8

Tabel 11. Forfatterne fordelt efter erhverv. Tallene angiver hver gruppes procentvise andel af sidetallet i hver periode.

*) Tabeller med -a er anbragt sidst i artiklen.

Som det fremgår af tabel 11 og 11a*) er de professionelle historikere langt den flittigste forfattergruppe, med de seminarieuddannede m.v. et stykke bagefter. Disse to grupper har tilsammen skrevet to trediedele af årbøgernes sider. De øvrige ni erhvervsgrupper må dele den resterende trediedel.

Ser man bort fra den sidste gruppe – andre og uoplyste – der er så uensartet, at den ikke kan betragtes som nogen egentlig erhvervsgruppe, er den trediestørste forfattergruppe de øvrige akademikere, der dog er tæt fulgt af jordbrugerne og personer i liberalt erhverv. To grupper er i høj grad underrepræsenteret. Den ene af disse er selvstændige inden for handel, håndværk og industri, der – selv om en stor del af medlemmerne tilhører denne gruppe – kun tegner sig for ½% af årbøgernes sidetal.

Den anden gruppe er arbejderne, der overhovedet ikke er at finde blandt forfatterne. De har heller ikke udgjort nogen større del af samfundets medlemsskare, idet der i de første år – hvor en erhvervsgruppering af medlemmerne er mulig – kun i bedste fald er tale om en håndfuld medlemmer fra denne gruppe. Fraværet blandt forfatterne kan derfor ikke overraske.

Gruppen er kun medtaget i tabellen for at gøre det helt klart, at den ikke er repræsenteret.

Funktionærerne ser ganske vist ud til at være bedre repræsenteret end arbejderne og de selvstændige, men deres forholdsvis pæne antal sider skyldes især en enkelt artikel på 92 sider i 1930, således at denne gruppe, der også har mange medlemmer i samfundet, lige så vel som de andre grupper er stærkt underrepræsenteret blandt forfattere.

To af forfattergrupperne, de professionelle historikere og de seminarieuddannede m.v., har leveret stof til årbogen gennem hele dens levetid, mens andre erhvervsgrupper enten er mere sporadisk repræsenterede eller ophører som bidragydere på et tidspunkt.

Forfattere med liberalt erhverv, der i den første tiårs periode er den trediestørste gruppe, skriver overhovedet ikke mellem 1940 og 1969. Kvinder uden erhverv holdt op med at skrive i 1950'erne, mens jordbrugerne og teologerne sidst var aktive i 1960'erne.

Dette hænger nok sammen med den stærke professionalisering, der er sket i den sidste periode, hvor de professionelle historikere tegner sig for mere end tre fjerdedele af årbogens sidetal.

Men denne »professionalisering« af årbogen er ikke noget nyt. Der er kun tale om forstærkning af en langvarig tendens. De to grupper af professionelle vidensformidlere, historikere og seminarieuddannede m.v., har altid leveret over halvdelen af stoffet i årbøgerne, fra 56.3% i 1930'erne til 85.3% i de seneste år. For den samlede årbogsrække er andelen 67.5%.

Derved adskiller årbogen fra Historisk Samfund for Københavns/Roskilde amt sig fra mange andre årbøger. I årbogen fra Holbæk amt er 17.1% af siderne skrevet af professionelle og 40.5% af seminarieuddannede o.l. I Lolland-Falsters årbøger er 18.6% skrevet af professionelle og 40.6% af seminarieuddannede m.v. I Vejle amt er tallene 13.4% og 46.3%⁶⁾. I Randers amts årbog skyldes 12½% af siderne professionelle historikere og 27½% seminarieuddannede m.v., i Århus Stifts Årbøger er tallene 21% og 20½%⁷⁾.

De professionelle historikers andel i årbøgernes sidetal har nok noget at gøre med afstanden til universiteterne. Gruppen har således en større andel af siderne i Århus stift end i Vejle amt. På Sjælland har årbogen for Frederiksborg amt et procenttal for de to nævnte grupper, der er næsten identisk med Københavns/Roskilde amt, idet 40.5% af siderne er skrevet af professionelle historikere, mens 29.8% skyldes seminarieuddannede m.v.⁸⁾. Som gruppe er de professionelle historikere mest dominerende i Historiske Meddelelser om København, hvor de i perioden 1957-81 bidrog med 65.3% af sidetallet⁹⁾.

For de øvrige erhvervsgrupper er det karakteristisk, at gruppen selvstændige er svagt repræsenteret. Denne gruppe har skrevet mellem 1½ og 3 procent af siderne i de årbøger, hvor en sammenligning er mulig¹⁰). Arbejderne tegner sig i disse tre årbøger for mellem ½% og 1% af siderne. Til gengæld har funktionærerne skrevet mellem 7 og 12 procent af siderne, hvor de i Københavns/Roskilde amt som nævnt kun tegner sig for 2.2%.

Årbogens artikler, geografisk fordelt

I tabel 12 og 12a er årbogens artikler placeret efter det geografiske område, de dækker. Disse geografiske områder er de to købstæder samt de seks herreder, der udgjorde amtet. Desuden amtet, der som gruppe indeholder artikler der behandlet amtet eller større dele deraf, og artikler der behandler lokaliteter i to eller flere herreder. Desuden en opsamlingsgruppe kaldet »andet« for de artikler, der ikke kan placeres under nogen af de andre grupper.

En inddeling efter de nuværende kommuner kunne være foretaget, men ville give så mange områder (2 byer og 11 kommuner i Roskilde amt samt et eller flere områder i Københavns amt) at tallene i mange tilfælde ville blive meget små. Desuden ville gruppen »amtet« blive langt større, idet en del artikler behandler et herred og en del behandler lokaliteter, der nu ligger i forskellige kommuner, f.eks. Karlslunde-Karlstrup, hvoraf det første sogn nu er en del af Greve kommune, det andet sogn en del af Tune.

Omsat til nutidige forhold er Sokkelund herred den østlige del af Københavns amt, mens Smørum herred er den vestlige. Sømme herred svarer stort set til Gundsø og Roskilde kommuner. Voldborg herred omfatter Bramsnæs, Hvalsø og Lejre kommuner. Tune herred er Greve og Tune kommuner, mens Ramsø herred består af Ramsø kommune samt den

	1910-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	76-83	Total
Roskilde	23.4	28.2	23.5	14.6	41.8	42.9	48.6	31.3
Køge	1.9	10.4	1.2		9.4		15.1	6.1
Sokkelund h. . . .	11.7	9.8						4.3
Smørum h.	15.1	10.4	7.7	3.7	7.0			7.6
Sømme h.	0.3	2.0	20.6	10.9	8.4	7.8	2.6	6.7
Voldborg h.	6.9	8.8	2.2	36.0	6.2	5.9	1.7	8.1
Tune h.	7.3	1.6	23.6	0.9	12.8	4.8	0.9	7.7
Ramsø h.	5.7	1.9	0.5	4.8	1.0	9.1		2.9
Amtet	23.6	22.7	15.2	29.0	8.5	13.5	28.9	20.3
Andet	4.1	4.2	5.5		4.9	16.0	2.1	4.9

Tabel 12. Geografisk fordeling af årbogens sider, i procent.

nordlige del af Skovbo og Køge kommuner. Den sydlige del af disse kommuner samt Vallø kommune udgør det gamle Bjæverskov herred og hørte tidligere til Præstø amt. Men denne del af amtet er slet ikke omtalt i årbogen.

Som det fremgår af tabellerne 12 og 12a får Roskilde by en særdeles fin placering, idet næsten en trediedel af årbogens stof omhandler denne by. Det sker enten som byhistorie, eller ved artikler om personer, institutioner, bygninger o.l. med tilknytning til byen. Samtidig er Roskildes andel af artikelstoffet stigende. I de tre første tiår ligger det omkring 25%, falder i 1940'erne til 15%, hvorefter det stiger til over 40%. Siden 1976 har næsten halvdelen af årbogen handlet om Roskilde.

Amtets anden købstad Køge er derimod langt ringere behandlet. Kun 6.1% er det blevet til i alt, og omfanget varierer fra årti til årti. I tre perioder har byen over 10% af sidetallet, mens der er to perioder, hvor byen overhovedet ikke bliver behandlet.

De to herreder, der ligger længst væk fra Roskilde – Sokkelund og Ramsø herreder – får også mindst omtale i årbogen. For Sokkelund herreds vedkommende gælder det dog, at den får en rimelig pæn behandling i de to første tiår, faktisk mere end medlemstallet egentlig berettiger til. Men derefter er der ikke flere artikler om herredet, hvilket måske hænger sammen med, at de lokalhistoriske skribenter i herredet efterhånden får andre, mere lokale årbøger at skrive deres artikler i. I Gentofte kommune begynder årbogen i 1924, i Lyngby i 1933. Men det kan også skyldes, at området blev mere og mere orienteret mod København, og at det Roskilde-dominerede Historisk Samfund derfor måtte føles mere og mere fjern og uvedkommende.

Derimod er behandlingen af Ramsø herred mere svingende. I nogle perioder er der en rimelig behandling, især i betragtning af, at Historisk Samfund ikke har overvældende mange medlemmer fra herredet, i andre perioder er der ingen eller så godt som ingen omtale af herredet.

De sidste fire herreder har en noget mere omfattende behandling end de to førstnævnte, men også her er der store udsving fra årti til årti. Fra 1930'erne til 1940'erne stiger Voldborg herreds andel af sidetaller fra 2.2% til 36.0%, mens Tune herred i samme tidsrum falder fra 23.6% til 0.9%. Men set over hele årbogsrækken har de fire herreder hver mellem 6.7% og 8.1% af artikelstoffet.

Amtet – eller dele deraf – får hele tiden en pæn andel af sidetallet.

Ved ændringen af kommune- og amtsgrænser blev Sokkelund og Smørum herred skilt fra det nuværende Roskilde amt, og falder således uden for årbogens område i den sidste periode. Bjæverskov herred (Vallø kom-

mune og den sydlige del af Skovbo og Køge kommuner), der kom til Roskilde amt ved samme lejlighed, er heller ikke omtalt i årbogen.

Den førnævnte ret pæne geografiske fordeling på herrederne forsvinder iøvrigt, hvis man i stedet for at se på herreder går helt ned på sogneplan. Takket være lærer V. Mortensen er Karlsrunder og Karlstrup sogne meget pænt behandlet, og de optager en stor del af Tune herreds sidetal. Og i Voldborg herred er Allerslev sogn (med Lejre) pænt behandlet, mens Rye, Kr. Sonnerup, Kr. Hyllinge og de øvrige sogne nord for hovedvejen knap er nævnt.

At amtets hovedby dominerer årbogen er ikke usædvanligt. I årbogen for Københavns/Roskilde amt omhandler 29.1% af artiklerne Roskilde by. I årbogen for Randers amt handler 16.5% af artiklerne om Randers, mens Århus er behandlet i 22.1% af artiklerne i Århus Stifts Årbøger¹¹⁾.

Årbogens artikler, tidsperioder

Årbogens artikler behandler amtets historie lige fra oldtiden indtil – stort set – begyndelsen af det tyvende århundrede. I tabel 13 og 13a er vist fordelingen på de forskellige tidsperioder.

	1910-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	76-83	Total
Oldtid	2.7	2.7	3.1		2.5		11.0	3.4
-1400	6.7	11.1	12.2	2.0	8.5	8.6	49.3	14.3
1400-1600	7.7	10.6			4.1	2.1	4.0	5.0
1600-1800	36.3	19.2	5.7	18.1	32.5	18.1	12.7	21.4
1800-1900	31.5	16.9	27.5	37.3	20.4	31.6	9.4	23.8
1900-	0.9	2.3	1.9	5.7	0.5	8.6	0.8	2.3
Øv. + flere per. . .	14.2	37.2	49.6	36.9	31.4	30.9	12.9	29.8

Tabel 13. Artiklernes sidetal fordelt efter den behandlede tidsperiode, i procent.

Fordelingen af artiklerne på de forskellige perioder beror til en vis grad på et skøn, fordi mange artikler ikke holder sig indenfor skemaets tidsrammer. Sådanne artikler anbringes, hvor det skønnes at artiklens hovedvægt ligger tidsmæssigt.

Hvis en artikel f.eks. behandler perioden 1790-1860, er den anbragt under perioden 1800-1900, fordi størstedelen af artiklen omhandler denne periode. Hvis artiklen dækker 1750-1850, og såvel tiden før som tiden efter 1800 er fyldigt behandlet (i forhold til artiklens omfang) er artiklen anbragt i gruppen »øvrige og flere perioder«. Behandler artiklen derimod perioden 1750-1800 fyldigt og tiden efter 1800 summarisk, er artiklen anbragt under 1600-1800.

Artikler om arkæologi og udgravninger er anbragt under den tidsperiode

(oldtid, middelalder) der udgraves. Under gruppen »øvrige og flere perioder« hører også artikler, der ikke kan placeres tidsmæssigt, f.x. navnestof.

Som det fremgår af tabellerne er der en meget stor gruppe artikler, der strækker sig over flere tidsperioder. Det gælder bl.a. sognehistorierne som Karlslunde sogns historie i 1939 og Karlstrup sogns historie i 1950. Desuden er der mange artikler, der behandler to tidsperioder, så tabellernes tal skal kun tages som visende en generel tendens. 1900-årene er meget lidt behandlet, men i realiteten lidt bedre end det fremgår af tabellerne, idet en del artikler om 1800-årene også tager begyndelsen af 1900-årene med. Iøvrigt er det et generelt træk ved de amtshistoriske årbøger, at 1900-årene næsten ikke behandles. I årbogen fra Randers amt behandles 1900-årene i 3½% af artiklerne, i Århus Stifts Årbøger i 5% og i årbogen for Københavns/Roskilde amt i 4.8% af artiklerne¹².

Oldtiden og 1400-1600 behandles ligeledes i ret ringe omfang i årbogen.

Hovedvægten ligger på 1800-årene, og derefter på de to århundreder forud, der tilsammen har omtrent en lige så stor andel af årbogen som 1800-årene. Middelalderen er pænt placeret, men det skyldes de seneste årbøger, der giver denne tidsperiode næsten halvdelen af sidetallet.

For både Randers amt og Århus stifts vedkommende ligger hovedvægten på de samme perioder. De har henholdsvis 41% og 33½% af deres artikler i 1800-årene, mod Københavns/Roskilde amts 26.6%. Og for perioden 1600-1800 har de 26½% og 26% mod 23.7% af antal artikler¹³.

Årsagerne til denne generelle skævhed i artiklernes tidsmæssige fordeling er flere. En af de vigtigste er nok, at det er fra perioden 1600-1900 vi har de mange, ret let tilgængelige kilder. Før denne tid er kilderne sparsomme og kræver ofte en stor faglig indsigt, efter 1900 er kilderne ofte utilgængelige, belagt med klausuler. Kildesituationen er også årsag til, at en meget stor del af de artikler, der omhandler middelalderen, er artikler der beretter om udgravningerne af middelalderanlæg som kirker og borge.

En anden årsag kan være, at man ved at skrive om tiden før 1900 ikke løber nogen risiko for at støde nulevende personer. En tredje årsag kan være at mange måske endnu ikke føler – belært af årbøgerne? – at tiden efter 1900 er rigtig historie.

Årbogens artikler, emner

En gennemlæsning af årbøgernes indholdsfortegnelser viser, at forfatterne har haft meget vidtspændende interesser. Der er artikler om havspejls-svingninger, folkesagn, vragnet, broer, kirkeskibe, ægtkørsel, folkedanse og meget, meget andet.

Et overblik over hvilke emner, der især har optaget forfatterne, er det derfor vanskeligt at skabe. Men tabel 22 og 23 prøver alligevel at samle artiklerne i 21 emnegrupper¹⁴⁾ og fordelt på tiårs perioder.

Kirkeforhold rummer alt, hvad der har med kirken som institution at gøre. Artikler om selve kirkebygningen er anbragt under *enkelte bygninger*. Artikler om enkelte præster er placeret under *personalhistorie*. Derimod er præste- og degnerækker anbragt under *kirkeforhold*.

Skoleforhold omfatter ligeledes skolen som institution, mens skolebygningen og enkelte lærere må søges andetsteds.

Institution omfatter i denne sammenhæng kun artikler om Historisk Samfund for Københavns Amt.

Folklore er en blandet gruppe. Den indeholder sagn, beskrivelse af arbejdsliv, fester, klædedragt m.v. samt folkedans og anden underholdning.

Stedsbeskrivelse, blandet, er en gruppe der er nødvendig på grund af de ofte forekommende sognehistorier, enten disse nu er fuldstændige eller står som »Bidrag til ... sogns historie.« Da en og samme artikel kan behandle oldtidshøje, sagn, kirken, andelsmejeriet, udskiftningen med flere emner, kan de derfor ikke anbringes under nogen af de andre grupper.

Enkelte bygninger er også lidt blandet, idet der ikke er taget hensyn til, om artiklen behandler selve bygningens historie, bygningens funktion eller de skiftende ejerforhold.

Byhistorie og landbohistorie omfatter alle artikler om henholdsvis by og land, der ikke kan placeres under nogen af de andre grupper.

Arkitektur m.v. omfatter arkitektur, kunst- og kunstindustri, mens *politisk historie* også medtager administrationshistorie. De øvrige grupper indhold fremgår af betegnelsen. Den sidste gruppe omfatter de artikler, det ikke har været muligt at placere i en af de øvrige grupper.

Som det fremgår af tabellerne 14 og 14a er personalhistorie det mest populære emne. Det gælder uanset om man ser på antallet af artikler (18.2%) eller sidetallet (19.0%). Emnet er populært gennem hele årbogens levetid. Kun i den sidste periode, fra 1976 til 1983, har det under 10% af sidetallet, men det er stadig det næststørste emne.

Blandt de tidlige personalhistoriske artikler er H. R. Hiort-Lorenzens beskrivelse af Frederik II's begravelse i Roskilde domkirke. Den findes i årbogen 1912. Her er virkelig gjort meget ud af den personalhistoriske side af begravelsen. Der deltager en hel del personer i begravelsen – rigsråder, andre adelige, gejstlige – og hver person, der nævnes, får en lille fodnote, der fortæller, hvem vedkommende er. På nogle af siderne er der kun 4–5 linier tekst, mens resten er noter.

	1910-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	76-83	Total
Kirkeforhold	7.2	6.7	3.3	3.5	5.3	1.5	2.1	4.7
Skoleforhold	5.5			15.9	3.2			2.9
Institution	0.3		1.9			5.7		0.8
Retsforhold	3.5	1.3	1.3		8.5			2.4
Sociale forhold . . .		2.0		4.8				0.8
Folklore	10.5	10.2	3.2	0.4	0.3	6.9	8.9	6.5
Stedbeskr.	9.3	4.5	24.2	4.4	16.0	2.3		9.2
Stednavne	1.5	0.5	1.0			0.6	0.5	0.7
Enkelte bygn. . . .	7.3	12.5	12.9	2.0	9.5	12.3	5.0	9.3
Byhistorie		4.6		0.9	6.2	12.4	6.2	3.3
Landbohistorie . .	16.0	5.2	13.4	3.9	3.7			7.1
Handel				0.9				0.1
Håndværk, ind. . .	1.0	4.3	6.7	10.5		1.9	5.7	3.9
Veje, broer		10.6	6.0	2.2	2.5			3.6
Arkitektur m.v. . .	0.8	7.7	4.3		1.8	2.1	1.1	2.9
Arkæologi	2.7	3.9	8.0		10.5	6.9	49.8	11.4
Politisk	3.5	3.3		19.2	1.0	3.4	5.0	4.1
Personalhistorie .	21.5	17.7	10.6	28.2	28.9	21.3	9.2	19.0
Naturhistorie . . .			2.7				3.2	0.8
Militærhistorie . .	2.6	0.3			2.6		0.8	1.1
Andet	6.9	4.5	0.6	3.3		21.7	2.5	4.9

Tabel 14. Årbogens artikler fordelt efter emner. Sidetall i procent.

Da Hiort-Lorenzen i 1915 skrev om Christian III's begravelse, havde han lige så mange fodnoter om de omtalte personer. Men da han i 1916 fortalte om Christian IV's begravelse, havde han meget få fodnoter. Her er der ikke længere tale om, at hver enkelt person bliver placeret i en note. Opgaven har oversteget selv denne utrættelige personalhistorikers kræfter. Han nøjes med at opremse navnene på de 252 andelsmænd – størstedelen med fruer – samt de 99 adelige enkefruer, der fik brev i anledning af begravelsen.

Men størstedelen af artiklerne er erindringer af en person eller om en person, mens der er færre egentlige biografiske artikler.

Arkæologien placerer sig som det næststørste emne med 9.9% af artiklerne og 11.4% af sidetallet. Denne fine placering skyldes udelukkende de mange arkæologiske artikler siden 1976, der udgør omtrent tre femtedele af det samlede antal sider om arkæologi. For perioden 1910–69 har gruppen kun 5.3% af sidetallet.

Men projektet om middelalderbyen har sat sit præg på årbogen, og det samme har de arkæologiske arbejdsløshedsprojekter, således at næsten halvdelen af årbogens sider efter 1976 omhandler arkæologi under en eller anden form.

Enkelte bygninger er forholdsvis pænt behandlet gennem alle tiårsperioderne, bortset fra 1940'erne, hvor der kun er en enkelt lille artikel.

Derimod er der store udsving, når det drejer sig om de blandede stedsbeskrivelser. De høje tal skyldes først og fremmest lærer V. Mortensen. Han skrev en lang artikel – faktisk en hel årbog – om Karlslunde sogns historie i 1939, og en anden – knap så lang – artikel om Karlstrup sogn i 1950.

Mortensen begyndte med den type artikler allerede i årbogens første årgang. Ti sider, som han kaldte »Et Blad af Karlslunde og Karlstrup sognes Historie«. Men på de ti sider når han at berøre mange emner. Lidt om egnens udseende i oldtiden, sagn og kæmpehøje og en kilde og lidt om de to sognes navne. Han skriver noget om Karlstrup kirke, bl.a. »Her er sikkert et sted, hvor der burde gøres udgravninger, der mulig kunne føre interessante ting for dagens lys.« Opfordringen er først taget op i vor tid, og Svend Aage Tornbjerg har skrevet om udgravningen af vold og grav om Karlstrup kirke i årbogen 1980.

Mortensen fortsætter sin artikel med at nævne et slag mod venderne i 1153, lidt om kirkerne og skolerne og om fællesskab og gilder i sognene. Svenskernes fremfærd 1658–60 omtales også, dels gennem sagn, dels gennem kirkebogsuddrag, og vi når også lige at få omtalt tre henrettelser i sognene.

Der er lidt for enhver smag, men med ti sider i alt, bliver det kun til lidt om hvert enkelt emne.

Mortensens to sognehistorier når videre omkring, og de enkelte emner bliver fyldigere behandlet. Men da bruger han også 187 sider til Karlslunde sogn og 68 sider til Karlstrup.

Andre har skrevet artikler af denne type, bl.a. J. P. Jørgensen om Ledøje sogn i 1912, hvor han på 33 sider når at behandle sognenavn, matriklen 1684, skole, veje, kro, herredsting og udskiftning frem til stavnsbåndets ophævelse. Men denne type artikler er forældede og optræder ikke mere i årbogen.

Folkloren er især fremtrædende i årbogens første tyve år, hvor der er mange artikler om fester og højtider på landet og om arbejdet på gårdene året rundt. Desuden har mange forfattere samlet sagn om en bestemt egn, som Axel H. Pedersens »Sagn fra Ballerup og omegn« i 1925, eller om en »historisk begivenhed« som J. P. Jørgensens artikel i 1913 med sagn og traditioner om krigen 1807.

Emnet gik ligesom »af mode«, men i de sidste to perioder har det igen fået en pæn andel af siderne. Artiklen i 1960'erne gengiver på helt traditionel vis folkeminder om englænderne i Københavns amt 1807. Artiklerne i

de seneste år er dels en lang artikel af to museumsinspektører om bydragtbondedragt, dels Lotte Fangs artikel om Helhestens grav i Roskilde domkirke, hvor forfatteren ikke nøjes med at gengive et sagn, men fortæller om traditionsudviklingen og gør rede for de forhold, der kan ligge til grund for den.

Kirkeforhold behandles i alle perioderne, mens det er noget mere tilfældigt, hvornår årbogen beskæftiger sig med skolehistorie.

Byhistorien har en meget lille plads, når man tænker på, at størstedelen af samfundets medlemmer bor i Roskilde. Landbohistorien er bedre repræsenteret, men ikke inden for de sidste 25 år.

Mange af de andre grupper indeholder dog artikler, der behandler bygninger, håndværk og industri på land og i by, således at situationen ikke er helt så dårlig, som det umiddelbart ser ud til efter tabellen at dømme.

Nogle emner findes næsten ikke i årbogen. Det gælder retsforhold og sociale forhold, hvor der ellers skulle være stof til mange artikler. Der er mane »gode historier« i enkelte retssager og i enkeltskæbner under fattigforsorgen, og masser af stof til at belyse fattigvæsenets, retsvæsenets etc. forhold og udvikling gennem flere århundreder.

Arbejderhistorien er behandlet i en enkelt artikel i 1978 og handelen i en artikel i 1943. Her ligger der også et væld af stof, der kunne udnyttes, men som ikke har fundet nogen forfatter.

Håndværk og industri er noget bedre repræsenteret, hovedsagelig ved artikler om enkelte virksomheder. Men også her er der rige muligheder for interessante artikler.

Fordelingen på emner må i store træk antages at være typisk for amts-historiske årbøger. En undersøgelse af fire amtshistoriske årbøgers indhold i 1910'erne, 1930'erne og 1970'erne viser, at personalhistorien er langt det største emne¹⁵). Det har 26.9% af artiklerne. Derimod handler kun 2.8% af artiklerne om håndværk og industri og 1.5% om handel.

I årbog for Randers Amt har personalhistorien 21% af sidetallet, efterfulgt af enkelte bygninger med 15%. Sociale forhold har 1½% mens handel og håndværk/industri hver har 1% af sidetallet¹⁶). I Århus Stifts Årbøger har personalhistorien 23½%, fulgt af landboforhold med 11½% og enkelte bygninger med 10%. Her har sociale forhold og håndværk/industri hver 1½% mens handel har ½% af sidetallet¹⁷).

Årbogens artikler, illustrationer

Det er en velkendt sag, at illustrationer – fotografier, tegninger og kort – gør en artikel mere læservenlig. Derfor kan der være grund til at se på illustrationerne i årbogen for Københavns/Roskilde amt.

Som det fremgår af tabel 15, er størstedelen af artiklerne i de to første tiår ikke illustreret. Derefter stiger antallet af artikler med billeder til mellem halvdelen og to trediedele, indtil den sidste periode, hvor næsten alle artikler har billeder eller kort.

	1910-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	76-83	Total
0 ill.	54	52	17	10	20	11	3	167
1 ill.	12	19	2	4	7	6	2	52
2 ill.	5	3		3	5	3	1	20
3 ill.	1	3	2	2	2	1	1	12
4 ill.		3	2	1	4	2	2	14
5 ill.	2	2	3	1	2	3	2	15
6 el. flere	1	7	9	7	4	3	24	55
Antal art. med ill.	21	37	18	18	24	18	32	168
Total antal ill. ..	39	191	189	73	89	79	461	1121

Tabel 15. Årbogens artikler fordelt efter antallet af deres illustrationer (fotos, tegninger, diagrammer, kort).

I alt er kun halvdelen af artiklerne illustrerede, men der er forskel på antallet af billeder i artiklerne. Det store antal billeder i 1920'erne skyldes især tre artikler med 20, 39 og 49 billeder, mens der i 1930'erne er en artikel med 21 billeder og Mortensens artikel om Karlsunde sogn, der har 72 billeder. Det er over en trediedel af billederne for hele tiåret. Hans artikel om Karlstrup sogns historie i 1950 er knap så dominerende, den har 24 billeder af tiårets 89. Fra 1976 vokser antallet af illustrationer kraftigt. Tretten artikler ud af 32 har over 20 billeder eller kort.

I de første år er der årbøger uden eller næsten uden billeder. I alt er der i det første tiår 28.2 sider pr. illustration. I de følgende perioder falder tallet til omkring 6 sider pr. årbog (henholdsvis 5.9, 4.4, 6.3, 8.7, 6.0) og i perioden 1976-83 til 1.6 side pr. billede eller kort.

Det betyder ikke, at billederne er jævnt fordelt i årbøgerne. Der er adskillige lange artikler uden billeder, eller måske med et enkelt. Andre artikler har til gengæld mere end et billede på hver side.

Tabel 16 viser artiklerne fordelt efter billedhyppighed. I det første årti er der overvejende 4-8 sider pr. billede i de artikler, som er illustrerede. Derefter er det almindeligt med 2-4 (2-6) sider pr. billede. I den sidste periode har langt de fleste artikler under 2 sider pr. billede, og kun to af artiklerne har 10 eller flere sider pr. billede.

Der er således en tendens til, at når artiklerne har billeder - hvilket som nævnt kun er i halvdelen af tilfældene - er de også rimeligt tæt illustrerede. 109 af de 168 artikler har mindre end 6 sider pr. billede.

	1910-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	76-83	Total
0- 1.9 sider		4		3	1	1	22	31
2- 3.9 -	3	11	10	6	6	6	5	47
4- 5.9 -	5	7	4	2	7	4	2	31
6- 7.9 -	6	2	1	2	1	1	1	14
8- 9.9 -	1		1	2		1		5
10-11.9 -	2	2		1		1	1	7
12-13.9 -	2	2			5	1		10
14-15.9 -		2	1	1		1		5
16- -	2	5	1	1	4	2	1	16

Tabel 16. Artiklerne fordelt efter antal sider pr. illustration. Kun artikler med illustrationer er medtaget.

I øvrigt er årbogens samlede antal billeder lidt større end det fremgår af tabel 24, idet nekrologerne – der ikke indgår i nogen tabeller – som regel er illustreret med et foto af den pågældende person.

Årbogen, sammensfattende betragtninger

Som helhed adskiller årbogen sig ikke meget fra de andre amtshistoriske årbøger med deres meget varierede indhold – hvor nogle emner dominerer mens andre er næsten uomtalte – og hvor visse erhvervsgrupper dominerer blandt forfatterne.

Årsagen til denne – forholdsvis – ensartethed skyldes forholdene omkring amtssamfundenes oprettelse. Det var bestemte kredse, der tog initiativet og som udgjorde den første medlemsskare.

Ved oprettelsen af amtssamfundene og udarbejdelsen af vedtægter skede man selvfølgelig til, hvordan de tidligere stiftede amtssamfund havde gjort, og det samme gjorde man ved udgivelsen af de første årbøger. Der ved blev der lagt en form for »fælles linie« i de amtshistoriske årbøger, en linie der dog efterhånden gennemgår en udvikling.

Denne linie afspejler medlemmernes forventninger til årbogen, men er også med til at skabe disse forventninger. Dette viser sig også gennem de artikler, der indsendes uopfordret til redaktionen. Forfatteren skriver sin artikel ud fra en opfattelse af årbogens linie og i forvisning om, at hans artikel falder inden for årbogens interesseområde.

Men det er efterhånden meget få artikler, der indsendes uopfordret til årbogen. Den »gamle« type lokalhistoriker – læreren eller gårdmanden, der skrev om sit hjemsovn – er stort set uddød.

Langt de fleste af årbogens artikler er skrevet på redaktørens opfordring, og som det fremgår af oversigterne er det overvejende professionelle histo-

rikere. Redaktøren ved, at udgravningsledere og projektmedarbejdere må kunne skrive om det, de arbejder med. Det er straks vanskeligere at vide, hvilke amatører, der er i stand til at skrive, og de gør det ikke uopfordret. Muligvis fordi årbogen er blevet »professionaliseret« og de mener, at de ikke kan leve op til de krav. Måske fordi de har andre muligheder for at få deres arbejder trykt. Mange af de lokalhistoriske foreninger i amtet udgiver medlemsblade og/eller årsskrifter. Nogle udgiver småpublikationer om egnshistorie eller arbejder med at få skrevet kommunens historie. Og det er måske det, amatørhistorikeren føler som sit naturlige forum. Man kan så – alt efter temperament – beklage at amatørerne ikke længere optræder i årbogen eller glæde sig over at de lokalhistoriske publikationer blomstrer som aldrig før.

Historisk Samfunds særudgivelser

Når det nævnes, at der er nogle geografiske områder, som årbogen ikke behandler, må det understreges, at de bøger, som Historisk Samfund har udsendt til medlemmerne i stedet for årbøger, i nogen grad afhjælper savnet. Desuden har samfundet et par gange udsendt skrifter som tilgift til årbogen og der har også været tilbud til medlemmerne om bøger til fordelagtige priser.

Den første af de bøger, der erstattede årbogen, var Køge Bys Historie, redigeret af V. Hermansen og Povl Engelstoft. Historisk Samfund havde – efter Turistforeningen for Køge og Omegns ansøgning i 1928 – ydet et tilskud på 100 kr. årligt og købte desuden et antal eksemplarer, der blev udsendt i stedet for årbogen 1932.

Senere bevilgede St. Jørgensbjerg sogneråd 2500 kroner til en illustreret bog om sognet, som blev skrevet af Arthur Fang. Her overtog Historisk Samfund 750 eksemplarer for 3 kr. stykket (den kostede ellers 4 kr. uindbundet) og udsendte den i 1936 i stedet for årbogen.

I 1938 blev bogen om Snoldelev-Tune udsendt til medlemmerne, og i 1941 kom L. P. Bigaard: Rye-Sonnerup. I 1946 udsendtes N. P. Nielsen m.fl.: Agerup-Kirkerup, og desuden har Historisk Samfund udsendt flere af Arthur Fangs bøger til medlemmerne. Blandt de senest udsendte bøger, der har erstattet årbogen, kan nævnes Hedebogårde i 1973 og Lotte Fang: Roskildesagn i 1975.

Den voksende lokalhistoriske interesse har ført til øget efterspørgsel efter de gamle sognehistorier, og flere af dem er – efter aftale med Historisk Samfund – genudgivet af de lokalhistoriske foreninger i ret stort oplag.

Slutning

Alt dette – tabellerne, figurene, undersøgelsen i det hele taget – leder op til et spørgsmål. Nemlig i hvor høj grad Historisk Samfund for Københavns/Roskilde amt har formået at leve op til sin formålsparagraf om at vække og nære den historiske sans og interesse for amtets historie?

Som det fremgår af artiklen, har samfundet især virket gennem foredrag, udflugter og udgivelsen af en årbog.

Udflugtsdeltagerne er dels de aktive – de få der leder turen og fortæller om de steder, udflugten går til – dels de passive – de mange der ser og lytter.

Tabellerne kan kun vise noget om udflugternes aktive deltagere og om andre medvirkende. For mange af de personer, der har fortalt om et udflugtsmål, har været på stedet i forvejen. Det gælder mange museumsinspektører og præster i Danmark og mange medvirkende ved udflugter i udlandet.

De aktives personkreds er stærkt begrænset, og de passive optræder ikke i tabellerne. Det er kun undtagelsesvis, at deltagerantallet overhovedet nævnes. Og alle andre oplysninger, det kunne være interessant at have, mangler helt. Er det især de yngre eller de ældre medlemmer, der deltager i udflugten, og er der sket nogen ændring i løbet af de 75 år? Er det overvejende »gængere«, folk der tager med på udflugt efter udflugt, eller er en stor del medlemmer, der kun tager med på udflugten en gang imellem?

Foredragsvirksomheden lider under det samme problem. Det er igen eksperterne, der er aktive. Kun ved hjemstavnsarrangementerne har de mindre kendte lokalhistorikere medvirket aktivt. Men om tilhørerne kan man sige lige så lidt som om udflugtsdeltagerne, bortset fra at størstedelen formentlig er fra Roskilde, eftersom det er her, de fleste foredrag er blevet afholdt.

Årbogen er de menige medlemmers bedste mulighed for aktiv medvirken, og nogle har da også udnyttet den. Men alligevel er det nogle erhvervsgrupper med særlige forudsætninger, der dominerer årbogen. Sådan har det været fra årbogens start, selv om det er blevet mere udpræget i de senere år. Og nogle erhvervsgrupper optræder slet ikke som forfattere.

Såvidt det er muligt at bedømme, er det altså forholdsvis få af Historisk Samfunds medlemmer, der har været aktive. Betyder det så, at samfundet har fejlet, at det ikke er lykkedes at leve op til formålsparagraffen?

På ingen måde. For formålsparagraffen taler ikke om at gøre medlemmerne til aktive lokalhistorikere. Foredrag, udflugter og årbog er midler – ikke mål. Formålet er at vække og nære interessen, og det kan ske ved at

deltage i en udflugt, ved at høre på et foredrag eller ved at læse i årbogen. Men i hvor høj grad, det er lykkedes, er det umuligt at sige.

Man kan ikke bruge medlemstallet som målestok. Historisk Samfund har ikke mange medlemmer, set i forhold til amtets indbyggertal. Befolkningstallet er vokset siden 1920, mens medlemstallet er faldet, selv om det i tiden siden 1976 har mere end fordoblet sit medlemstal fra dengang. Men medlemstallet alene siger ikke noget om den historiske interesse. For det skyldes bl.a. de amtshistoriske samfunds indsats for at vække og nære interessen for lokalhistorien, at der har været baggrund for at oprette de mange lokalhistoriske arkiver, såvel som de kommune- eller sognehistoriske foreninger, der er skudt frem i de sidste tyve år.

Og samfundets arbejde rækker langt ud over medlemsskaren, bl.a. gennem de fredninger, som samfundet har været medvirkende til at få foretaget. Årbogen er ikke til at komme uden om, hvis man skal beskæftige sig med amtets historie. Og den sælges i vidt omfang også i løssalg til ikke-medlemmer.

Den lokalhistoriske interesse, som samfundet ønsker at vække og nære, giver sig udslag på mange måder. Der er mange steder, hvor lokalhistoriske artikler bliver trykt bl.a. aviser og foreningsblade. Mange lokalhistorikere holder foredrag i såvel lokalhistoriske som andre foreninger. Og mange lokalhistorisk interesserede samler materiale og viden for deres egen fornøjelse, uden at skrive artikler eller holde foredrag om deres kæphest.

Og på egen hånd at køre ned og se en kæmpehøj eller en ruin er lige så vel udtryk for historisk interesse som at skrive en artikel om fattigvæsenet.

Derfor kan man ikke sige noget om, i hvor høj grad samfundet har levet op til sit formål, kun noget om, hvad samfundet har gjort for at leve op til formålsparagraffen.

	1910-19	1920-29	1930-39	1940-49	1950-59	1960-69	1976-83	Total						
Jordbrugere	6	76	10	53	4	59	3	36	2	15	2	43	27	282
Liberal t erhverv	7	122	2	24	2	54						3	57	14
Selvstændige		1	4				3	26						4
Professionelle	24	386	30½	598	5	131	3	29	21	316	7	136	24	573
Teologer	4	74	7	51	2	17	2	20	2	10	3	25		20
Øvr. akademikere	1	16	8½	118	1	22			1	34	2	60	3	48
Seminarieudd. o.l.	23	333	22	218	13	336	12	231	10	224	11	141	4	73
Funktionærer		1	7		2	114								3
Arbejdere														
Fru, frk.	5	32	2	5	1	56	2	32	1	50				11
Andre og uoplyst	5	61	5	44	5	41	3	84	7	126	3	70	1	6
I alt	75	1100	89	1122	35	830	28	458	44	775	29	475	35	757

Tablet 11a. Forfatterne fordelt efter erhverv. Første kolonne inden for hver tidsperiode angiver antal artikler, anden kolonne antal sider.

	1910-19	1920-29	1930-39	1940-49	1950-59	1960-69	1976-83	Total						
Roskilde	13	257	27	316	9	195	4	67	15	324	9	204	20½	368
Køge	1	21	8	117	2	10			2	73			4½	114
Sokkelund herred	9	129	11	110										20
Smørum herred	13	266	13	117	3	64	2	17	2	54				33
Sømme herred	1	4	1	22	5	171	4	50	5	65	2	37	1	20
Voldborg herred	3	76	6	99	1	18	10	165	6	48	5	28	1	13
Tune herred	8	80	5	18	3	196	1	4	3	99	2	23	1	7
Ramsø herred	6	63	3	21	1	4	1	22	1	8	3	43		15
Amtet	14	259	10	255	9	126	6	133	7	66	3	64	6	219
Andet	7	45	4	47	2	46			3	38	5	76	1	16
Total	75	1100	89	1122	35	830	28	458	44	775	29	475	36	757

Tablet 12a. Årbogens artikler fordelt geografisk. Første kolonne i hver periode er antal artikler, anden kolonne er antal sider.

	1910-19	1920-29	1930-39	1940-49	1950-59	1960-69	1976-83	Total
Oldtid.....	3	30	2	30	1	26	1	83
-1400.....	8	74	12	125	4	101	1	373
1400-1600.....	4	85	7	119	1	9	6	303
1600-1800.....	23	399	23	215	7	47	13	791/2
1800-1900.....	27	346	20	190	9	228	11	89
1900-.....	2	10	6	26	1	16	3	71
Øvr. + fl. per.	8	156	19	417	13	412	7	147

Tabek 12a. Årbogens artikler fordelt efter de tidsperioder, de omhandler. Første kolonne er antal artikler, anden kolonne er antal sider.

	1910-19	1920-29	1930-39	1940-49	1950-59	1960-69	1976-83	Total
Kirkeforhold.....	3	79	8	75	3	27	1	16
Skoleforhold.....	3	60			6	73	1	25
Institution.....	1	3			1	1	1	27
Resforhold.....	3	38	1	15	2	11	4	66
Sociale forhold.....			1	22			22	
Folklore.....	14	116	17	115	3	26	1	2
Stedbeskr., blander.	5	102	3	50	3	201	1	124
Stednavne.....	1	16	1	6	1	8	1	3
Enkelte bygninger..	9	80	9	140	3	107	1	74
Byhistorie.....			6	52			4	48
Landbohistorie.....	7	176	3	58	3	111	2	29
Handel.....							1	4
Håndværk, industri	1	11	2	49	1	56	3	48
Vej, broer, trafik..			2	119	3	50	1	10
Arkitektur m.v.....	2	9	4	87	1	36	2	19
Arkæologi.....	3	30	5	44	2	66	1	14
Politisk.....	3	39	3	37	7	81	2	81
Personahistorie...	11	236	17	199	7	88	6	129
Naturhistorie.....					1			10
Militærhistorie.....	2	29	1	3		22		224
Andet.....	5	76	6	51	1	5	1	20

Tabek 14a. Årbogens artikler fordelt efter emner. Tallene i første kolonne er antal artikler, i anden kolonne antal sider.

I alt.....	75	1100	89	1122	35	830	28	458	44	775	29	475	35	757	335	5517
------------	----	------	----	------	----	-----	----	-----	----	-----	----	-----	----	-----	-----	------

Anvendt materiale:

Artiklen bygger på årbøgerne for Københavns/Roskilde amt. For oplysningerne om Historisk Samfunds virksomhed ud over årbogen har formandsberetningerne, der for en stor dels vedkommende er trykt i årbøgerne, været til stor nytte. Desuden Arthur Fangs tidligere jubilæumsartikler i 1935 og 1960.

Af arkivalier er benyttet Historisk Samfunds forhandlingsprotokol 1910-1975 samt en del arkivalier stillet til rådighed af Arthur Fangs familie.

Litteratur:

- Peter V. Christensen: De amtshistoriske samfund. Fortid og Nutid XXVIII, 2. 1979.
 Ole Warthoe-Hansen: De lokalhistoriske foreninger efter 15 år. Fortid og Nutid XXIX, 4. 1982.
 Verner Bruhn: Et amtshistorisk samfund. Fortid og Nutid XXIX, 2. 1981.
 Christen Bager m.fl.: Amtssamfundenes årbøger. Fortid og Nutid XXIX, 4. 1982.
 Knud Prange: De sidste 25 årgange af Historiske Meddelelser om København 1957-1981. Historiske Meddelelser om København 1982.
 Birgitte Bruun Wolter: Historisk Samfund for Holbæk amt - et eksempel på dansk lokalhistorie i det 20. århundrede. Fra Holbæk amt 1980.
 J. L. Østergaard Christensen: Museet for Holbæk og Omegn. 1066 Tidsskrift for Historisk Forskning årg. 12, nr. 4. 1982.
 Klaus Egeberg: »Til oplivelse af historisk sans«. Skrifter udgivet af Lokalhøistorsk Afdeling nr. 8, 1983.

Noter:

- 1) J. L. Østergaard Christensen anf. arb. s. 25.
- 2) Antallet af institutionsmedlemmer er højere end antallet af institutioner, der betaler kontingent. Det skyldes, at flere institutioner får mere end et eksemplar af årbogen. Roskilde bibliotek får således 6 eksemplarer, Skovbo bibliotek 3 og Roskilde museum 3. Medlemstallet er sat som antallet af betalte kontingenter.
- 3) Klaus Egebergs tal, anf. arb. s. 72, giver 3.9 medlemmer pr. 1000 indbyggere for Randers amt, og 1.4 medl. pr. 1000 for Århus stift.
 Ole Warthoe Hansens tal, anf. arb. s. 684, ligger højere, idet medlemmer, der bor uden for amtet samt institutionsmedlemmer er medtaget. Roskilde amt ligger i bunden med 2.2 medl. pr. 1000 indbyggere, mens nogle amter har mere end 10 medlemmer pr. 1000 indbyggere.
- 4) Egeberg, anf. arb. s. 29-30: Fra Randers Amt 31.5%
 Århus Stifts Årbøger 27.4%
 Østjysk Hjemstavn 29 %
- 5) Egeberg placerer kvinder uden erhverv i gruppen »andre«. Desuden bruger han grupperne studerende, forfattere, andre, anonyme og uidentificerede.
- 6) Peter V. Christensen, anf. arb. s. 206-207. Tallene for de seminarieuddannede kan ikke helt sammenlignes med tallene for Roskilde amt, da Christensen benytter to grupper, lærere og andre med mellemuddannelse. I den sidstnævnte gruppe findes forfattere, der i Roskilde amt er placeret andetsteds.
- 7) Egeberg, anf. arb. s. 99-104.
- 8) Christensen, anf. arb. s. 206-207, jvf. note 6.
- 9) Knud Prange, anf. arb. s. 24. Procenttallet beregnet på grundlag af artiklens oplysninger.
- 10) Egeberg, anf. arb. s. 99-104. De pågældende årbøger er Fra Randers Amt, Århus Stifts Årbøger og Østjysk Hjemstavn.
- 11) Egeberg, anf. arb. s. 128. Procentberegningen foretaget å grundlag af bogens oplysninger.
- 12) Egeberg, anf. arb. s. 67.
- 13) Egeberg, anf. arb. s. 67.
- 14) Inddelingen svarer til Egebergs, anf. arb. s. 25-26, idet dog en enkelt - kildepublikationer - er udeladt, mens militærhistorie er tilføjet.
- 15) Bager m.fl. anf. arb. s. 694. De undersøgte årbøger er fra Svendborg, Vejle, Himmerland og Vendsyssel.
- 16) Egeberg, anf. arb. s. 105.
- 17) Egeberg, anf. arb. s. 105.

Formandens beretning

på Historisk Samfunds generalforsamling
den 29. maj 1984

Den 16. marts 1985 kan Historisk Samfund fejre sit *75 års jubilæum*. I denne anledning har vi naturligvis i bestyrelsen drøftet, hvorledes denne begivenhed kan markeres.

Vi har for det første i jubilæumsåret tænkt at udgive et særligt *temanummer af Historisk årbog*, der gør status over og analytisk beskriver, hvad der skete, da dette amtshistoriske samfund i 1910 blev dannet, hvorledes det i årenes løb har udviklet sig, og hvordan man kan ane perspektiverne for fremtiden. Cand. mag. Niels Frandsen har påtaget sig denne opgave, og arbejdet er i fuld gang. Det bliver ikke et sædvanligt jubilæumsskrift, men skulle gerne bidrage til en lokal samfundsmæssig analyse af baggrunden for de forløbne års skiftende holdning til lokalhistorien.

For det andet er der nedsat et særligt redaktionsudvalg til udgivelsen af en hel *ny bog om Roskildes historie*, som vi gerne vil benytte jubilæumsåret til at gøre propaganda for. Det er lykkedes at overtale rigsantikvar Olaf Olsen til at indtræde i redaktionskomiteen, der iøvrigt består af museumsinspektørerne Hans Stiesdal og Niels-Knud Liebgott, Nationalmuseet, museumsinspektørerne Frank Birkebæk og Helge Nielsen samt Historisk Samfunds formand, der også fungerer som formand for redaktionskomiteen. Bogen er tænkt at udkomme i to bind á 200–300 sider. Første bind, hvortil vi for tiden er i gang med at skaffe et særdeles kvalificeret forfatterkollegium, vil omhandle tiden indtil reformationen i 1536. Arbejdet vil nok vare et par år, og der er gennem Historisk Samfunds publikationsfond på 20.000 kr. samt et tilsagn fra Roskilde Sparekasse om et pænt tilskud skabt et foreløbigt økonomisk grundlag for at starte op. I jubilæumsåret håber vi på yderligere tilskud fra amt og by og andre lokale pengeinstitutter til at fuldføre opgaven.

Samtidig håber vi på, at de enkelte medlemmer vil medvirke til at skaffe nye medlemmer i jubilæumsåret under den simple devise, at hvis vi hver for sig skaffer bare eet nyt medlem, er vi næste år mere end tusinde til at dække økonomien. Så hvorfor ikke gå i gang med det samme!

Hvis vi herefter vender tilbage til *dagen og vejen*, må vi vel betegne det

foreløbne år som et godt år for Historisk Samfund med en pæn medlemsfremgang.

Den årlige *udflugt* gik i år udenlands, idet vi den 22. oktober i en fyldt bus med 60 deltagere under Frank Birkebæks og Helge Niensens dygtige og faglige ledelse havde lejlighed til at se og høre om *Lübeck* og dens betydning i middelalder og nutid.

1983 var som bekendt et *Grundtvig-år*. I samarbejde med Folkeuniversitetet arrangerede vi i den anledning en række velbesøgte møder. Lektor Dan Christensen talte således den 5. september om Grundtvig som politiker, professor Gunhild Nissen den 24. oktober om Grundtvig som folkeoplyser, professor Lorenz Rerup den 7. november om Grundtvig som historiker og lektor Hans Iversen den 12. december om Grundtvig som politisk teolog.

Ved et julemøde den 15. december lykkedes det for første gang uden for en snæver kreds at vise filmen »- og gjorde Danerne kristne« om de nye udgravninger i Jelling kirke. Jelling-forskeren mag. art. Bodil Leth-Larsen forøgede aftenens værdi ved et supplerende foredrag om Jelling-problematikken gennem tiderne.

Den 24. april i år blev der i Konventhuset afholdt et møde med *det nye Domkirke-museum* som tema. Civilingeniør Ove Engholmer og cand. mag. Annette Kruse introducerede med et lysbilledforedrag om domkirkesamlingens mange »mærkværdigheder«, der fra gammel tid har ligget på Domkirkens loft. Der var herefter lejlighed til at besøge særudstillingen på Roskilde Museum. Besøget, hvor vi iøvrigt så de øvrige dele af museet, bekræftede vistnok de fleste i opfattelsen af, at det er tvingende nødvendigt, at byen ved fraflytning af den gamle brandstation skaber tiltrængte bedre lokaler for museet i de forladte bygninger. Ellers bliver vi vist nødt til at etablere en underskriftsindsamling til byrådet! Vi ønsker i hvert tilfælde museet al mulig held og lykke i dets anstrengelser for at få anstændige arbejdsvilkår.

Når man til denne aktivitet lægger udgivelsen i januar 1984 af *Historisk årbog*, der fortsat er en hovedhjørnesten i amtssamfundets virke, mener jeg nok at kunne betegne det forløbne år som tilfredsstillende, selv om andre aspekter også burde dyrkes, såfremt der er et almindeligt ønske herom. Og med disse bemærkninger vil jeg hermed overgive beretningen til generalforsamlingens forhåbentlig velvillige behandling.

E. Verwohlt

Historisk Samfunds regnskab for 1983

INDTÆGTER:

Kontingenter.....		24.050,00
Bogsalg		970,00
 Renter af:		
Sparekassekonti	3.115,73	
Girokonto.....	33,25	
Obligationer nom. 26.000,-, renter heraf.....	<u>2.600,00</u>	5.748,98
 Tilskud fra:		
Kulturministeriet	3.000,00	
Roskilde Amtskommune.....	14.300,00	
Roskilde Kommune	12.100,00	
Greve Kommune	3.000,00	
Roskilde Sparekasse	2.000,00	
Sparekassen SDS.....	<u>500,00</u>	34.900,00
 Indtægt fra udflugt		5.500,00
Udtrukket obligationer		<u>9.000,00</u>
		80.168,98

UDGIFTER:

Trykning og udsendelse af Historisk Årbog for 1983	60.184,00	
Tegninger og fotos til samme	2.129,60	
Køb af nom. 9.000 kr., 10% Dansk Statslån S 1977/1985.....	8.685,00	
Kurtage.....	25,00	
Forudbetalte renter	15,00	
Tryksager og porto	6.015,75	
Kontingent til Sammenslutningen af Lokalhistoriske Foreninger	936,00	
Multi-Data	1.562,37	
Kontorudgifter.....	1.022,50	
Møder, foredrag og udflugt	<u>7.984,80</u>	88.560,02
Årets underskud		<u>8.391,04</u>

FORMUE:

Aktiver:

Anslået beholdning af Historiske Årbøger	3.000,00	
Konto 715-00-61236, Roskilde Sparekasse	52.098,02	
Postgirokonto nr. 400 90 53	2.369,89	
Dansk Statslån 1977/1985, 10%, nom. 26.000 kr., kurs 97½ pr. 31/12 1983.	<u>25.350,00</u>	82.817,91

Passiver:

Skyldige omkostninger, Historisk Årbog 1983	<u>60.184,00</u>	
Hvorefter formuen pr. 31/12 1983 andrager		<u>22.633,91</u>

KAPITALKONTO:

Formue pr. 1/1 1983	5.674,95	
Køb af obligationer i 1984 (vedr. 1983)	23.270,00	
Urealiseret kursgevinst	2.080,00	
Årets underskud	<u>-8.391,04</u>	
Formue pr. 31/12 1983		<u>22.633,91</u>

Roskilde, den 22. marts 1984.

Nina Baggers
kasserer.

Foranstående regnskab er afstemt med foreliggende ind- og udgiftsbilag. Indeståender på girokonto og sparekassekonto samt obligationsbeholdning er afstemt ifølge udskrifter.

Bogbeholdningen er ikke revideret.

Ved revision af foranstående regnskab findes intet at bemærke.

Roskilde, den 4. april 1984.

J. J. Skou
advokat.

INDHOLD:

Nogle jubilæumsovervejelser	side 3
<i>Af amtsdirektør Ernst Verwohlt</i>	
Roskilde-smykker fra omkring 1000 til 1500-årene i Nationalmuseet	side 9
<i>Af museumsinspektør Fritze Lindahl</i>	
Forsvundne stednavne i Roskilde amt	side 35
<i>Af universitetslektor Bent Jørgensen</i>	
Våben og bispestav Hvideættens heraldik og slægtens betydning for det middelalderlige Roskilde	side 59
<i>Af amtsdirektør Ernst Verwohlt</i>	
Kunne vikingerne sejle til Roskilde?	side 89
<i>Af cand. mag. Ingrid Nielsen</i>	
Den middelalderlige måleenhed i Køges byplan	side 103
<i>Af museumsinspektør Helge Nielsen</i>	
Bopladserne ved Gl. Lejre	side 113
<i>Af museumsinspektør Tom Christensen</i>	
Importeret lertøj fra Roskildes middelalder	side 125
<i>Af museumsinspektør Michael Andersen</i>	
Rejsegildet på Margrethespiret i 1788	side 141
<i>Af cand. mag. Annette Kruse</i>	
Historisk Samfund 1910-1985	side 149
<i>Af cand. mag. Niels H. Frandsen</i>	
Formandens beretning på Historisk Samfunds generalforsamling 1983	side 189
Historisk Samfunds regnskab for 1983	side 191